

PA 19355

10 = 515014804

Универзитет у Београду
Филозофски факултет
Одељење за етнологију и антропологију

ГОРДАНА Ч. БЛАГОЈЕВИЋ

СРБИ У ГРЧКОЈ У 20. ВЕКУ: ТРАНСФОРМАЦИЈА ИДЕНТИТЕТА

ДОКТОРСКА ДИСЕРТАЦИЈА

БЕОГРАД 2006.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА
ПЕТОЗАР МАРКОВИЋ - БЕОГРАД
И. Бр. 145941

АБСТРАКТ

Ova studija predstavlja rezultat etnografskih i antropoloških istraživanja i ima za cilj da istraži identitet u lokalnim zajednicama u Srbima u Grčkoj. U fokusu istraživanja je transformacija identiteta Srba koji se formirala u

Ментор: проф. др Бранко Ђупурдија, Филозофски факултет у Београду

Чланови комисије:

U okviru ovog dela studije dat je pregled istorije Srba na teritoriji koja danas ulazi u sastav Republike Grčke. U fokusu istraživanja je srpska zajednica u Solunu i okolnoj okolini grčkog 19. i u prvoj polovini 20. veka. U istraživanju je u pitanju transformacija identiteta Srba koji su se doselili u Grčku u periodu od 19. do početkom 21. veka. U ovom periodu (do Другог светског rata) Srbi u Grčkoj učestvovali su u razvoju srpske zajednice, postojala je srpska zajednica kao što su škole na srpskom jeziku, crkva, srpski narodni srpski festivali i srpski groblja. U drugoj polovini 20. veka ova zajednica organizovala je i stvorila srpske udruženja u Grčkoj uglavnom su osveženi na lokalnu zajednicu. Na to da li se u lokalnoj zajednici pronalazi neka vrsta formiranja zajednice utiče ne samo politička te zemaljska i politička i zainteresovanost, tj. nezainteresovanost zajednice. Grčka je jedna zemlja EU koja je od srpske krize devedesetih godina 20. veka pokazivala otvorene simpatije prema Srbima. U Grčkoj postoji veliki broj društava srpsko-grčkog prijateljstva, ali ne postoji ni jedna srpska kulturno srpsko udruženje. To je svakako loš znak i loš prijem u Grčkoj. Dakle, pitanje je koliko je ona dobra, nisu potrebni Srbi sa kojima bi se razgovaralo ili drugo.

Датум одбране докторске дисертације:

Кључне речи

srpska zajednica - etnografski identitet - Grčka - transformacija identiteta - transformacija identiteta

СРБИ У ГРЧКОЈ У 20. ВЕКУ: ТРАНСФОРМАЦИЈА ИДЕНТИТЕТА

АПСТРАКТ

Ова студија представља резултат етнолошких/антрополошких проучавања и има за циљ да попуни празнину у нашим знањима о Србима у Грчкој. У фокусу интересовања је трансформација идентитета Срба који се формирао у складу са глобалним променама грчког друштва и матице током 20. века. Рад је настао на основу сопствених непосредних истраживања, као и коришћењем литературе.

У оквиру првог дела студије дат је пресек историје Срба на територији која данас улази у састав Републике Грчке. У фокусу интересовања је српска заједница у Солуну и његовој околини крајем 19. и у првој половини 20. века. У другом делу обрађена је савремена популација Срба који су се доселили у Грчку током деведесетих година 20. века и почетком 21. века.

У првом периоду (до Другог светског рата) код Срба у Грчкој уочљива је јака повезаност са матицом, постојање институција као што су школе на српском језику, штампа, српска парохија, српска болница и српска гробља. У другој половини 20. века сви покушаји организовања и стварања српске заједнице у Грчкој углавном су сведени на личну иницијативу. На то да ли ће у земљи пријема припадници истог народа формирати заједницу утиче не само политика те земље, већ и политика и заинтересованост, тј. незаинтересованост матице. Грчка је једина земља ЕУ која је све време кризе деведесетих година 20. века показивала отворене симпатије према Србији. У Грчкој постоји велики број друштава грчко-српског пријатељства, али не постоји ни један српски клуб, *чисто српско* удружење. Томе је свакако допринео и добар пријем у Грчкој. Дакле, пошто је однос *ја-они* добар, нису потребни *своји* са којима би формирали *ми-групу*.

Срби у Грчкој током 20. века су прошли фазе трансформације идентитета од *Рум милета* (где су етничка припадност и вера изједначени), па преко Срба који су имали школу и цркву на свом језику. У периоду између два светска рата школовање и богослужења на српском језику доприносе манифестовању њиховог српског идентитета. После Другог светског рата Срби у Грчку долазе само периодично и то углавном као туристи. Током распада Југославије и ратова деведесетих година 20. века у Грчку опет долазе Срби. Они данас у Грчкој нису институционализована, организована мањина. Међутим, и поред тога на личном плану постоји воља да одрже своју етничку, тј. културну посебност. Неизвесно је у којој мери ће у томе успети ако и даље остану без подршке матице. Асимилација је утолико бржа јер је окружење пријатељски расположено и истоверско.

КЉУЧНЕ РЕЧИ

српски мигранти - етнички идентитет – Грчка – хеленизација – македонизација – трансформација идентитета

SERBS IN GREECE IN THE 20TH CENTURY: TRANSFORMATION OF IDENTITY

ABSTRACT

This study represents the result of ethnological/anthropological research. Its aim is to fill the gap in our knowledge about Serbs in Greece. The main focus of attention was the transformation of identity of Serbs which was formed in accordance with the global changes of Greek society and mainstream during the 20th century. The work was created on the bases of my own direct research, and by the use of written material.

A short review of the history of Serbs on the territory which is nowadays a part of the Republic of Greece is given in the first part of the study. The main focus of attention is the Serbian community in Thessaloniki and its neighbourhood in the late 19th and the first half of the 20th century. The modern population of Serbs who moved to Greece during the 1990s and at the beginning of the 21st century is presented in the second part of the study.

In the first period (till World War II) there was a strong connection between Serbs in Greece and their homeland. There were also institutions like schools in Serbian language, the press, Serbian parish, the Serbian hospital and graveyards. In the second half of the 20th century all attempts to organize and start the Serbian community in Greece were mostly limited to a personal initiative. The politics of the recipient country has got an important role in forming a community of the members of the same nation, and not less important is the role of the politics of the homeland, as well as whether it is interested in that or not. Greece was the only country of the EU which was constantly showing an open sympathy towards Serbia during the 1990s crisis. There are many societies of Greek-Serbian friendship in Greece, but there aren't any Serbian clubs, *purely Serbian associations*. A good welcoming in Greece has certainly been one of the reasons for that. That is, since the relationship *me-them* is good, there is no need for one to have *one's own people* to form a *we-group* with.

Serbs in Greece in the 20th century went through transformation of identity phases from *Rum millet* (in which there is an equation between the ethnical and religious affiliation) to the Serbs who had schools and churches in their own language. In the period between the two World Wars schooling and church services in Serbian language contributed to the manifestation of their Serbian identity. After World War II Serbs visited Greece only periodically and mostly as tourists. During the falling apart of Yugoslavia and the wars in the 1990s Serbs were coming to Greece again. Nowadays they are not an institutionalized, organized minority. Nevertheless, they are personally willing to keep their ethnical, i.e. cultural distinction. It is highly uncertain to what extent they will be able to succeed in all this without the support from their homeland. Assimilation will be even quicker since they are surrounded by friendly welcoming and the same religion.

KEY WORDS

Serbian migrants - ethnical identity - Greece - hellenization - macedonization - transformation of identity

Translated by
Jelena Bojović

На самом почетку желим да изразим своју срдачну захвалност многим институцијама и појединцима који су допринели овом истраживању и настанку моје докторске дисертације.

Овај рад је настао као део пројекта Етнографског института Српске академије наука и уметности који је финансирало Министарство науке и заштите животне средине Републике Србије на чему му захваљујем. Велико хвала директорки проф. др Драгани Радојичић и свим колегама у Етнографском институту САНУ чијим сам се искуством користила приликом израде рукописа. Посебно се захваљујем др Душану Дрљачи на веома корисним сугестијама, као и др Младени Прелић. Посебну захвалност дугујем свом ментору проф. др Бранку Ћупурдији, као и доц. др Весни Вучинић-Нешковић и доц. др Саши Недељковићу на многобројим консултацијама и битним смерницама приликом настајања рукописа.

У Грчкој сам боравила као стипендиста фондације *Александар С. Оназис* за академску 2003-2004. годину. Захваљујући томе спровела сам теренска истраживања широм Грчке и успоставила контакте са грчким колегама. Током наредне, 2004-2005. године била сам стипендиста Фондације државних стипендија Републике Грчке (Ιδρυμα Κρατικών Υποτροφιών, скраћено ΙΚΥ). Током обе академске године мој рад је пратио др Таксиархис Колиас, професор на Филозофском факултету у Атини и директор Византолошког института при Националном истраживачком центру (Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, скраћено ΕΙΕ), коме дугујем дубоку захвалност, јер ме је упутио на многе истраживачке центре, библиотеке, сараднике, није жалио време да се посвети мојим месечним извештајима за фондацију *Александар С. Оназис* и касније семестралним за фондацију ΙΚΥ.

Захваљујем се свим грчким пријатељима и колегама који су ми помогли да боље схватим и осетим њихову земљу. Игуман светогорског манастира Ватопеда, господин Јефрем покрио је трошкове курса новогрчког језика који сам похађала на Филозофском Факултету у Атини. Захваљујем се господину др Мирку Томасовићу, професору црквенословенског језика на Теолошком факултету у Атини, који ми је дао корисне смернице на почетку истраживања. Захваљујем се колегама из Лаографског центра Атинске Академије, посебно

директроки госпођи др Катерини Полимеру-Камилаки и господину др Елефтериосу Алексакису, као и госпођи др Марији Нистазопулу-Пелекиду из Центра за проучавање југоисточне Европе (Атина).

Захваљујем се свим испитаницима који су учествовали у овом истраживању и на тај начин допринели стварању рукописа. Предусретљивост су показали тадашњи амбасадор Србије и Црне Горе у Атини господин др Душан Батаковић и генерални конзул Србије и Црне Горе у Солуну господин Југослав Вукадиновић. Захваљујем се Министарству спољних послова које ми је одобрило приступ матичним књигама крштених, венчаних и сахрањених које се налазе у конзулату Србије у Солуну. Братству манастира Хиландар захваљујем се на моралној подршци, а посебну захвалност дугујем јеромонаху Серафиму са хиландарског метоха у Какову који ми је ставио на увид тамошње матичне књиге крштених и венчаних.

Посебно се захваљујем председнику Друштва српско-грчког пријатељства господину проф. др Миодрагу Стојановићу и госпођи Љиљани Манојловић генералном секретару Друштва на пруженим информацијама о раду Друштва, као и председницима и члановима Друштва грчко-српског пријатељства из Јањине, Патре и са острва Кефалоније. Осим тога, захваљујем се госпођи мр Јованки Ђорђевић-Јовановић из Балканолошког института САНУ. Благодарим братству манастира Светих Архангела из Тарија (Θάρρα) са острва Родоса, на указаном гостопримству и корисним подацима. Пријатељски се захваљујем мр Софији Менцу и мр Афродити Мокиату на корисним сугестијама. Велико хвала мр Мирослави Ристић за помоћ коју ми је указала око техничке обраде фотографија и Јелени Бојовић на преводу апстракта на енглески језик.

Марија Миладиновић, постдипломац Теолошког факултета у Солуну, у више наврата пружала ми је гостопримство током истраживања у Солуну, на чему јој се пријатељски захваљујем. Посебну благодарност дугујем Митрополији Неа Смирни и њеном митрополиту господину Симеону који су ми пружили гостопримство у митрополијском дому *Свети Андреј*.

Својим родитељима, Чаславу и Олги, захваљујем на подстицајној подршци и несебичној помоћи коју су ми и овај пут пружили.

I. ПРЕДМЕТ, ЦИЉ И МЕТОДЕ РАДА

У српској етнологији долази до живљег интереса за Србе ван Србије током осамдесетих година 20. века. Тада је, на пример, у оквиру рада Етнографског института био покренут пројекат у оквиру кога су истраживања била усредсређена скоро искључиво на Србе у Мађарској. Досадашњи рад донео је поред низа научних радова о Србима у Мађарској и две монографије.¹ Током 1984. и 1985. истраживања су обављена у заједницама Срба у Чикагу, Торонту и Дулуту (Минесота). Током 2000. године спроведено је истраживање међу Србима у Калифорнији. Истраживања о Србима у Северној Америци резултирала су магистарским тезама које су објављене као књиге.²

Срби и српско наслеђе у Грчкој представљали су предмет проучавања научника различитих профила: историчара, историчара уметности, музиколога. У домену етнолошких разматрања пажња је била посвећена углавном откривању византијског наслеђа у српској, и шире узето, балканској народној култури, као што је то случај са радовима Миленка Филиповића³ и Драгослава Антонијевића.⁴ Од савремених етнолога, Александра Павићевић је направила кратак осврт на новију српску емиграцију у Грчкој.⁵ Популација српских исељеника у Грчкој у нашој науци такоређи никад до сада није систематски истраживана.

¹ Душан Дрљача, Младена Прелић, *Искусства Етнографског института у проучавању Срба у окружењу*, Положај и идентитет српске мањине у југоисточној и централној Европи, Одељење друштвених наука САНУ, књ. 25, Београд 2005, 281; Младена Прелић, *Срби у селу Ловри у Мађарској током XX века*, Будимпешта 1995; Младена Прелић, *Срби у Будимпешти и околини*, докторска дисертација, Филозофски факултет у Београду.

² Мирјана Павловић, *Срби у Чикагу; Проблем етничког идентитета*, Београд 1990; Мирослава Лукић-Крстановић, *Срби у Канади - живот и симболи идентитета*, Београд 1992; Гордана Благојевић, *Срби у Калифорнији. Обредно-религијска пракса и етницитет верника српских православних парохија у Калифорнији*, Етнографски институт САНУ, посебна издања, књ. 54, Београд 2005.

³ Миленко Филиповић, *Неки елементи византијског порекла код балканских Словена*, *Balkanica II*, Београд 1971.

⁴ Драгослав Антонијевић, *Византијски супстрат у народној култури*, Зборник Српска Византија, Београд 1993; Д. Антонијевић, *Византијско играчко наслеђе*, Народно стваралаштво 1-4, Београд 1986

⁵ Александра Павићевић, *Срби и Грчкој, прилог проучавању националног идентитета нових емиграната*, Зборник радова Етнографског института САНУ: *Традиционално и савремено у култури Срба*, Београд 2003, (229-338); Александра Павићевић, *Два примера српске емиграције – Словенија и Грчка*, Положај и идентитет српске мањине у југоисточној и централној Европи, Одељење друштвених наука САНУ, књ. 25, Београд 2005, (421-434).

Грци су познати као народ дијаспоре. Тек крајем седамдесетих година 20. века Грчка од земље емиграције постаје земље пријема. До промене је дошло путем повратних миграција, а још више приливом миграната из земаља тзв. *Трећег света*, почетком осамдесетих година 20. века. Овај феномен привукао је пажњу истраживача у грчкој и широј научној јавности. Осамдестих година 20. века И. Емке-Пулопулу објавила је обимну студију на тему ремиграција и емиграција у Грчкој.⁶ Деведесетих година изашла је њена студија о грчким избеглицама и мигрантима.⁷ Почетком деведесетих година 20. века појављује се већи број истраживања која се баве проблемима иселјавања и поновног досељавања Грка, као и досељавањем странаца. Л. М. Мусуру писала је о проблемима миграција и миграторној политици у Европи и Грчкој.⁸ Р. Факиолас обавио је компаративну студију миграција у италијанском и грчком друштву.⁹ Осим тога, заједно са Р. Кингом објавио је рад о послератним интернационалним миграцијама у Грчкој.¹⁰ Битно је и његово истраживање о утицају миграната на грчку економију.¹¹ Р. Кинг, А. Филдинг и Р. Блек писали су о миграцијама у Јужној Европи уопштено, где су поменули и сличај Грчке.¹² Г. Сапели посветио се проучавању миграција у Јужној Европи од 1945. године на примеру Португала, Шпаније, Италије, Грчке и Турске.¹³ К. Петриниоти покушала је да прикупи податке везане за број миграната, да их класификује и анализира.¹⁴ Радови објављени у протеклих пет година баве се питањем статуса миграната, утицајем на економију државе, историјском периодизацијом досељавања. М. Болдвин-Едвардс и Р. Факиолас писали су о проблемима

⁶ Ηρα Εμκε-Πουλοπούλου, *Προβλήματα μετανάστευσης παλιννόστησης*, Αθήνα 1986.

⁷ Ηρα Εμκε-Πουλοπούλου, *Μεταναστες και προσφυγες στην Ελλάδα 1970-1990*, Αθήνα 1990.

⁸ Λουκία Μ. Μουσούρου, *Μετανάστευση και μεταναστευτική πολιτική στην Ελλάδα και την Ευρώπη* Αθήνα 1991; Λουκία Μ. Μουσούρου, *Από τους γκαστραμπάιτερ στο πνεύμα του σεγκέν - προβλήματα της σύγχρονης μετανάστευσης στην Ευρώπη*, Αθήνα 1993.

⁹ R. Fakiolas, *Italy and Greece: from emigrants to immigrants*, in: *The Cambridge survey of world migration*, Cambridge 1995.

¹⁰ R. Fakiolas and R. King, *Emigration, return, immigration: a review and evaluation of Greece's post-war experience of international migration*, *International Journal of Population Geography* 2, 1996.

¹¹ R. Fakiolas, *Migration and Unregistered Labour in the Greek economy*, in: King R. and Lazaridis G. and Tsardanidis Ch. eds., *Eldorado or Fortress, Migration in Southern Europe*, London: Macmillan 2000.

¹² King, R., A. Fielding and R. Black, *The International Migration Turnaround in Southern Europe*, in: R. King and R. Black (eds.), *Southern Europe and the New Migrations* Sussex 1997.

¹³ Sapelli, G., *Southern Europe Since 1945- Tradition and Modernity in Portugal, Spain, Italy, Greece and Turkey* London and New York: Longman 1995.

¹⁴ Ξάνθη Πετρινώτη, *Η μετανάστευση προς την Ελλάδα, μια πρώτη καταγραφή, ταξινόμηση και ανάλυση*, Αθήνα 1993.

легалног решавања статуса миграната.¹⁵ Са тим у вези је и студија П. Н. Пападимитриу и Ј. Ф. Папагеоргиу о тражењу азила у Грчкој.¹⁶ Т. П. Лианос бавио се истраживањем утицаја миграната на грчку економију.¹⁷ Г. Агорастакис је писао о ширењу Европске Уније као фактору који утиче на економске миграције.¹⁸ А. Триандафилиду бавила се проблемима грчке миграторне полике.¹⁹ Касимис ставља на увид податке о попису становништва из 2001. године, дајући процентуално учешће појединих мигрантских група.²⁰

Након упознавања са радовима који се баве мигрантима у Грчкој, приметила сам да ни на грчком ни на неком другом страном језику не постоји ни један рад о Србима у 20. веку, већ се они само повремено помињу у оквиру различитих статистика. Тако сам одлучила да спроведем сопствена теренска истраживања.

Као као стипендиста фондације *Александар С. Оназис*, а затим Фондације државних стипендија Републике Грчке (Ιδρυμα Κρατικών Υποτροφιών, ΙΚΥ) спровела сам теренска истраживања на територији Грчке у више наврата у периоду од 2003. до 2006. године. Захваљујући дуготрајном и стрпљивом боравку на терену савладала сам новогрчки језик и успела да осмотрим ситуацију *изнутра*, јер сам временом и сама постала предмет свог *самоетноантрополошког* проучавања.

Мој рад се одвијао у два правца. Један од њих подразумевао је рад у библиотекама и упознавање са литературом која је у вези са постављеном темом. Поред литературе, током истраживања користила сам писане и усмене изворе. Као најзначајнији писани извор послужила ми је архивска грађа - матичне књиге венчаних, крштених и умрлих вођене при парохији Светог Саве у Солуну у периоду од 1896. до 1941. (1950.) године, затим књиге крштених и

¹⁵ M. Baldwin-Edwards and R. Fakiolas, *Greece: The Contours of a Fragmented Policy Response*, in: M. Baldwin-Edwards, J. Arango (eds), *Immigrants and the Informal Economy in Southern Europe*, London 1999.

¹⁶ Panayiotis N. Papadimitriou and Ioannis F. Papageorgiou, *The New "Dubliners": Implementation of European Council Regulation 343/2003 (Dublin-II) by the Greek Authorities*, *Journal of Refugee Studies* Vol. 18, No. 3, Oxford University Press 2005.

¹⁷ Θεόδωρος Π. Λιανός, *Σύγχρονη μετανάστευση στην Ελλάδα: οικονομική διερεύνηση*, Αθήνα 2003.

¹⁸ Γεώργιος Αγοραστάκης, *Οικονομικοί μετανάστες στην Ελλάδα οι επιπτώσεις από τη διεύρυνση της Ε.Ε.*, Εισήφηση στην ημερίδα προγράμματος Q-label στα Χανιά 4-11-2004, www.agis-net.gr/fo2/metanastes.htm

¹⁹ Άννα Τριανταφυλλίδου, *Ελληνική Μεταναστευτική Πολιτική: Προβλήματα και Κατευθύνσεις*, ΕΛΙΑΜΕΠ, Αθήνα 2005.

²⁰ C. Kasimis and C. Kassimi, *Greece: A History of Migration*, Migration Information Source, June 2004.

венчаних манастира Хиландара метоха Живоносни Источник на Какову (Јерисос) вођене у периоду од 1980. до 2006. године, као и пописи становника. Осим тога, користила сам и географске карте различитих области Грчке у различитим периодима о којима је реч. Од велике користи били су ми и музејски артефакти.

Истраживања сам спроводила на подручју градова Атине и Солуна. У истраживање је укључена и једна мања група испитаника из Јањине (Епир), као и са острва Крита и Родоса. Обавила сам истраживање и на острву Крфу. Прикупљање материјала на терену обавила сам уобичајеним методама анкете и интервјуа, као и слободног разговора са учествовањем. На питања формулисана у облику упитника одговорило је 77 особа. Информатори нису давали потпуне одговоре на сва постављена питања, па се као последица јавља неуједначеност у броју одговора. Истраживњем су обухваћени Срби из Атине (36), Солуна (31) и са Крита (10).

Моје искуство са теренских истраживања у Калифорнији (САД) је да неупућени људи истраживача - антрополога често посматрају са неповерењем, што веома успорава и омета прикупљање материјала за рад. Додатни проблем је што се, нпр. у Атини Срби нигде организовано не окупљају, осим једном годишње у амбасади СЦГ о Светом Сави. Своје истраживање покушала сам да започнем на тај празник 2003. године, али један службеник амбасаде узвикнуо је, панично показујући моје анкете: *Неко је ово убацио!* Упркос томе, успела сам да спроведем анкету - не у амбасади, наравно. Анкета је анонимна, што сам нагласила у малом уводу у коме упознајем анкетирану особу са сврхом и циљем анкете. Да бих проверила неке податке које сам добила од анкетираних у писаној форми, обавила сам неколико интервјуа и са особама које су претходно биле анкетиране, наравно после верменског периода од најмање пола године. У сваком случају, током писања рада чувала сам анонимност казивача. Приликом неформалних разговора сазнала сам знатно већи број података него када сам саговорницима отворено говорила да прикупљам податке за научни рад. Дакле, усмени извор који сам користила је етнографска грађа коју сам сакупила путем разговора са испитаницима.

Ова студија представља резултат етнолошких/антрополошких проучавања и има за циљ да попуни празнину у нашим знањима о Србима у Грчкој. Рад се састоји из две целине. У оквиру прве дат је пресек историје Срба на територији

онога што се данас подразумева под Грчком. У жижи интересовања је српска заједница у Солуну и његовој околини крајем 19. и у првој половини 20. века. У другој целини обрађена је савремена популација Срба који су се доселили у Грчку током деведесетих година 20. века и почетком 21. века.

Сматрала сам да је корисно да направим кратки осврт на историјске, географске, економске и културно-политичке прилике у овој области у различитим временским периодима. Ради бољег разумевања статуса Срба у Грчкој посветила сам пажњу ширем контексту, тј. како се грчко друштво односи према мигрантима уопште.

У фокусу овог рада је трансформација идентитета српске популације који се формирао у складу са глобалним променама грчког друштва и матице током 20. века. Бавила сам се истраживањем конструисања етничких/националних симбола (језик, лично име, храна, фолклор и сл.) и њиховом употребом у друштвеној пракси. Посветила сам пажњу институционалном нивоу конструисања идентитета у интеретничкој /међунационалној интеракцији. У другом периоду сви покушаји формирања заједнице углавном су сведени на личну иницијативу. *Српски културни центар* у Атини основало је једно приватно лице, а не држава. Покушај оснивања српске парохије у Атини сводио се на иницијативу једног другог приватног лица, без заинтересованости СПЦ, па је та акција остала без успеха.

Досадашњи резултати проучавања Срба у околним и прекоморским земљама показали су да су Срби у њима било институционализована мањина (Мађарска) или се окупљају у српским клубовима и црквеношколским општинама (САД, Канада). У Грчкој сам установила један занимљив феномен, а то је да већина Срба који су емигрирали у Грчку током деведесетих година 20. века, не показују жељу за удруживањем. Који је узрок том *бежању*? Сматрам да је томе допринео добар пријем у Грчкој – не постоји неко *непријатељско* окружење које би подстакло српске емигранте да формирају своју заједницу. Са друге стране, велики број људи борави у Грчкој илегално. Доста њих *остаје* на неки свој начин, па се крију и од једне и од друге државе, а самим тим и од својих земљака. Ту је и један број кривично гоњених лица (криминалаца), као и војних обвезника – дезертера. Дакле, пошто је однос *ја-они* добар, нису потребни други са којима би формирали *ми-групу*. Матица је довољно близу да се *лечи носталгија*, која веома ретко постоји. Земљаци се веома често

посматрају као конкуренција у броби за *лично* преживљавање. Већини, посебно особама које су доживеле рат деведесетих, смучила се *прича о српству*, па је и то један од фактора који утичу на незаинтересованост за удруживање са Србима. Ситни лични интереси су изнад депласираних колективних идеала.

Разлика у односу на наше емигранте у другим земљама је и у томе, што је у Грчкој дошло до неке врсте дисконтинуитета у емигрирању. Наиме, у Солуну је до Другог светског рата постојала српска колонија. Срби који су остали у мешовитим браковима, у јавном животу нису испољавали своје српско порекло и подлегли су процесу хеленизације. Постоји прекид од четрдесетак година у српској дијаспори у Грчкој – од четрдесетих до осамдесетих година 20. века. Нашим емигрантима матица није помагала ни у другим државама, посебно политичким емигрантима, нпр. у Америци и Канади. Међутим, ту је постојао континуитет, непрекидни прилив нових емиграната. Затим, у Америци постоје и богослужења на српском језику, српске црквеношколске општине у којима се људи окупљају, друже и сукобљавају - имају контакт, заједницу и могућност да манифестно покажу своје етничко порекло. Срби су своју етничку припадност испољавали и испољавају и у Мађарској. Са друге стране, иако су данас у Грчкој бројнији него у Мађарској, у Грчкој представљају неку врсту скривене мањине.

II. ПОЈМОВНО ОДРЕЂЕЊЕ ЕТНИЧКОГ/НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА

Миграције становништва представљају битну карактеристику српске историје. Према дефиницији датој у *Социолошком лексикону*, узроци и мотиви миграција могу бити економски, политички (ратови, револуције, преврати, дискриминације), лични (разноврсни и многобројни - породични и пријатељски односи), професионално, стручно напредовање - стицање знања, образовања, квалификација, стварање могућности за професионално напредовање и за рад.²¹ Узроке сеоба Цвијић дели на: историјске, психолошке и економске. У областма у којима су истовремено деловали наведени разлози створила се *навика за иселљавање*.²² Са антрополошког гледишта миграције су вишеструко значајан предмет истраживања. Осим утврђивања спољашњих, објективних чињеница везаних за неки миграциони процес, битно је и разоткривање употребе миграција у политичке сврхе.²³

У случају миграције неминовно долази до преиспитивања како личног тако и групног идентитета. Етнички и национални идентитет представљају врсте колективних идентитета. Познато је да не постоји нека опште прихваћена дефиниција етноса, етничитета, етничке групе или етничког идентитета. У погледу садржаја и обима појма *етнички идентитет* код научника постоје размимоилажења.²⁴ Е. Ериксон први је дао формулацију појма *етнички идентитет* у делу *Identity, Youth and Crisis* 1968. године. Идентитет је дефинисао као својство укорењено у самој основи личности.

Старије дефиниције етноса наглашавале су статичност, непроменљивост и објективност феномена. Његово проучавање углавном се сводило на набрајање објективних категорија културе које једну групу чине различитом од других, а то су најчешће језик, територија, обичаји, религија, друштвена

²¹ *Socioloski leksikon*, Beograd 1982, 363.

²² Б. Бабић, *Сеобе Срба: дијаспора и етничка политика*, Сеобе Срба некад и сад, Београд 1990, 53; Ј. Цвијић, *Балканско полуострво и јужнословенске земље, основи антропогеографије*, Београд 1966, 144; Р. Д. Ракић, *Миграције и национално конституисање Срба; Етнологски приступ проучавању миграција српског народа*, Сеобе Срба некад и сад, Београд 1990, 38.

²³ М. Прошић-Дворнић, *Отвореност, мултикултуралност, толеранција, сигурност – нова српска урбана емиграција у Онтарију (Канада)*, Етнички односи Срба са другим народима и етничким заједницама ЕИ САНУ књ. 44, Београд 1998, 284.

²⁴ Е. Petrović, *Етнички идентитет као елемент теорије о етноси*, Etnoantropološki problemi, sv. 3, Beograd 1988, 13.

организација.²⁵ Једно од схватања етноса је да је то крвнородничка категорија, основа сваке будуће друштвено-историјске, па често и економско-политичке и културне заједнице. Овоме се додаје и *јединство територије и психичких особина*.²⁶ У овом приступу етнос припада категорији природних појава (матична веза између припадника народа и тла на коме живе). Етницитет може да се посматра као скуп својстава или црта као што су језик, религија, обичаји - што га чини сродним појму културе, или се односи на претпостављено заједничко порекло чланова групе - што га чини блиским појму расе.²⁷ Етнички идентитет је орјентисан према прошлости коју колективно памћење себи предочава.²⁸

Ф. Барт сматра да етничку групу активно стварају њени чланови.²⁹ Етнос је стални процес субјективног разграничавања између групе *ми* и *они*, процес који се збива унутар и између свих облика друштвене организације. Не укида га ни акултурација, ни миграције, ни интегрисање мањих људских заједница у веће и комплексније облике. Према Барту, да би се разграничила према другима, етничка група изабира из културе, не све, него одређене знакове које сматра важнима. Истраживање етничности пребацио је у домен комуникације, симболизације, значења и културних процеса. Етничка група није стална категорија у смислу непроменљиве генетске, социјалне, културне и језичке заједнице. Мења се култура и избор културних знакова који означавају исту етничку групу.³⁰ Језик, култура и менталитет, нису обавезна, већ само могућа обележја неке етничке заједнице.³¹

М. Прелић даје веома детаљан преглед *постбартовских* приступа етничким феноменима. Према неким научницима ововремени етнички феномени могу да се објасне само у контексту савременог национализма.³² У складу са теоријама које су се појавиле осамдесетих година 20. века, етничке

²⁵ A. D. Smit, *Nacionalni identitet*, Beograd 1998, 38.

²⁶ P. Vlahović, *Etnički pluralizam balkanskih naroda i etnos u svetlu antropologije*, Etnoantropološki problemi, sv. 1, Beograd 1987, 12.

²⁷ F. Putinja, Ž. Stref-Fenar, *Teorije o etnicitetu*, Beograd 1997, 96.

²⁸ Исто, 10.

²⁹ F. Barth, *Introduction in Ethnic Groups and Boundaries, The Social Organization of Culture Difference*, ed. F. Barth, Little, Brown and Co., Boston 1969, 9 - 16.

³⁰ D. Rihtman-Auguštin, *Etnos kao proces*, Zbornik 1. kongresa Jugoslovenskih etnologov in folkloristov, Rogaška Slatina 5 - 9. 10. 1983, Ljubljana 1983, 806.

³¹ D. Bandić, *Etnos*, Etnološke sveske IV, Beograd 1982, 46.

³² М. Прелић, *После Фредерика Барта: савремена проучавања етницитета у комплексним друштвима*, ГЕИ САНУ XLV, Београд 1996, 101.

групе могу да се посматрају и као *интересне групе*, субгрупе већинског друштва или се етницитет посматра као политички феномен.³³ Ф. А. Саламон сматра да људи *измишљају* традицију тако да одговара датим околностима. Из тога следи да људи који подразумевају одређени идентитет, на пример *амерички*, тај идентитет могу да испуне различитим садржајем. Он сматра да су етничке групе јединице политичке, економске и друштвене акције. Велики број теоретичара етницитета слаже се да су етничке групе формиране са специфичном сврхом, ради лакшег постизања одређених циљева него што би то постигли као индивидуе или припадници неке друге групе. Дакле, етничке групе су по својој природи променљиве. Како људи долазе и одлазе тако се и њихов састав мења.³⁴

Појам *етницитета* (етничност) може се дефинисати као припадност групи са којом се појединац поистовећује по сопственом избору, а на основу заједничког порекла или културног наслеђа. Окосница идеје етничности је појам разграничења. На основу своје етничке припадности, можемо бити *своји* само уколико су ту и *туђини* као супротност, односно они са којима се поредимо. Овом дефиницијом уводи се могућност избора. Многи бирају једно од ових наслеђа као центар свог етничког идентитета, игноришући или умањујући важност других. Овако етничност постаје нешто што појединац свесно присваја или бира. Једни ће практиковати веру своје етничке групе, али не и језик, док ће други задржати етничко име, али ће искривити традиционалне породичне улоге или ће одбацити традиционалне празничне ритуале. Колективно искуство и гледишта базирана на историји и наслеђу представљају срж етничког идентитета. Етничким обележјима се обзнањује припадност групи чије постојање и јединство су од кључног значаја за појединца.³⁵ М. Прелић сматра је један од задатака истраживача да сагледа како етницитет функционише у пракси, од стране актера схваћен као есенцијалан.³⁶

Под појмом *мањина* подразумева се друштвена група са својим посебним особинама која се налази у једној целини са бројчано јачом групом с особинама

³³ М. Павловић, *Срби у Чикагу; Проблем етничког идентитета*, Београд 1990, 84.

³⁴ F. A. Salamone, *The Illusion of Ethnic Identity: An Introduction to Ethnicity and Its Uses*, Cultural Diversity in the United States, London 1997, 117.

³⁵ Kimberly P. Martin, *Diversity Orientations: Culture, Ethnicity, and Race*, Cultural Diversity in the United States, London 1997, 79 - 81.

³⁶ М. Прелић, *Етнички идентитет: проблеми теоријског одређења*, Зборник радова Етнографског института САНУ: *Традиционално и савремено у култури Срба*, Београд 2003, 283.

исте категорије, али другачијом по садржају и форми. Обично је реч о националним мањинама, али има и расних, етничких, верских и језичких мањина.³⁷ Националне мањине се јављају као одјек на стварање нација и националних држава. Тек са Париским мировним уговором после Првог светског рата националне мањине улазе у оквире међународног права. Учвршћује се правни термин *национална мањина* којим се означавају етничке групе које су остале унутар граница туђих националних држава.³⁸

Термин *скривене мањине* први пут је употребила група научника са Универзитета у Грацу, на предлог др Клауса-Јиргена Херманика, за потребе једног истраживачког пројекта који се од 2001. до 2004. године бавио малим етничким групама које немају статус националних мањина у Аустрији, Словенији и Хрватској. Израз *скривене мањине* подразумева мале популације или групе, које мисле да је њихово заједничко порекло од значаја за њихов идентитет. Истовремено и околина перципира те групе као различите. Међутим, за разлику од признатих националних мањина статус ових група према држави је нерешен. Оне или не захтевају да буду од стране државе признате као националне мањине, или им то није допуштено. Скривеним мањинама недостаје сопствена интелектуална елита: или због малобројности, или из неповољних национално-политичких прилика у срединама у којима се оне налазе.³⁹ Појам скривених мањина је нов, али оне су под другим именима биле предмет проучавања већ од друге половине 19. века. Пример су проучавања К. Јиречека, М. Смиљанића и Ј. Цвијића.⁴⁰

Брига о сународницима у дијаспори представља легитимно право и обавезу држава. У уставима, посебним законима и кроз друга документа државе се обавезују да ће водити бригу о својим мањинама. Неговање веза са дијаспором требало би да доприноси не само прожимању култура и очувању идентитета етничких група одвојених од својих матица, већ и унапређивању односа међу државама и народима. Међутим, много су чешћи међудржавни

---

³⁷ М. Bosanac, О. Mandić, S. Petković, *Rječnik sociologije i socijalne psihologije*, Zagreb 1977, 343.

³⁸ Kristijan Promicer, *(Ne-)vidljivost skrivenih manjina na Balkanu. Neka teorijska zapažanja*, Скривене мањине на Балкану, Балканолошки институт САНУ, посебна издања 82, Београд 2004, 11.

³⁹ К. Promicer, н.д., 13.

⁴⁰ Исто, 15.

неспоразуми и оспоравање у вези с идентитетом и правима мањина, како историјским тако и етничким.⁴¹

Када се говори о националним мањинама, морају се узети у обзир и политички аспекти проблема – веза културе и политике. Култура/идентитет мањине је у сталном дијалогу са културом већине, као и са културом матице. О националној мањини се може говорити само у контексту постојања државе и закона.⁴²

У Грчкој међу Србима долази до феномена *појединачне стратегијске употребе идентитета*. Под овим подразумевам, нпр. просјаке који се издају за Србе - неки то заиста јесу, али већина није. Циљ је да им Грци који симпатишу и помажу Србе, уделе милостињу. Други пример је да, ако неко препозна да је особа у чијем се друштву налази српске националности, прикрива своје етничко порекло, да не би морао да јој помогне или да не би добио «конкуренцију» код Грка.

⁴¹ Горан Башић, *Европски стандарди и положај српске мањине*, Положај и идентитет српске мањине у југоисточној и централној Европи, Одељење друштвених наука САНУ, књ. 25, Београд 2005, 88.

⁴² Душан Дрљача, Младена Прелић, *Искусва Етнографског института у проучавању Срба у окружењу*, Положај и идентитет српске мањине у југоисточној и централној Европи, Одељење друштвених наука САНУ, књ. 25, Београд 2005, 285.

III. ОСВРТ НА ИСТОРИЈУ ГРЧКЕ

Република Грчка се налази у јужном делу Балканског полуострва и обухвата 131.940 км². Пун званични назив ове државе је Грчка Република (Ελληνική Δημοκρατία) или краће Грчка (Ελλάδα).⁴³ Распостире се између Егејског мора на истоку, Јонског на западу и Средоземног на југу.

Јелинофона индоевропска племена, тзв. *Протојелини* (*Πρωτοέλληνες*) почела су да се насељавају на подручје данашње Грчке од 2100. године п. Х.⁴⁴ Име Грци дали су им Римљани према имену племена *Graikoi* у Епиру, с којим су прво дошли у додир. Грци су себе већ од 8. века п. Х. називали Хеленима, а своју земљу Хеладом. Грци су Грчку населили у неколико сеоба, од којих је културно и етнички најзначајнија сеоба Дораца (око 1100 п. Х.). У историјском периоду делили су се на три велика племенска и језичка огранка: Дорце, Јоњане и Еољане.⁴⁵

Од VIII до VII века п.Х. Грци су образовали многе колоније по Средоземљу и обалама Црног мора.⁴⁶ Од касне антике Грци су се етнички мешали са Словенима, Арбанасима и Аромунима, прихвативши од њих много језичких елемената. Компактна словенска насеља била су доста јака у Тесалији, Епиру и на Пелопонезу, а међу словенским племенима у Грчкој спомињу се Вазинити, Милинзи и Језерци.⁴⁷ Грци антрополошки припадају средоземном варијетету беле расе.⁴⁸

Римски цар Каракалас дао је 212. године право римског грађанства и житељима Римског царства који су живели ван Италије. Од тада се и Грци називају Ромеји (οι Ρωμαίοι). Касније, током средњег века, назив *Грк* (Γρακός) употребљавао се за разликовање поданика Римског царства. Тако је појам *Грк* означавао православног, а *Латин* – католика.⁴⁹ Померање тежишта Римске империје на Исток уследило је као последица велике кризе III века. Почетак византијске ере означили су победа хришћанства и премештање државног

⁴³ www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/gr.html

⁴⁴ Уопштено о историји и култури Грчке и Грка видети: *Ελλάς – η ιστορία και ο πολιτισμός του Ελληνικού Έθνους από τις απαρχές μέχρι σήμερα*, τόμος I, Αθήνα 1997, 101.

⁴⁵ *Enciklopedija leksikografskog zavoda – 3*, Zagreb MCMLVIII, 243.

⁴⁶ Миле Недељковић, *Лексикон народа света*, Београд 2001, 139.

⁴⁷ *Enciklopedija leksikografskog zavoda – 3*, Zagreb MCMLVIII, 243.

⁴⁸ М. Недељковић, н.д., 140.

⁴⁹ *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, τόμος δέκατος – Έλλάς, Αθήναι, 79.

средишта на хеленизовани Исток. Главни извори византијског развитка били су римско државно уређење, грчка култура и хришћанска вера.⁵⁰ У хришћанској Римској империји појам *Грк* (тј. Έλληνας) означавао је неког ко говори грчки језик. Осим тога, користио се и у пежоративном смислу - да значи паганина.⁵¹

Након пада Цариграда грчке земље убрзо долазе под турску власт (1456. године Атина, 1460. године Мореја). Нешто су се дуже одржали венецијански обални поседи као и острвски поседи у Грчкој. У рату Свете Лиге против Турака (1684-1699) Венецијанци су заузели велики део Пелопонеза, али су освојене територије ускоро изгубили (1718. године). Народ је под турском влашћу био препуштен самовољи турских спахија и управљача, изложен масовним депортацијама и убијању. У неке пределе Грчке населили су се Јуруци и земљорадници из Мале Азије док се грчки живаљ одржао у планинским пределима, а делимично и по градовима. Народну свест у то време подржавало је свештенство.⁵²

Током друге половине 19. века и у првој половини 20. века Грчкој су постепено припајана суседна острва и територије, углавном са јелинофоним живљем.⁵³ Грчка је примила избеглице из Турске и Мале Азије после катастрофе 1922. године. Овај талас насељавања трајао је до средине тридесетих година 20. века.⁵⁴ Године 1922-1923. у Грчку је избегло око 1,22 милиона Грка, који су до тада живели у Малој Азији, турском црноморском подручју, Бугарској, Кавказу и Цариграду. То становништво је претежно насељено у Егејској Македонији и западној Тракији.⁵⁵ Метакасова диктатура трајала је од 1936. до 1941. године.⁵⁶ У Другом светском рату Грчку је прво напала Италија (1940), а немачка окупација је трајала у периоду од 1941-1944. године. Затим је уследио грађански рат између краљевих присталица и комунистичких побуњеника.⁵⁷ У јесен 1944. године грчки комунисти су покушали да дођу на

⁵⁰ Георгија Острогорски, *Историја Византије*, Београд 1998, 48.

⁵¹ *The Oxford Dictionary of Byzantium*, vol. 2, New York – Oxford, 1991, 911.

⁵² *Enciklopedija leksikografskog zavoda – 3*, Zagreb MCMLVIII, 245.

⁵³ L.S. Stavrianos, *The Balkans since 1453. with a new Introduction by Traian Stoianovich*, London 2000, 672-676.

⁵⁴ Нра Еμκε-Πουλοπούλου *Προβλήματα μετανάστευσης παλιννόστησης* Αθήνα 1986, 468; О малоазијској катастрофи видети: *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους (από το 1913 ως το 1941), τόμος ΙΕ'*, Αθήνα, 200-271.

⁵⁵ S. K. Pavlowitch, *A History of the Balkans 1804-1945*, London and New York 1999, 238; *Enciklopedija leksikografskog zavoda – 3*, Zagreb MCMLVIII, 244.

⁵⁶ L.S. Stavrianos, н.д., 672-676.

⁵⁷ www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/gr.html

власт. Крајем 1945. године вође грчких комуниста срели су се са југословенским и бугарским представницима у Бугарској. Било је договорено да они започну нови устанак под вођством Маркоса, а да ће са југословенске стране имати суштинску помоћ. У северну Грчку било је послато војно изасланство под руководством генерала Пека Дапчевића. Достављене су велике количине оружја и муниције. Југословенска помоћ увећала се током 1946. и 1947. године. Била је озваничена у договору закљученом на Бледу у августу 1947. године између представника Југославије, Бугарске и Албаније. Тада је формиран штаб балканског савеза за помоћ грчким герилцима.⁵⁸

Југославија је током педесетих година 20. века склопила војни савез са Грчком и Турском – чланицама НАТО пакта и на тај начин посредно постала чланица ове војно-политичке групације. Међутим, овај тројни савез изгубио је сваки смисао после сукоба Грчке и Турске.⁵⁹ У грчкој историографији истиче се да су Југославија и Грчка захваљујући заједничким интересима имале коректан однос. Међутим, камен спотицања било је послератно стварање СР Македоније чији назив Грчка није прихватила.⁶⁰

Војна диктатура која је започела 1967. године трајала је седам година. Демократски избори 1974. године и референдум створили су парламентарну републику. Грчка се придружила Европској заједници 1981. године, а постала је члан *евро зоне* 2001. године.⁶¹

Сва већа насеља у Грчкој налазе се уз обалу. Главни град Атина са луком Пиреј и с предграђима има око пет милиона становника. Остали важнији градови су: Солун, Патра, Волос, Лариса, Кавала, Драма, Трикала, Ксанти, Верија, Александрополис. Грчка острва састоје се од неколико група (Кикладе, Спораде, Додеканиса, Јонска острва). Највеће грчко острво је Крит.⁶²

Педесетих година 20. века пољопривреда је била најважнија грана привреде. У њој је било запослено 65% становништва, већином малих поседника. Од већег су значаја културе винове лозе, маслине, агрума, смокве и др. У сточарству преовладава узгој оваца и коза. Рибарство је ограничено на обално подручје. Лове се највише туне, скуше и сарделе, местимично се ваде

⁵⁸ Duncan Wilson, *Tito's Yugoslavia*, Cambridge 1979, 36-37.

⁵⁹ Драган Богетић, *Војни савез Грчке, Турске и Југославије и НАТО пакт (1952-1955)*, часопис Српски југ 5-6, Београд 1998, 60.

⁶⁰ Παύλος Σάρλης, *Η διάλυση της Γιουγκοσλαβίας*, Αθήνα 1993, 5.

⁶¹ www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/gr.html

⁶² *Enciklopedija leksikografskog zavoda – 3*, Zagreb MCMLVIII, 244.

сунђери. Због богате разуђености обале од давнина је развијена поморска трговина.⁶³

Грчки (хеленски) језик припада групи индоевропских језика. У развоју грчког језика разликују се три фазе: старогрчки, средњогрчки и новогрчки. До скоро су у Грчкој у употреби била два језика: службени књижевни – *катаревуса* (καθαρεύουσα) и народни - *димотики* (δημοτική).⁶⁴

Према попису из 2001. године Грчка има 10.964.020 становника.⁶⁵ Према званичним статистикама Грци чине 98% становништва Грчке, а званични став грчке владе је да у Грчкој не постоје националне мањине. По питању религијске припадности 98% су православни хришћани, 1,3% су муслимани, а 0,7% су остали.⁶⁶

⁶³ Исто, 244.

⁶⁴ Исто, 253.

⁶⁵ Άννα Τριανταφυλλίδου, *Ελληνική Μεταναστευτική Πολιτική: Προβλήματα και Κατευθύνσεις*, ΕΛΙΑΜΕΠ, Αθήνα 2005, 9.

⁶⁶ www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/gr.html

IV. СРБИ У ГРЧКОЈ ДО ПРВЕ ПОЛОВИНЕ 20. ВЕКА

По питању обитавања Срба на територији на којој се данас налази савремена Република Грчка, сматрам да се могу разликовати следећи периоди: 1. Период словенских досељавања; 2. Срби и Византија; 3. Период туркократије; 4. Срби у Грчком устанку 1822; 5. Срби у Грчкој од краја 19. века; 6. Српске избеглице током Првог светског рата; 7. Период између два светска рата; 8. Период од Другог светског рата до деведесетих година 20. века; 9. Досељавање од деведесетих година 20. века до данас.

У грчкој историографији Србима није посвећено много пажње. Приказивани су углавном са доста симпатије, као храбар народ, али уз ограду да су ипак Грци *главни* на Балкану.⁶⁷

1. Досељавање Словена

Према досадашњим научним сазнањима, Словени су продрли у Грчку у време владавине Јустина II. Јован, епископ Ефеса, писао је 584. године да је *проклетни народ Словена отустишио сву земљу до близине Цариграда, прошао кроз читаву Јеладу ... и онде слободно становао четири године као у својој рођеној земљи.*⁶⁸ Словени су заједно са Аварима извршили опсаду Солуна, који је по предању чудом избавио свети Димитрије Мироточиви.⁶⁹ Иако је град издржао, цела његова околина припала је Словенима. Аварско-словенски талас кретао се преко Тесалије и даље према средњој Грчкој и Пелопонезу.⁷⁰ Према Константину VII Порфирогениту, у ужем солунском темату налазило се веће место *τά Σερβλία* чији назив сведочи о раном српском насељавању у том крају.⁷¹ О животу Словена на територији Пелопонеза сведоче многобројни словенски топоними и понеки фитоними (= називи биља). Навешћу само део статистичких података које даје Д. А. Закитинос. У пределу Јањине (Епир) постоје 334 словенска топонима. У наставку ћу навести само називе појединих места и

⁶⁷ Dimitris Livianos, *Christians, Heroes and Barbarians: Serbs and Bulgarians in the Modern Greek Historical Imagination (1602-1950)*, in: *Greece and the Balkans – Identities, Perceptions and Cultural Encounters since the Enlightenment*, Athens 2003.

⁶⁸ Константин Јиречек, *Историја Срба, прва књига до 1537. године (политичка историја)*, Београд 1952, 49.

⁶⁹ Исто, 49.

⁷⁰ Георгије Острогорски, *Историја Византије*, Београд 1998, 110.

⁷¹ Constantine VII Porphyrogenitus *De administrando imperio*, vol. 1, Washington 1967.

острава и поред њих број словенских топонима које имају: Арта 44, Превеза 34, Етолија и Акарнанија 98, Трикала (Кордица) 120, Фтиотис 55, Лариса 38, Магнисија 15, Евританија 48, Фокис 45, Виотија 22, Атика 18, Евија 19, Андрос 2, Крф 9, Левкас 4, Кефалонија 2, Коринт 24, Арголис 18, Ахаја 95, Илис 34, Трифилија 44, Аркадија 94, Месинија 41, Лаконија 81, Крит 17. Називи словенског порекла су нпр: *Γόρανα, Γόριανη, Γορίτσα* који потичу од речи *гора*, затим *Ζαγορά* што значи *иза горе, тј. планине*, *Νεζερός* што значи језеро, *Πρέβεζα* што значи пролаз, прелаз, *‘Οστροβον* = острво, *Τσερνίτσα* = црна земља, *Αράχοβα* = место са орасима, *Τοπόλοβα* = место са тополама и тако редом. И М. С. Кордоси наводи читав низ топонима у пределу Коринта, као нпр. *Βελισκό, Βλοβοκά, Γαρδίκι, Ζεμενά, Ζήριο, Κέρκοβα, Βάλτσα, Σιβίστα* итд.⁷² Д. И. Георгака сматра да је епирски топоним *Σιόποτος* који житељи Арте изговарају као *Siopotos, Shopotos*, а који се често среће и у бугарским, српским и албанским крајевима, словенског порекла.⁷³ Познато је да у Србији постоји варошица Сопот, под Космајем.⁷⁴ *Ζιαμπονέρια* је назив једог места у коме се налази извор топле воде. Постоје аутори, нпр. Макс Васмер, који преводје овај топоним као *Froschwasser* (= Жабља Вода).⁷⁵ Топоним *Ζαρνοβόντα* потиче од словенског *Црна Вода*, што би на грчком заправо било *Μαυρονέρι*.⁷⁶ Даље, топоними који се завшавају на –ова- (женски род) и на –ово- (средњи род) јесу словенског порекла или су словенизовани древни грчки топоними које су Словени прилагодили свом језику.⁷⁷ На пример *Κρύφοβο*, које можда потиче од српског топонима Кривово. Свеукупно се на територији Епира налази 68 села која имају завршетак на –οβα - Постоје топоними који се завшавају на –ιστα (словенски – иште), који су словенског порекла. Познат је топоним *Βраниште* који потиче од речи врана. Постоје и топоними који представљају спој словенских именица и грчких завршетака, као нпр. *Μπουδανάκι*: *Μπουδαν*=Богдан - словенско мушко лично име, а «аки» представља грчки завршетак.⁷⁸ Топоним *Βιρός* потиче од

⁷² Δ. Α. Ζακυθίνου, *Οι Σλάβοι εν Ελλάδι – συμβολαί εις την ιστορίαν του μεσαιωνικού Ελληνισμού*, Αθήναι 1945, 34.

⁷³ Δ. Ι. Γεωργάκα, *Σλαβική επίδραση στο τοπωνυμικό της Ηπείρου*, Αθήναι 1955, 150.

⁷⁴ *Μαλα енциклопедија 2*, Просвета, Београд 1959, 588.

⁷⁵ M. Vasmer, *Die Slaven in Griechenland*, Berlin 1941, 243.

⁷⁶ Δ. Ι. Γεωργάκα, н.д., 153.

⁷⁷ Исто, 155.

⁷⁸ Исто, 158.

српске речи вир. *Βλασάνη* потиче од српског влажан.⁷⁹ *Λεσιά* потиче од српске речи лишће, а *Μουτσιλες* од речи мочила, што указује на влажан предео и мочилиште конопља.⁸⁰

Словени су као вешти морепловци нападали грчка острва, па су се чак искрцали и на Крит.⁸¹ Монемвасијска хроника сведочи о томе да су Словени владали Пелопонезом од краја 6. све до почетка 9. века. Порфирогенит говори о Пелопонезу средином 8. века каже: *пословенила се цела та земља и постала вараварска*. Политичко јачање Византије од средине 9. века створило је услове за ширење њеног утицаја из Цариграда и Солуна и на словенски свет ван балканских предела. Са тиме је у вези и мисија Солунске браће, светих Кирила и Методија у Моравској, са свим њеним далекосежним последицама.⁸²

2. Срби и Византија

Србија се развијала у сталном додиру са Византијом. Како каже Г. Острогорски: *Немања, који се упорно борио против Византије и који је ослободио своју земљу византијске доминације, био је човек византијске културе. Људи византијске културе, византијских схватања и идеала били су и његови синови – Свети Сава и Свети Стефан Првовенчани*. Византија је веома утицала на државну структуру јужнословенских земаља, као и на управни систем, пореско уређење, војну организацију и војну технику, правни поредак и правна схватања, политичке идеје, цркву и духовни живот, књижевност, уметност, сликарство и архитектуру, научне и филозофске представе итд.⁸³

Српски владари у Средњем веку били су познати као велики ктитори и задужбинари. Изградили су велики број цркава и манастира по целој Грчкој, укључујући и Свету Гору, а многе су обдарили богатим прилозима. Наравно, то је тема која изискује посебну студију. Поменућу само да је ћесар Гргур, син Бранка Младеновића, подигао 1361. године на обали Охридског језера цркву *Богородице Захумске (Θεοτόκου της Ζαχλουμητίσσης)*, данас манастирске

⁷⁹ К. Δ. Μέρτζου, *Σύμβολη ες την ερμηνείαν των ζένων ηπειρώτικων τοπωνυμίων, εν Ιωάννινοις* 1934, 184.

⁸⁰ Исто, 186.

⁸¹ Г. Острогорски, н.д., 110.

⁸² Georgije Ostrogorski, *Vizantija i Južni Sloveni*, Jugoslovenski istorijski časopis, br. 1, Beograd 1963, 3-12.

⁸³ Исто, 3-12.

рушевине Заум.⁸⁴ Краљ Милутин је у Солуну подигао цркву св. Николе, св. Ђорђа и свој двор.⁸⁵ Црква св. Ђорђа основана је почетком 13. века, а обновљена вероватно у његовој петој деценији. Српски владар Стефан Душан са лакоћом је освајао Византијску државу. Одмах по заузећу Сера (1345), потписао се на једној грчкој повељи за манастир Светог Јована Крститеља на Гори Меникејској као *краљ Србије и Романије (κράλης και αυτοκράτωρ Σερβίας και Ρωμανίας*.⁸⁶ На Васкрс 1346. године на државном сабору у Скопљу Стефан Душан је крунисан за цара.⁸⁷ Он се назива према византиском узору *Στέφανος εν Χριστώ τω Θεώ πιστός βασιλεύς και αυτοκράτωρ Σερβίας και Ρωμανίας*.⁸⁸ Проглас царства започет је величанственим даровницама манастирима и црквама, посебно светогорским, који су од пада Сера били под српском врховном влашћу. Нови цар је са царицом крајем 1347. године посетио све манастире на Светој Гори, делећи им богате дарове.⁸⁹ Душан је одузео Византији преко половине њених земаља, а територију своје земље готово удвостручио. Његова власт се протезала од Дунава до Коринтског залива и од Јадранског до Егејског мора. У дворским обичајима, уређењу и правном поретку Душаново царство се умногоме угледало на византијске узор. У новоосвојеним грчким областима на челу управе стајали су одликовани византијским титулама представници српског племства, Душанови ратни другови. Затечени ред је сачуван, али се владајући слој променио.⁹⁰ Битно је истаћи да се нова српска владајућа класа у Македонији, касније у Тесалији и Епиру, веома брзо хеленизовала - у другој генерацији, ако не већ у првој. Од 1345. године има много грчких натписа о овој господи и њиховим женама. Сачувале су се и грчке повеље од људи који воде порекло са севера. При томе су били од великог утицаја женидбе са Гркињама, општење са грчким клиром, надмоћна култура Византинаца и Полувизантинаца

---

⁸⁴ Исто, 282.

⁸⁵ Архиепископ Данило, *Животи краљева и архиепископа српских*, Загреб 1866, 136; превод Л. Мирковић, *Животи краљева и архиепископа српских од архиепископа Данила II*, Београд 1935, 102-103.

⁸⁶ К. Јиречек, *Историја Срба, прва књига до 1537. године (политичка историја)*, Београд 1952, 221.

⁸⁷ Исто, 222.

⁸⁸ Г. Острогорски, н.д. (1998), 486.

⁸⁹ К. Јиречек, н.д., 223.

⁹⁰ Г. Острогорски, н.д. (1998), 487-488; К. Јиречек, н.д., 221.

и сјај грчког царства и његових уредаба.⁹¹ Потомци српске властеле у Тесалији и Епиру могу се пратити све до 1430. године.⁹²

Последња византијска царица, жена цара Манојла II Палеолога, Јелена Драгаш, била је кћи Душановог сестрића Константина Дејановића. Доласком у Цариград није прекинула контакт са отаџбином, постепено стичући уважавање и међу Ромејима. Последњих четрнаест година живота провела је као монахиња Ипомонија. Упокојила се 1450. године у Цариграду.⁹³ Интересантно је да се ова светитељка, иако Српкиња у СПЦ не помиње. Њене мошти налазе се у женском Успењском манастиру у пределу Коринта, високо у брдима, надомак Лутракија.⁹⁴

М. Филиповић је најпрви кратак осврт на неке елементе византијског порекла код балканских Словена. Констатовао је да постоји обиље грчких елемената у области народне културе, који су примљени у току дуготрајног суседства и као последица веома тесних културних и етничких веза.⁹⁵ Византијско православље дало је основни садржај, боју и тон читавој средњовековној цивилизацији српског народа, па и његовој фолклорној баштини и осталим духовним и материјалним слојевима традиционалне културе.⁹⁶ Овај утицај видљив је и у области права, посебно неписаног, тј. обичајног права. Међу специфичним институцијама правног карактера право прече куповине било је предмет разматрања историјских и етнолошких радова.⁹⁷

У време краља Милутина продори византијских утицаја били су појачани у целокупном друштвеном животу: у правним идејама, обичајима и естетским начелима. Развили су се до врхунца у време цара Душана. Он је чак и насилно уводио у српски живот византијске институције, обичаје и традиције. Као последица освајања византијских области, утицаји су још више ојачали, нарочито у градовима у којима је живело грчко становништво. Трговци су на

⁹¹ К. Лиречек, н.д., 302.

⁹² Исто, 282.

⁹³ Доналд Никол, *Бесмртни цар*, Бања Лука 1997, 62; Иван Ђурић, *Сумрак Византије*, Београд 1984, 59.

⁹⁴ Gordana Blagojević, *Jelena Dragaš poslednja vizantijska carica*, *Дијалог* br. 4, decembar 2003, 6.

⁹⁵ М. Филиповић, н.д., 349.

⁹⁶ Д. Антонијевић, н.д. (1993), 212.

⁹⁷ О томе видети: Никола Павковић, *Право прече куповине у обичајном праву Срба и Хрвата, студија из правне етнологије*, Београд 1972; Петар Стојановић, *Страни утицаји у црногорском праву*, Друштво за науку и умјетност Црне Горе, Титоград 1975; Đurica Krstić, *Traces of byzantine law influence in customary law of some areas in Yugoslavia*, *Balkanica* XI, Beograd 1980.

својим караванима доносили луксузне товари из Византије, али и одређена убеђења, навике и елементе изражене херојске традиције. Душанове повеље говоре о производњи домаће српске, односно призренске свиле. Технике ткања у радионицама следиле су византијске узор. Призренска свила за женску одећу употребљавала се у континуитету вековима, све до скоро.⁹⁸

Што се тиче костима, српска властела је прва прихватила византијску ношњу. Краљ Владислав је носио белу тунику са делом одеће који се закопчавао на десном рамену. Исто одело је имао и Стеван Првовенчани и краљ Радослав и остали. И начин украшавања одела одаје византијски утицај. За време краља Милутина та сличност је била толика да су Византинци због тога протествовали. У стилу високе византијске моде облачиле су се и српске краљице и принцезе. О томе нам сведоче писани историјски извори, а нарочито ликовни, на фрескама у нашим средњовековним манастирима и на минијатурама. Преношење и *трансплантација* високе средњовековне ношње у фолклорни хабитус је превасходно културолошко питање које се може пратити све до XIX века на српској народној ношњи. Сеоска косовска и метохијска ношња у неким детаљима опонаша средњовековну ношњу српских властелинки. Традиционална одећа рашких области има делове којих се корени налазе у средњем веку.⁹⁹

3. Период туркократије

Пропаст старосрпске државе изазвала је јаку емиграцију на север и северозапад, у Угарску, Хрватску и Далмацију, али је тим уједно опао српски елемент у унутрашњости полуострва, тј. у Старој Србији.¹⁰⁰ Управо из тог разлога у периоду владавине Турака готово да нема помена о Србима у Грчкој. Изузетак представља старија ћерка деспота Ђурђа Бранковића, Мара. Она се удала 1435. године за турског султана Мурата II.¹⁰¹ У харему Мурата II остала је истинска хришћанка. Била се заветовала да се никада не удаје, ако се ослободи

⁹⁸ Б. Владић-Крстић, *Сусрети културних утицаја у производњи платна с посебним освртом на оријенталне утицаје у југозападној Србији*, Гласник Етнографског музеја, 50, Београд, 145.

⁹⁹ Исто, 146.

¹⁰⁰ К. Јиречек, н.д., V.

¹⁰¹ К. Јиречек, н.д., 359; о Мари Бранковић опширније видети у: Доналд М. Никол, *Византијске племкиње, десет портрета 1250-1500*, Београд 2002; извори и чињенице из њеног живота набројани су у: D. M. Nicol, *The Byzantine Family of Kantakouzenos (Cantacuzenus)*, Washington D. C. 1968.

из неверничких руку.¹⁰² После Муратове смрти, Мухамед II је са почастима испратио султанију Мару њеном оцу.¹⁰³ Султанија или *амириса* Мара, од како је побегла из Србије (1457), остала је стално у Турској све до своје смрти. На њену молбу Мехмед II потврдио је 1459. године у Једрену, својој *госпођи хатун мајци* куповину манастира *Мале свете Софије* у Солуну с тим да тај манастир као своју сопственост може продати, заменити или поклонити коме жели. Овај манастир претворен је 1589. године у цамију, која је 1912. године поново постала хришћанска богомоља. Мара је становала близу Свете Горе, у сереском крају, у Жевеу (данас Дафни)¹⁰⁴, јужно од струмског језера, окружена српском властелом и монасима.¹⁰⁵ О Марином животу и смрти у Жевеу од српских историчара опширније је писао Ст. Новаковић.¹⁰⁶ Код склапања мира често су је као султанову *маћеху* молили да буде посредница. Штитила је хришћане свом својом снагом. Цариградски патријарси постављали су се и смењивали њеним утицајем. На њену жељу постављени су за патријархе Србин Рафаило (1475) и Нифон (1486). Манастир Хиландар на Светој Гори њеним поседовањем примао је редовно од Дубровчана стари стонски доходак.¹⁰⁷ Питањем Мариног двора посебно се бавио А. Дероко. Он каже да је Мара у Жевеу имала свој двор у коме је живела не само као повучена избеглица већ скоро као владарка која се, у писмима Дубровчанима (на која је стављала печат свога оца Ђурђа) потписивала и као *царица и самодржица кира Марија*.¹⁰⁸ У спису Владислава Граматика, о преносу моштију св. Јована Рилског, наводи се да је Мара становала на селу *где су јој били дворови, неколико стадија од Сера града, према јужној страни*.¹⁰⁹ Марин двор је у њено доба представљао духовни и културни центар. Ту је основала иконописачку радионицу и преписивачку школу.¹¹⁰

¹⁰² К. Јиречек, н.д., 377.

¹⁰³ Исто, 375.

¹⁰⁴ О различитим називима места Жевео видети: П. Παπαγεωργίου, *Αι Σέρραι και τα προάστεια τα περί τας Σέρρας και η μονή Ιωάννου Προδρόμου*, ΒΖ 3 (1894) 299-300, Ν. Ζήκου, *Εξεβαί: ένας βυζαντινός οικισμός στο κάτω τμήμα της κοιλάδας του Στρυμόνα*, Μνήμη Μανόλη Ανδρόνικου, Θεσσαλονίκη 1997, 84.

¹⁰⁵ Исто, 409.

¹⁰⁶ Ст. Новаковић, *Царица Мара, историјске црте из XV века*, Летопис Матице Српске, 174.

¹⁰⁷ Д. М. Никол, н.д., (2002), 409.

¹⁰⁸ К. Јиречек, *Историја Срба II*, 199; N. Jorga, *Geschichte der Osman. Reiches II*, 152; Miklosich, *Monumenta Serbica*, 514, 520-522.

¹⁰⁹ *Гласник*, XXII, 265.

¹¹⁰ Μωυσης Μοναχός Αγιορείτης, *Η αρχόντισσα Μάρω στις Σέρρες και στο Άγιον Όρος*, Οι Σέρρες και η περιοχή τους, από την αρχαιότητα στη μεταβυζαντινή κοινωνία, Σέρρες 1998, 223.

У Жежеву је Мара проживела око 30 година, а умрла је 1487. године у дубокој старости од око 86-87 година.¹¹¹ По Н. Дучићу, царица Мара сахрањена је у својој цркви у Жежеву. У том месту и данас стоје остаци манастирске куле.¹¹² Једна кула у средњовековним зидинама позната је као *Кула госпође Маре*.¹¹³ Ф. Бабингер добија Новаковићево тврђење да је Мара, по смрти у Жежеву, сахрањена у релативно оближњем манастиру Косиници и тврди да је њен гроб у Жежеву. При томе се он ослања на игумана Косинице Кативакиса, који је 1951. године потврдио да у Косиници нема Мариног гроба, као и на неко тврђење са Атоса.¹¹⁴ Занимљиво је да и Д. Никол сматра да је Мара сахрањена је у Богородичином манастиру Косиници код Дrame.¹¹⁵

А. Дероко је на терену приликом посете у пролеће 1956. године затекао следеће стање: Жежево је чисто грчко село, без иједног словенског становника. Његово старо име је ишчезло и данас се зове Дафни. Оно се налази са десне стране Струме, на око 25 километара (рачунато у правој линији) на југ од Сереза. Околина је валовита, изванредно питома, зелена и плодна. Само село је на благом брежуљку, уз поток, пуно зеленила. Насред села се, међу новим кућицама, диже само један обурвани пирг, који мештани и данас зову Πύργος της Μάρως. Он има квадратну основу, са страном од око 12 метара, а зидине су му се одржале до висине од око 15 метара. Види се да је систематски био рушен, вероватно да би се његовим каменом зидале нове куће. Нико није знао где би могао бити Марин гроб.¹¹⁶

На око 800 метара северозападно од села налази се једна мања стеновита узвишица на којој су остаци једног средњовековног града. У стени јужно под градом постоје пећине. У једној од њих је сасвим мала црква. У њој има остатака фресака, али скоро већ потпуно уништених. У тим пећинама постоје веома дубоки ходници које мештани зову *катакомбама*. Зидови града се дижу до око 3м висине. А. Дероко претпоставља да се на овом месту можда налазио Марин дворац. Иако су различито зидани (један мешано каменом и

¹¹¹ А. Дероко, *Неки споменици из српског времена у Серезу и околини*, Споменик САНУ 106 (1957), 64 се позива на: F. Babinger, *Witwensitz und Sterbeplatz der Sultanin Mara*, Pratzes G. (izdanje J. Bekker – Bon, 1838, str. 215).

¹¹² Иван Иванић, *Македонија и Македонци*, Београд 1906, 91.

¹¹³ А. Е. Vakalopoulos, *History of Macedonia 1354-1833*, Thessaloniki 1973, 119-121.

¹¹⁴ А. Дероко, н.д., 64.

¹¹⁵ Д. М. Никол, н.д., (2002) 409.

¹¹⁶ А. Дероко, н.д., 64.

опеком, други само каменом), па су према томе можда постали у различито време, и овај град изван села и пирг у самом селу, могли су да припадају заједничкој целини, јер је тако велики посед требало штити са више тачака.¹¹⁷

4. Срби у Грчком устанку 1822.

У доба турократије и Срби и Грци тежили су да се ослободе турске власти. Посебно место међу документима о улози Српског устанка у целокупном процесу на Балкану заузима једна књига анонимног аутора, на грчком језику, објављена у Италији 1806. године под насловом *Грчка народна власт*. Идеје аутора јасно показују да Грци сматрају српски устанак као пример ослободилачке активности. Он сматра да је слободу могуће стећи само путем оружане борбе. Грци треба то да схавте и што пре да следе примеру Срба. *Имамо један велики и нови пример, који је довољан да нас у потпуности убеди, без потребе да тражимо у књигама историчара. Тај пример је по својој суштини достојан дивљења, док је безгарнично безумље оних који нису у то убеђени. Срби нам дају тај велики пример, о Грци.*¹¹⁸ Грчки амартоли и клефти одазивали су се на Карађорђеове позиве и бунили су се у разним местима и тиме су олакшавали борбу српским устаницима. Међу српским војсковођама и Грцима из Дунавских кнежевина успостављале су се везе и сазревали су пројекти општих антитурских дејстава.¹¹⁹ Карађорђу су Грци посветили једну од улица у центру Атине.

Грчко национално-патриотско друштво Филики Етерија (Φιλική Ετερία) основано је 1814. године у циљу ослобођења од турске власти.¹²⁰ Грци су у периоду од 1815-1839. године настојали да дође до српско-грчке сарадње против Турака, ради ослобођења Балканског полуострва. Кнез Милош је прихватио идеју о сарадњи, али су се његова схватања о том проблему разликовала од предлога који су долазили са грчке стране, тј. од поменутог национално-патриотског друштва.¹²¹

¹¹⁷ Исто, 65.

¹¹⁸ Ανωνύμου του Ελληνος, *Ελληνική Νομαρχία ήτοι λόγος περί ελευθερίας*, Έκδ. Τ. Βαλέτας 3. εκδ. Αθήνα 1957, 215-216.

¹¹⁹ Μ. Θ. Λάσκαρις *Έλληνες και Σέρβοι κατά τους απελευθερωτικούς των αγώνες 1804-1830*. Αθήνα 1936, 38-44.

¹²⁰ Richard Clogg, *A Concise History of Greece*, Cambridge University Press, 1992, 32.

¹²¹ Владимир Стојанчевић, *Кнез Милошева схватања српско-грчке сарадње против Османског царства*, (I Ελληνοσερβικό συμπόσιο – Συνεργασία Ελλήνων και Σέρβων κατά τους απελευθερωτικούς αγώνες 1804-1830, Καβάλα 1976), ΙΜΧΑ, Θεσσαλονική 1979, 89.

У Грчкој су углавном позната имена људи који су помагали устанак 1822. године из Западне Европе и Америке. О српским добровољцима се веома мало зна. Постоје подаци само о њиховој војној активности. Тек ће у другој половини 19. века доћи до дубљег интересовања за њих. Илустративан је пример Васе Црногорца који упркос својој активности није био интересантан за тадашњу историографију. Постаће познат широј јавности тек после објављивања једне његове биографије 1876. године у Атини, 29 година након његове смрти.¹²²

Овде се нећу подробно бавити питањем Срба у Грчком устанку 1822. године, али сматрам прикладним да направим кратак осврт на ову тему и да поменем неке од српских ратника. Е. Г. Протопсалтис (Е. Г. Прωτοψάλτης) говорећи о српским добровољцима, прво наводи Београђанина Хаџи Христу Даговића (Χατζή Χρήστον Δάγκοβιτς). Био је војвода који је предводио јединицу састављену од Срба и Бугара.¹²³ Затим, ту су Ђорђе Папазоглу (Γεώργιος Παπάζογλου), Константин Немања (Κωνσταντίνος Νεμάνια), Карађорђе (Καραγεώργη), Тома Србин (Θωμάς Σέρβος), Танасис Србин (Θανάσης Σέρβος), Ламброс Србин (Λάμπρος Σέρβος), Ламброс Христу Србин (Λάμπρος Χρήστου Σέρβος), Јован Србин (Γιωβάννης Σέρβος), Константин Марианос (Κωνσταντής Μαριάνος), Јован Стојковић (Ιωάννης Στοικοβικ), капетан Коџос Србин (καπετάν Κότσος Σέρβος).¹²⁴ Анастасис (Αναστάσης) Дмитревић је имао јединицу од 105 Срба. Понекад су Србе предводили Грци, као нпр., Грк Георгије Кондопулон (Κοντόπουλον) који је предводио групу од 25 Срба.¹²⁵ Као што се из приложеног види, у већини случајева уместо презимена писали су етничку припадност или град из кога су потицали.¹²⁶ Од Црногораца Пападријанос помиње Васу Црногорца (Βάσος Μαυροβουνιώτης), Тзоанос Славанос Црногорца (Τζωάννος Σλαβάνος Μαυροβουνιώτης), Тзоанос Монтенегријца (Τζωάννος Μοντενεγρίνος),

¹²² Αγγελική Κωνσταντακοπούλου, *Πολιτική και μνήμη στα Βαλκάνια – οι ελληνικές εικόνες του Μαυροβουνίου (19^{ος} αι. – Α΄ Παγκόσμιος πόλεμος)*, Γιάννενα 2004, 49.

¹²³ Ε. Γ. Прωτοψάλτης, *Σέρβοι και Μαυροβούνιοι φιλέλληνες κατά την επανάσταση του 1821, διπλωματικά διαπραγματεύσεις – πολεμικός αγών*, (I Ελληνοσερβικό συμπόσιο – Συνεργασία Ελλήνων και Σέρβων κατά τους απελευθερωτικούς αγώνες 1804-1830, Καβάλα 1976), ΙΜΧΑ, Θεσσαλονίκη 1979, 77.

¹²⁴ Исто, 79.

¹²⁵ Σπύρος Δ. Λουκάτος, *Σέρβοι, Μαυροβούνιοι και Βόσνιοι, μαχητές της ελληνικής ανεξαρτησίας (1821-1829)*, (I Ελληνοσερβικό συμπόσιο – Συνεργασία Ελλήνων και Σέρβων κατά τους απελευθερωτικούς αγώνες 1804-1830, Καβάλα 1976), ΙΜΧΑ, Θεσσαλονίκη 1979, 104.

¹²⁶ Ιωάννης Α. Παπαδριανός, *Μαυροβούνιοι εθελόντες στον εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα των Ελλήνων στα 1821*, Βαλκανικά Σύμμεικτα 11, Θεσσαλονίκη 1999-2000, 164.

Григорија Ђуровића (Γρηγόριος Τζούροβιτς), и на крају De Wintz-a (Ουίτζ).¹²⁷ С. Д. Лукатос (Σπύρος Δ. Λουκάτος) осим Срба и Црногораца помиње и Босанце.¹²⁸

По питању области из којих су потицали добровољци, Црногорци су били из Бјелопавлића, а Срби већином из Монастира (Битоља), затим из Београда, Ниша и Скопља. За оне из Босне нигде се не наводи место порекла.¹²⁹

Неки од српских и црногорских добровољаца научили су грчки језик, постали су грчки држављани, прихватили су грчке обичаје и начин живота. Лукатос сматра да су постали *чисти Грци*, а као пример наводи Хаџи-Христу Даговића и Васу Црногорца, који су живели и умрли у слободној Грчкој за коју су се борили као за своју отаџбину.¹³⁰

Осим ове сарадње, сматрам да треба поменути и Уговор о савезу, који је Михаило Обреновић потписао са Грчком 1867. године. Уговор је полазио од неопходности и сагласности хришћана на Истоку да се заједнички ослободе без стране интервенције.¹³¹ Критски устанак праћен је у српској јавности са великим симпатијама и подршком у свим друштвеним слојевима. Одржавани су јавни скупови у знак подршке, организовани балови, сакупљана је помоћ Крићанима и држане су службе у црквама за пале Крићане. Почетком јануара 1867. године у Београду је формиран одбор за Крићане. У његов састав су улазили угледни представници грађанства, са задатком да притекну у помоћ *страдавшој и сиротој браћи у Крити*. Уз подршку кнеза и владе слични одбори су формиран и у другим градовима у унутрашњости, као нпр. у Чачку, Крагујевцу, Краљеву, Туприји, Лозници, Неготину, Горњем Милановцу и другима. Сви одбори су прикупљали новчану помоћ за Крићане.¹³² У листу *Србске новине* у рубрици *Београдске вести* постоје подаци о активности Одбора за Крићане. Председник главног Одбора за Крићане био је Живко Карабиберовић, председник народне скупштине,¹³³ а подпредседник Милан

¹²⁷ Е. Г. Προτοψάλτης, н.д., 80.

¹²⁸ Σπύρος Δ. Λουκάτος, н.д., 101.

¹²⁹ Исто, 104.

¹³⁰ Исто, 109.

¹³¹ Стојан Новаковић, *Балканска питања и мање историјско-политичке белешке о Балканском полуострву (1886-1905)*, Београд 1906, 383; Славенко Терзић, *Србија и Грчка 1856-1903, борба за Балкан*, Београд 1992, 116.

¹³² Владимир Ђуровић, *Борба за независност Балкана*, Београд 1937, 94; детаљније о одјеку који је имао критски устанак у српској јавности видети: Gordana Vladojević, *Η απήχηση της κρητικής εξέγερσης στη серβική κοινωνία του 19^{ου} αιώνα*, саопштење на међународном научном скупу *Γ' Διεθνές Κρητολογικό συνέδριο* одржаном у Хањи (Крит, Грчка) од 1. до 8.10.2006. године.

¹³³ *Србске новине*, 21.2.1867.

Симић.¹³⁴ У корист пострадалих критских породица одржан је концерт у недељу 5. марта 1867. у дворани велике школе. За ту прилику песник Милорад П. Шапчанин написао је песму *Пролог*, а Љубомир П. Ненадовић песму *Снага народа*.¹³⁵ Осим тога, и песник Стеван Владислав Каћански посветио Критском устанку песму *Панјелинион*. Ове песме су у складу са духом националног романтизма тога времена, чију је основу чинио култ прошлости.

Поред добровољних прилога и моралне подршке, било је и Срба који су се борили на страни Крићана. У новинама *Напредак* од 19. јула 1867. године објављен је чланак под називом *Писмо из Кандије* од Србина Новосађанина Миливоја А. Борића. У писму (од 28. маја 1867. године) које је написао у манастиру Светог Ђорђа округа Милопотами, описује ужасне дане и борбе на Кандији. Помиње српске борце Косту Милошевића који је подлегао ранама и његовог брата Тому Милошевића.

Са друге стране, за време устанка хиљаде Грка побегло је са острва. Међу избеглицама било је сасељака али и некадашњих хајдука, клефта, кријумчара. Неки од њих су се прикључили грчким четама које су деловале у Тесалији и Епиру или српским и бугарским легијама организованим 1862. године у Србији.¹³⁶

Последњи турски гувернер Крита био је Србин Ђорђи-паша Беровић. Отворено је помагао хришћанима. Посебно 1896. године, када је српским добровољцима који су са Цетиња дошли на Крит дао оружје и муницију. Тиме је навукао гнев султана, па је био приморан да би сачувао живот да напусти острво, у фебруару 1897. године. Грчка држава му је након ослобођења доделила пензију у знак захвалности за његов допринос присаједињењу Крита Грчкој.¹³⁷ Његова праунука, драматург Ана Паљић, деведесетих година 20. века удала се за Грка који је студирао у Београду. Данас живе у Хањи, у граду у коме је једна улица носила име Беровић паше.

¹³⁴ *Србске новине*, 2.3.1867.

¹³⁵ *Илустровани свет*, март 1867, Београд.

¹³⁶ Димитрије Ђорђевић, *Огледи из новије балканске историје*, Београд 1989, 186.

¹³⁷ *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, τόμος έβδομος, Αθήνα, 114; Петар Милановић, *Наши људи у туђој историји – архипелаг Ђорђи паше*, Политикин Забавник 22.07.1994.

5. Срби у Грчкој у другој половини 19. и почетком 20. века

Јер, у колико ја знам, новоме Србину да је само да «наздарви» и да прима плату, а од рада бежи, као од куге. Зато се у Солуну, мада тамо има доста Срба, српско име не би ни поменуло, да у њему није, на једване јаде и од скоро, засео српски консул.¹³⁸

У Србији је током 19. века било посвећено веома мало пажње матичним областима српског народа – областима Старе Србије и Македоније. С. Терзић сматра да је до тога дошло као последица вере у снагу старих државних народних традиција и у спонтаност националне свести. Истовремено, Срби су на југу деценијама били изложени присилном однорођивању.¹³⁹ Тек седамдесетих година 19. века долази до интересовања за област Старе Србије. Средином 1885. године, председник владе Милутин Гарашанин поднео је краљу Милану програм рада у Старој Србији и Македонији, у коме је нагласио да *досад није било у нас никаква систематична плана, нити каквог организованог рада за одржавање и ширење српске идеје преко граница данашње Србије.*¹⁴⁰ Крајем 19. и почетком 20. века повећавао се број студија и путописа о Старој Србији и Македонији. То је допринело да се уобличи схватање Старе Србије у српској науци.¹⁴¹

Србија није имала званичног представника код грчке владе све до 1882. године, када је за првог српског посланика у Атини именован Сава Грујић. За време либералске владе незванични емисар у Атини био је Фирмилијан Дражић, студент теологије на Атинском универзитету. Синтезу његовог целокупног борава у Грчкој представља његова студија *Живот у Грчкој*, коју је написао и поднео Јовану Ристићу средином 1880. године. То је прво темељније српско сведочанство о новој грчкој држави и грчким политичким, економским и културним приликама виђеним изблиза.¹⁴²

¹³⁸ В. Црнојевић (Владимир Карић), н.д., 170.

¹³⁹ С. Терзић, н.д., 219.

¹⁴⁰ Исто, 225.

¹⁴¹ Библиографију радова о Старој Србији и Македонији видети у: Славенко Терзић, *Стара Србија – настанак имена и знања о њој до 1912*, Београд 1997, 106.

¹⁴² Исто, 231-233.

5.1. Солун и солунска област

Солун (=Θεσσαλονίκη, грч.), је град и лука на северозападној обали Егејског мора. Представља административно средиште номоса, други град по броју становника у Грчкој. Добио је име по Тесалоники, сестри Александра Македонског. Основан је 315. године п.Х. После Балканских ратова град је прикључен Грчкој.¹⁴³

Становништво Солуна и његове околине било је крајем 19. века веома разнолико. У доњој Македонији, око Вардара, и у самом Приморју Срби, Бугари, Грци и Турци створили су доста шарен мозаик. Грчка пропаганда није одвајала веру од народности и сматрала је, да су Грци сви македонски Срби, који су остали верни Цариградској Патријаршији и нису прешли под бугарску Егзархију.¹⁴⁴ Осим тога, на хиљаде Албанаца и Влаха било је хеленизовано кроз њихову припадност Патријаршији.¹⁴⁵ Трајан Стојановић (са којим се слаже и Р. Клог), наводи да су власти у Аустроугарској православне трговце без обзира на њихово етничко порекло сврставале у *Грке*.¹⁴⁶

Турски назив за хришћанско становништво био је *Рум милет* - од речи *Ρωμαίος=Ромеј*. Овај назив обједињавао је Србе, Бугаре и Грке које су припадали Цариградској Патријаршији. Дати систем важио је за пописе становника и за издавање пасоша. На тај начин су Срби, Власи, православни Албанци и Бугари који нису припадали шизматичкој националној цркви (Егзархату) сврставани под заједничким називом *Рум*.¹⁴⁷ Црквено питање у Турској чинило је срж политичких односа међу Србима, Грцима и Бугарима. Српски државници средином 19. века нису имали јасну концепцију националног рада у Османском Царству.¹⁴⁸ Слабост српске концепције националног рада у Турској била је у занемаривању улоге цркве у Турској, несхватању правог значаја и домета црквено-школског и културног рада.¹⁴⁹

¹⁴³ *Enciklopedija leksikografskog zavoda* – 3, Zagreb MCMLVIII, 104.

¹⁴⁴ И. Иванић, н.д. (1906), 136.

¹⁴⁵ L. S. Stavrianos, *The Balkans since 1453*, London 2000, 107.

¹⁴⁶ Traian Stoianovich, *The Conquering Balkan Orthodox Merchant*, Journal of Economic History, XX (1960), 234-313; Richard Clogg, *The Greek Diaspora: the Historical Context*, in: *The Greek Diaspora in the Twentieth Century*, London 1999, 8.

¹⁴⁷ H. N. Brailsford, *Macedonia – its races and their future*, London 1906, 62-63; о томе видети и у: Victor Roudometof, *From Rum Millet to Greek Nation: Enlightenment, Secularization and National Identity in Ottoman Balkan Society, 1453-1821*, Journal of Modern Greek Studies 16 (1), 1998.

¹⁴⁸ С. Терзић, *Србија и Грчка*, 162; О грчко-бугарској просветној и црквеној борби видети у: Γεωργίου Μόδη, *Ο Μακεδονικός αγών και η νεώτερη μαкеδονική ιστορία*, Θεσσαλονίκη 1967.

¹⁴⁹ Исто, 163.

Македонско етнографско питање било је како у 19. веку, тако и кроз цео 20. век једно од најтежих и најкомплекснијих. Као такво, захтева засебну студију, посебно ако се узме у разматрање стварање Републике Македоније у склопу бивше Југославије, а затим њена трансформација у самосталну државу, као и однос Грчке према том проблему. Овој теми страни научници посветили су доста пажње.¹⁵⁰ Моје истраживање је усмерено на популацију Срба у Грчкој, и као такво, у тесној је вези са поменутиим проблемом. Дакле, нећу се бавити македонским етнографским питањем у свој његовој сложености, већ само у функцији откривања српске популације на тој територији крајем 19. и у првој половини 20. века.

Према Ј. Цвијићу, македонски Словени били су флотантна народна маса која је имала етничку предиспозицију да постане Србима или Бугарима. Народна маса која није била пропагандом афицирана, није се осећала ни Србином ни Бугарином. Македонски Словени нису имали специфичну народну свест и једино осећајући антагонизам према Турцима и Грцима, прилазили су бугарској или српској струји, оној која је водила борбу против Турака и Грка.¹⁵¹ Уколико је група људи у Отоманској Империји желела да оснује национално или политичко удружење имала је две алтернативе: да оснује цркву или тајно удружење. Када су Бугари желели да испоље чињеницу да су народ различит од Грка, једини могући начин био је да створе шизматичку цркву, на основу које су стекли право да буду препознати као *нови милет*.¹⁵² Султановим ферманом 1870. године установљена је бугарска црква - Егзархија са седиштем егзарха у

¹⁵⁰ Peter Mackridge and Eleni Yanuakakis, *Ourselves and Others: The Development of a Greek Macedonian Cultural Identity Since 1912*, Oxford-Berg 1997; Karakasidou Anastasia N., *Fields of Wheat, Hills of Blood: Passages of Nationhood in Greek Macedonia: 1870-1990*, Chicago 1987; Danforth, Loring M., *The Macedonian Conflict: Ethnic Nationalism in a Transnational World*, Princeton N.J., 1995; G. I. Mintsis, *History of the Macedonian question*, Thessaloniki 1998; Danforth, Loring M., *The Macedonian Minority in Northern Greece*, in: *Struggles to survive and thrive*, Edited by Jean S. Forward, London 2001; E. Kofos, *The Making of the People's Republic of Macedonia*, Balkan Studies III, Θεσσαλονίκη 1962; E. Kofos, *Nationalism and Communism in Macedonia*, Θεσσαλονίκη 1964; E. Kofos, *The Macedonian question: the politics of Mutation*, ΙΜΧΑ, Θεσσαλονίκη 1985; E. Κωφός, *Το δράμα της «Μεγάλης Μακεδονίας» - παρατηρήσεις στα νέα σχολικά εγχειρίδια των Σκοπίων*, Θεσσαλονίκη 1994; E. Κωφός, *Στα 100 χρόνια του Μακεδονικού Αγώνα - διαχρονικές αποτιμήσεις*, Θεσσαλονίκη 2004; Σ. Βούρη, *Εκπαίδευση και εθνικισμός στα Βαλκάνια - η περίπτωση της βορειοδυτικής Μακεδονίας 1870-1904*, Αθήνα 1992; Κ.Α. Βακαλόπουλος, *Νεότερη Ιστορία της Μακεδονίας (1830-1912)*, εκδόσεις Ηρόδοτος 1999; A. Tzampiris, *Greece, European Political Cooperation and the Macedonian Question*, Published by Ashgate England 2000; Kofos E., Vlasidis V., eds, *Athens-Skopje an uneasy symbiosis (1995-2002)*, Athens 2005.

¹⁵¹ J. Цвијић, *Основе за географију и геологију Македоније и Старе Србије*, Београд 1906, 513-514.

¹⁵² H. N. Brailsford, *Macedonia - its races and their future*, London 1906, 72.

Цариграду.¹⁵³ Егзархат је имао право да отвара бугарске школе и да ствара бугарске општине, а у општинама је био усредсређен јавни живот турских хришћана. Бугарска црква сматрала се као словенска и као супротност грчкој цркви, патријархату. Због цркве су Бугари задобили велики број македонских Словена. Са друге стране, Грци су помоћу Патријаршије створили своју струју и народност где није било етничких Грка. Срби нису имали своју самосталну цркву. У Турској је вера идентификована са народношћу, и само они народи који су имали своју цркву, могли су се званично назвати својим именом. Званично, дакле, Срби нису имали право у Македонији ни на своје народно име, оно се само толерисало.¹⁵⁴ Иако је 1897. године постављен српски архиепископ у Скопљу, Срби су у званичним статистикама и даље били класификовани са осталим православним живљем као *Рум милет*.¹⁵⁵ Осим тога, оснивањем Егзархата, Турска је успела да одвоји Србе у Турској од Србије и да их веже за бугарску цркву. Егзархија је на различите начине бугаризовала своје припаднике српског порекла. Код великог дела српске пастве укинула је слављење домаће славе – крсног имена. У српским епархијама је развијала просветну делатност и једном делу те пастве је за 40 година свог постојања, натурала бугарско име. Било је доста случајева у српским епархијама, да од два рођена брата један припада патријаршији, а други егзархији, или да отац припада егзархији, а син патријаршији и обратно.¹⁵⁶ Pierre Renouvin и Jean-Baptiste Duroselle примећују да је за формирање етничког идентитета понекад пресуднија припадност одређеној цркви него заједнички језик. Као пример наводе случај група људи које су говориле српски, а изјашњавали су се као Бугари, јер су припадали Егзархату.¹⁵⁷ С. Новаковић је пишући о Балканском полуострву у 14. и 15. веку приметио да има доста сличности са стањем које је постојало у 19. веку, па каже: *Свак је веровао у једну веру, али је свако исповедао*

¹⁵³ Јован Хаџи-Васиљевић, *Бугарска екзархија и њен утицај на балканске Словене*, Београд 1913, 5; о Егзархату видети и у: Richard von Mach, *The Bulgarian Exarchate; its history and the extent of its*, 1907; Стојан Новаковић, *Балканска питања и мање историјско-политичке белешке о Балканском полуострву 1886-1905*, Београд 1906, 261-264.

¹⁵⁴ Ј. Цвијић, н.д. (1906), 516.

¹⁵⁵ Н. N. Brailsford, н.д., 72.

¹⁵⁶ Јован Хаџи-Васиљевић, *Бугарска екзархија и њен утицај на балканске Словене*, Београд 1913, 19-29.

¹⁵⁷ Pierre Renouvin and Jean-Baptiste Duroselle, *Introduction to the history of International Relations*, London 1967, 149.

различиту политику. Јединство вере није било у стању да сједини супротне ситне интересе.¹⁵⁸

Митрополит скопски Фирмилијан у писму генералном конзулату Краљевине Србије у Скопљу августа 1903. године пише о побуни бугарских комита у Турској царевини. Турци су на то одговорили насиљем, а страдали су и многи Срби. Турске власти су саопштиле да су ти људи поубијани, јер су забележени као *бугар-милет*. Дакле, погинули су као Бугари, а не као Срби. Митрополит закључује да је неопходно да се ради на томе да се призна српска народност у тим крајевима, јер *бадава Срби у овим крајевима говоре српски, имају српске обичаје, песме ... Турци их немају и незнају и непризнају ... веће неправде од ове и веће пакости нико није могао Србима измислити па ево због тога и данас толики су људи убијени и животом платили, а Турци се правдају тиме што кажу ми убијамо Бугаре а не Србе којих у царевини нема.*¹⁵⁹ Исте, 1903. године, Ј. Ф. Христић конзул Краљевине Србије у Турској упутио је молбу Великом везиру за измену нуфуских књига. Предложио је да се у њих додају рубрике *вера и народност*. За Србе би у прву рубрику ушло: *вере православне (ортодокс)*, а у другу *народности српске*.¹⁶⁰ Међутим, и у новим нуфусима Срби су бележени као и раније – *ортодокс мелхеб* (православна вера).¹⁶¹ Егзистенција српског народа у Турској призната је посредним путем - кроз школу и цркву. Наиме, Срби су успели да задобију право да отварају народне школе, а затим су издејствовали и наименовање два Србина за митрополите.¹⁶²

Књига И. Иванића, *Македонија и Македонци, путописне белешке* и њен други део, *Македонија и Македонци, опис земље и народа*, садржи опис земље и народа, са географском, етнографском, статистичком и привредно-трговинском грађом. Настала је као плод пишевог дванаестогодишњег боравка у Солуну, Битољу, Скопљу, Приштини и Цариграду, а путовао је и по многим суседним областима тих градова, па је кроз то време проучио и упознао Македонију и њене житеље.

И. Иванић је посветио доста пажње проблему етничког састава становништва. За њега је назив Македонија име једне области, а не народа.

¹⁵⁸ Стојан Новаковић, *Срби и Турци у 14. и 15. веку*, Београд 1960, 377.

¹⁵⁹ Андрија Раденић, *Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903-1914*, књ. I, св. I, Београд 1991, 366.

¹⁶⁰ Исто, 523.

¹⁶¹ Исто, 701.

¹⁶² Исто, 702.

Сматрао је да је македонски народ као засебна целина *најновији проналазак политичара, са циљем да послужи као основа за аутономну Македонију, која би се после, трагом Источне Румелије, претворила у бугарску провинцију.*¹⁶³

Сматрао је да су већина македонских Словена Срби које су, са једне стране Грци сматрали за словенофоне Грке, јер нису били за Егзархију, већ су признавали Цариградску Патријаршију, а са друге стране страдали су од агената бугарског комитета. У додатку уз другу књигу даје тзв. *Црну књигу*, тј. списак Срба погинулих од 1897-1909. године од агената бугарског комитета у јужној Старој Србији и Македонији.¹⁶⁴ Егзархисти су патријархисте Словене називале *гркоманима*. Међутим, ти *гркомани* су касније отварали српске школе по Македонији, и почели су се слободно називати Србима.¹⁶⁵ Навешћу нека места у Македонији у којима су живели Словени, а међу којима је било и Срба.

Костурски округ је до Балканских ратова припадао Битољском вилајету. Град **Костур** тако су називали Словени и Арбанаси. Грци и Власи га зову Касторија. Један од главних делова града носио је назив *Сервиотика*. Становиштво града на прелазу из 19. у 20. век чинили су Грци, Словени, Турци, Арбанаси, Власи, Јевреји и Цигани. Костурска област, међутим, била је претежно, ако не и чисто словенска. Од 130 имена села, само два су била грчка, а топографски називи и у та два села грчког имена били су чисто словенски. Турски географ из 17. века, Хаџи Калфа, говорећи о Костуру и његовој околини забележио је да су у костурским планинским селима живели Срби и Власи, а у онима у равници Бугари и Арбанаси. Јака хеленизација овог становништва почела је у другој половини 19. века, када се становништво селило из села у град Костур.¹⁶⁶ На хеленизацију костурских Словена утицало је и њихово *печалбарење*. Одлазили су у Солун, Једрене, Цариград, Смирну где су највише били у додиру са Грцима, па су доносили елементе грчке културе у свој крај. Села су у костурској области била доста велика. Било је села са по 350, 400 па и 600 кућа. У многим селима је од 1898. године измењен бројни однос становништва. Фактори као што су Бугарска четничка организација од 1900-1904. године, Балкански рат, и тиме што је ова претежно словенска област

¹⁶³ Иван Иванић, *Македонија и Македонци, путописне белешке*, Београд 1906, XI.

¹⁶⁴ Иван Иванић, *Македонија и Македонци, опис земље и народа II*, Нови Сад 1908, 578-593.

¹⁶⁵ Стојан Новаковић, *Балканска питања и мање историјско-политичке белешке о Балканском полуострву 1886-1905*, Београд 1906, 511.

¹⁶⁶ Јован Хаџи-Васиљевић, *Костур и његова околина*, Београд 1927, 3-23.

према Букурешком уговору о миру припала Грчкој, довели су до тога да доста становништва буде ликвидирано и исељено. У бугарском опису рада Бугарске четничке организације у овој области износи се како је организација мучила и побила многе *гркомане*, тј. Србе патријархисте, који су гајили љубав према Србији и српској просвети.¹⁶⁷

До осамдесетих година 19. века у костурској области *крсно име* сматрали су за највећи празник. Ј. Хаџи-Васиљевић сматра да је слављење славе напуштено више под утицајем грцизма него егзархијске пропаганде. Презирали су оне између себе, који су изостављали славу, а примали имендан. Сви Костурани, који су почетком 20. века били стари око 40-50 година, памте како се у њиховим кућама резао колач, спремало кољиво и славило по два дана. Главно слављење падало им је уочи самога *Свет-дена* и жито нису кували. Био је добро очуван обичај *Лазарице* са веома лепим лазаричким песмама. Имали су песме о свим великим људима српског народа. Од песама новијег доба највише су певали оне о Карађорђу, Милошу и Хајдук Вељку.¹⁶⁸

У 19. веку **Демир-Хисар** (Железнац, Валовица) био је градић на Крушевској реци, која утиче у Струму. По Иванићевим подацима, у њему је 1906. године живело 7000 становника, од којих су две трећине били Срби, а остало Турци.¹⁶⁹

Град **Серез** (Сер) био је центар сереског округа, солунског вилајета.¹⁷⁰ Према Ј. Ф. Трифуноску, Серез је крајем 18. и почетком 19. века због развијене трговине био један од највећих балканских градова.¹⁷¹ Иванић пише да је Серез после Солуна и приморске трговачке вароши Кавале, био најважнији трговачки град у Македонији. Од давнашњих времена био је чувен по својој развијеној трговини и познатом *сереском сајму*, на који су долазили трговци из Србије, Босне, Аустрије, па чак и из Азије и Мисира. Средином 19. века у Серезу је

¹⁶⁷ Исто, 19-26.

¹⁶⁸ Исто, 34-35.

¹⁶⁹ И. Иванић, н.д. (1906), 13.

¹⁷⁰ О Сересу и његовој околини видети опширније: А. Дероко, *Неки споменици из српског времена у Серезу и околини*, Споменик САНУ 106, 1957; Г. А. Шкриванић, *Битка на Марици 26. септембра 1371. године*, Војноисторијски гласник, бр. 3, Београд 1963; Г. Острогорски, *Серска област после Душанове смрти*, Београд 1965; Б. Ферјанчић, *Византијски и српски Сер у XIV столећу*, Београд 1994; Gordana Vladojević, *Οι Σέρρες και οι γύρω περιοχές στη серβική ιστοριογραφία από την εποχή των τουρκικών κατακτήσεων έως και το πρώτο ήμισυ του 20ου αιώνα*, саопштење на међународном научном скупу "The town of Serres and its territory from the ottoman conquest to current times" у организацији the Municipal Enterprise for the Cultural and Social Development (D.E.P.K.A.) одржаном у Сересу (Грчка) у априлу 2006.

¹⁷¹ Јован Ф. Трифуноски, *Јегејска Македонија*, Београд 1946, 58.

било трговаца који су трговали са Србијом. Продавали су у Србији памук и дуван, а куповали отуд шљивову ракију, шајак, сукно, ужарије и производе старе стакларске фабрике у Јагодини. Прилике су се измениле и, почетком 20. века Серез није имао никакве трговинске везе са Србијом.¹⁷²

По чаршији се чуо највише српски, затим грчки, а ређе турски говор: *српски говоре сељаци, који су дошли на пазар, грчким збором парадирају Серезјани варошани, уображавајући да су тиме «интелигентнији». Иначе на дому и они говоре српски.*¹⁷³

У Старој Србији крајем 19. века, услед климе која је владала у друштву, нису се сви отворено изјашњавали о томе којим језиком говоре. Илустративан је следећи пример који наводи И. Иванић: *канцеларија г. Муавина налази се у удаљенијем делу конака. Кад сам га посетио, примио ме је врло лепо. Прве речи су му биле:*

- *Господине, ми смо обоје Словени, говоримо словенски?*
- *Старословенски? – упитав га нешто малициније, јер сам приметио, да избегава рећи – српски.*
- *Не, господине, већ македонско – словенски.*¹⁷⁴

Лингвистички моменат је коришћен и врло често злоупотребљаван при расправама о македонском етнографском питању. Запажане су *несумњиво* бугарске или *несумњиво* српске црте у језику, а то је затим коришћено у пропагандне сврхе.¹⁷⁵ Цвијић је сматрао да је апсолутно немогуће у народној маси македонских Словена издвојити етничке Србе и етничке Бугаре, па је неистинито урачунавати све македонске Словене у Бугаре или у Србе.¹⁷⁶

Бугарска је водила веома активну просветну делатност. Срби су у недостатку школа на српском језику похађали бугарске школе. Тако су, на пример у Серезу, деца из бугарског пансионата, једногласно изјавила свом директору да су Срби и да неће више да остану у бугарској школи. Хапшења и претње присиле су један део деце да и даље остану у бугарској школи, док је остатак прешао у српску гимназију у Солуну и у учитељску школу у Србији. Један од њих, Константин Михаиловић подлегао је у борби, *кад се опростио*

¹⁷² Иван Иванић, н.д. (1908), 571.

¹⁷³ И. Иванић, н.д. (1906), 16.

¹⁷⁴ Исто, 19.

¹⁷⁵ Ј. Цвијић, н.д., 518.

¹⁷⁶ Исто, 542.

бугарских хаџиџа и замки, и испустио своју млађану душу у Солуну, где је на најсвечанији начин сахрањен.¹⁷⁷

У неким селима су живели *патријаршијски Словени*, који су били на прелазу од македонских Словена Грцима. У селу **Постољу** (код старе Пеле), на северном ободу солунске Кампање, живели су патријаршијски Словени грчке партије. Мушкарци су знали мало грчки, али су код куће међусобно говорили македонски словенски језик. Имали су свештеника и учитеља који су били 1901. године јелинизовани Словени. После краћег разговора понудили су се Цвијићу да пређу у српску партију. У истом *прелазном стадијуму* били су житељи Горњег Куфалова где је била грчка школа, док је у Доњем Куфалову у истом народу бугарска школа. Једни су припадали грчкој, а други бугарској партији, али су после завршене основне школе давали понеки своју децу у српску гимназију у Солуну.¹⁷⁸ Н. Н. Brailsford је у својој књизи: *Macedonia – its races and their future* објављеној у Лондону 1906. године приметио да су Македонци постали Бугари јер је Бугарска знала како да их привуче, а са друге стране Србија није наметала свој утицај.¹⁷⁹

Полин (турски Дојран) се налази на Полинском (Дојранском) језеру. У Полину је било 500 турских, 300 српских (патријаршијских), 300 бугарашких (егзархиских) и неколико јеврејских кућа, а свега до 8.000 становника. Срби су се и крајем 19. века отворено називали Србима. Већ су од 1891. године тражили од власти дозволу за отварање српске народне школе. Пошто су испунили све законске формалности, административни савет солунског вилајета донео је у септембру 1897. године решење, да се изда дозвола за отварање српске школе у Дојрану. Осим Дојрана поднела су молбу и многа села дојранске епархије за отварање српских школа, као нпр: Богданци, Богородица, Стојаково, Големо и Мало Тодораћево, Паторос, Мачуково итд.¹⁸⁰ Српска народна школа у Дојрану смештена је у двоспратну кућу, коју су дојрански Срби узели под закуп.¹⁸¹ Ј. Цвијић наводи да је почетком 20. века у Дојрану било 250 словенских кућа са преко 1000 душа. Бавили су се углавном рибарством.¹⁸²

¹⁷⁷ И. Иванић, н.д. (1906), 25.

¹⁷⁸ Ј. Цвијић, н.д., 546.

¹⁷⁹ Н. Н. Brailsford, н.д., 103.

¹⁸⁰ И. Иванић, н.д. (1906), 135.

¹⁸¹ Исто, 143.

¹⁸² Ј. Цвијић, н.д., 501.

Кукушки, тј. аврет-хисарски срез,¹⁸³ спадао је у солунски вилајет, а по црквеној подели био је саставни део дојранске православне епархије и католичке епархије кукушке. Имао је засебан мудирлук-нахију Карадаг. Карадаг је био кукушка Црна Гора, насељена Србима и Турцима. У Карадагу су постојала два српска села Големо Тодораћево са 180 српских православних кућа и Мало Тодораћево са 37 српских и 21 бугарском кућом. Оба села добила су дозволу за отварање српске школе 1897. године, али су у њима радиле српске школе и раније.¹⁸⁴ Деспот Бацовић, родом из Крушева, у коме је био српски учитељ од 1872. до 1876. године, поднео је предлог 1878. године да се оснује *Старо-српски одбор*, који би радио на ширењу српске просвете у Старој Србији и Македонији.¹⁸⁵

Кукуш је почетком 20. века имао криве и узане улице са доста лепим кућама. Срби су преовладавали, док је Турака било врло мало, па се по улицама чуо српски говор. Постојала је мала чаршија, јер су Кукушани углавном подмиривали своје потребе у блиском Солуну. Кукушани су били познати по свом трговачком духу и интелигенцији.¹⁸⁶ Ј. Цвијић наводи да је у Кукушу било око 7-8.000 становника, скоро искључиво Словена, међу којима је било унијата.¹⁸⁷

Огорчење кукушких Словена против грчких владика и грчког језика у цркви избило је отворено 1858. године. Тада су пригрлили чак и Унију, само да добију словенско богослужење. У Богородичиној цркви на зиду налазила се мермерна плоча са натписом: *1. марта 1858. године обретосмо изгубљени наш матерњи језик.*¹⁸⁸ Народ је прешао услед огромне бугарске агитације, из Уније у Егзархију, која му је као и Унија давала словенско богослужење и словенске школе. Овај мамац је после скупо плаћен, јер је, како каже Иванић: *бугарска црква и школа искварила народни језик, унела у народне редове забуну, наметнула му туђе име и створила ово жалосно стање у Македонији.*¹⁸⁹

Према М. Филиповићу, сви становници села Мораваци или Морараца у Кукушком срезу преселили су се после Првог светског рата у околину

¹⁸³ Назван тако према месту Абрет-Хисар (=Женски град), види: Ј. Цвијић, н.д., 497.

¹⁸⁴ Исто, 158.

¹⁸⁵ С. Терзић, н.д. (1992), 221.

¹⁸⁶ И. Иванић, н.д. (1906), 150.

¹⁸⁷ Ј. Цвијић, н.д., 497.

¹⁸⁸ И. Иванић, н.д. (1906), 153.

¹⁸⁹ Исто, 150.

Струмице. Они су имали опште предање да су се њихови преци иселили из неког села у долини Мораве. У доњем Повардарју било је доста родова који су знали да су пореклом из Поморавља. Такви су се често звали *Србаџи*.¹⁹⁰

Срби су живели и у селу **Пајзање** у солунској области, под планином Хортачем. Кроз село је водио пут из Солуна у Цариград. Султан је да би обезбедио пролаз поште тим путем, доселио неколико кућа из *горњих српских страна*. Осим тога, имали су дужност да чувају воду и водовод са Хортача за Солун.¹⁹¹

У **Ватоши** (Тиквеш) је почетком 19. века постојала штампарија са словенским словима. Њу је отворио учитељ Камче, који је из Београда донео штампарски материјал. Учитеља је подстакао на ово Јовко Марковић, имућни човек из Кавадараца (Тиквеш). Јовко и архимандрит Теодосије (родом из Дојрана), дали су новац Камчету. Штампарија је била тајна. На издањима нису означавали место и годину штампања. У Ватоши је штампана *Таблица (изреке)* Јордана Х. Константиновића, учитеља из Велеса.¹⁹²

Грчки владика је спречио постојање штампарије, па је она као својина архимандрита Теодосија пренета у Солун, где је била јавна и означавала на књигама место и годину штампања својих издања. Јордан Х. Константиновић путовао је по Македонији, отварао школе и уводио у цркве словенско богослужење. Био је српски учитељ у Скопљу, Кавадарцима, Прилепу, Велесу итд, предавао је српски језик. Писао је у *Гласнику Дружества српске словесности* у Београду 1858. године. Поклонио је многе важне македонске старине Народној библиотеци у Београду. Био је против члана (артикла) у језику и избегавао га у писању.¹⁹³

На основу извештаја М. В. Веселиновића из генералног конзулата Краљевине Србије у Скопљу, сазнајемо да је јуна 1903. године цело село **Никодин** (на граници велешке и тиквешке казе) од 136 домова поднело молбу да се врате под јурисдикцију патријаршијске српске цркве, напуштајући егзархијску црквену управу Бугара и Бугараша. Осим тога, упутили су молбу да у свом селу отворе српску школу.¹⁹⁴

¹⁹⁰ Миленко Филиповић, *Галипољски Срби*, Београд 1946, 11.

¹⁹¹ Веселиновић М.М., *Споменик Пајзанима*, Братство IX-X, Београд 104.

¹⁹² Исто, 178.

¹⁹³ Исто, 179.

¹⁹⁴ А. Раденић, н.д., 176.

Велико село **Куфалово** у карасулском рукаву солунске Кампање, било је подељено на четири читлука, са четири бега. Читлучке куће биле су свака за себе, тако да је село разуђеног типа. Пред кућом је скоро увек постојао трем или софа. Скоро ни једна кућа није имала прозоре. Сличан је **Постол** (код археолошког налазишта Пела), који је подељен на три читлука са разређеним кућама.¹⁹⁵

Према подацима које износи грчки историчар Н. Казазис, у Солунском и Битољском вилајетима 1907. године било је 19.000 Срба.¹⁹⁶ Према статистичким подацима Солун је после припајања Грчкој, по мировним уговорима 1913. године имао око 120.000 становника, међу којима је било и неколико хиљада Срба. По неким подацима, после 1918. године у Солуну је било око 4.000 чланова Српске колоније, међу којима су многи држали познате трговачке радње, банке и слично. Солун је био трговински центар за целу Македонију и Стару Србију.¹⁹⁷

Иванић дели солунске Словене на *Гркомане* (7.000), *Бугараше* (4.000) и *Србе* (3.000). У Солун су се крајем 19. века у великом броју досељавали Срби из Македоније (из солунског среза) и из Старе Србије (из шарских предела, из дебарског санцака).¹⁹⁸ У Македонији је словенизирање градова био процес који се вршио нарочито у 19. веку.¹⁹⁹ Ј. Трифуноски констатује да је за народ у Македонији карактеристичан селидбени процес спуштања према егејским областима. Силазећи преко зиме да прехране стоку или због радова (печалба и др.), да набаве производе за живот и друге однесу на продају (дрво, жито, воће, сточне производе) ту су као појединци и групе стално остајали. На тај начин се у приморска села и градове досељавало доста становништва из вардарске и пиринске унутрашњости. Треба имати на уму да Македонија на високим надморским висинама има прилично неповољне услове за живот. То је утицало да се народ кретао у области бољих привредних могућности.²⁰⁰

Више од половине укупног становништва Солуна чинили су Јевреји. Већина се доселила у 15. веку из Шпаније и Португала. Бавили су се

¹⁹⁵ Ј. Цвијић, н.д., 510.

¹⁹⁶ Νεοκλέους Καζαζής, *То Македоникόν πρόβλημα*, Εν Αθήναις 1907, карта на крају књиге.

¹⁹⁷ Радмила Радић, *Хиландар у државној политици краљевине Србије и Југославије 1896-1970*, Београд 1998, 174.

¹⁹⁸ И. Иванић, н.д. (1906), 198.

¹⁹⁹ Ј. Цвијић, н.д., 508.

²⁰⁰ Јован Ф. Трифуноски, *Јегејска Македонија*, Београд 1946, 64.

различитим занимањима. Важили су за најбогатије, али они су били не само трговци, банкарни, индустријалци већ и фабрички радници, слуге, *хамали и кајигије*.²⁰¹ А. Кириакиду-Несторос наводи податак да су Јевреји у периоду од 1865. до 1912. године чинили 56% солунског становништва, Грци 18%, Донмеди (солунски потурчени Јевреји) 11%, Турци 9%, хришћани не-Грци 6%.²⁰² Ово је у складу са податком који износи В. Карић, који каже да је после Јевреја било највише Грка и Турака, па онда Срба Македонаца, Бугара, Арбанаса, Италијана, Јермена и Цинцара. Етноним Црногорац у Цариграду и Александрији крајем 19. века користио се да означи *каваза*, вратара.²⁰³ Према Ј. Цвијићу, У Солуну је почетком 20. века било око 20-25.000 Грка, 60-70.000 Сефардима (шпанских Јевреја), 10.000 Денми (Јевреја који су *спољно* примили ислам). За Словене каже да их је било и пре турског освајања, али да су се до средине 19. века претапали махом у Грке. Почетком 20. века се *одржавају* и њихов број расте, а било их је око 10.000. У Солуну је било око 8.500 Левантинаца и Европљана.²⁰⁴

5.2. Српска просветна активност

*У Солуну се школују сва за школу дорасла деца. У томе се све народности најживље такме: и Израшљци, и Грци, и Турци, и Арбанаси, и Румуни, Јермени, Бугари, Срби, а од западних јевропских народа Французи и Талијани.*²⁰⁵

У 18. веку у областима под турском влашћу прилике су биле такве да су српске школе постојале само при манастирима. У градовима и селима уопште их није било. Њихово отварање ометали су Турци. То је ишло на руку грчким владицама у Македонији, које су вековима радиле на јелинизирању словенског живља.²⁰⁶

Српске школе отварају се 1813. године у Прилепу, у Скопљу 1830-1835. године, за време Хамзи пашине управе. Када је у Скопљу саграђена нова црква

²⁰¹ В. Црнојевић (Владимир Карић), *Цариград, Света Гора, Солун*, Београд 1889, 163.

²⁰² Αλκη Κυριακίδου-Νέστορος, *Λαογραφικά μελετήματα II*, Αθήνα 1993, 242.

²⁰³ В. Црнојевић (Владимир Карић), н.д., 163.

²⁰⁴ Ј. Цвијић, н.д., 499.

²⁰⁵ В. Црнојевић (Владимир Карић), н.д., 165.

²⁰⁶ И. Иванић, н.д. (1908), 430.

Пресвете Богородице, отворена је и прва српска школа. У Скопљу је 1850. године било три школе које се се звале *српске школе*.²⁰⁷

Херцеговачки устанак 1875. године и српски ратови за ослобођење и независност 1876-1878. године били су повод да турске власти укину скоро све дотадашње српске школе. Оне су или затворене или су их агенти Егзархата побугарили.²⁰⁸ Бугарска пропаганда потпомогнута ТМОРО-вим²⁰⁹ комитама била је велики противник Србије. Срби су били приморани да затворе већину својих школа у јужној и централној Македонији.²¹⁰ Србе који нису хтели да се одрекну српског имена и да признају бугарског Егзарха за свог врховног старешину, бугарске пропагандисте су клеветале код Турака да су у завери и договору са Србима из Србије. Ти Срби су окончаваали свој живот у тамници, на вешалима пред преким судом (урфије), или у заточењу у Малој Азији и на архипелашким острвима. Срби који су се противили отварању бугарских, а затварању српских школа, такође су клеветани као бунтовници и слани на заточење. Турске власти су гледале у сваком учитељу бунтовника-емисара.²¹¹ У периоду од 1875. до 1878. године затворене су све српске школе, осим неких на Косову, у Санџаку, Тетову, Раштанима, Галичнику, Башину Селу и скопској епархији. Обично су Бугари напуштену српску школу кратким путем *бугарили*: слали су бугарског учитеља, који би *избацио и спалио српске књиге*, а затим је децу учио по бугарским уџбеницима. Тим путем је настао занатан број бугарских школа на рушевинама српских, и то у местима у којима бугарских школа никад до тада није било, као нпр. у: Кичеву, Крушеву, Прилепу, Дебру, итд.²¹² Егзархисти су покушавали да увере свет да у Македонији нема Срба. Међутим, у исти мах су убиствима Срба по целој Македонији сведочили управо супротно, тј. да Срба има.²¹³

Током осамдесетих година 19. века дошло је до преокрета у концепцији српског црквено-школског и културног рада у Турској. На то је утицао одлазак познатог научника Стојана Новаковића (1842-1915) за посланика Србије у

²⁰⁷ Исто, 435.

²⁰⁸ Исто, 442.

²⁰⁹ ТМОРО је скраћеница за Тајну Македонско-Одринску Револуционарну Организацију коју су основали Бугари 1893-1894. године у Солуну.

²¹⁰ Georgios I. Mintsis, *History of the Macedonian question*, Thessaloniki 1998, 28.

²¹¹ И. Иванић, н.д. (1908), 442.

²¹² Исто, 444.

²¹³ С. Новаковић, *Балканска питања и мање историјско-политичке белешке о Балканском полуострву 1886-1905*, Београд 1906, 511.

Цариграду (1886-1891). Основни правци српског политичког, црквено-школског и културног рада у Турској које је он трасирао, остали су на снази до коначног ослобођења Старе Србије и Македоније од турске власти 1912. године.²¹⁴

У поверљивом писму од 16. јуна 1891. године, Стојан Новаковић, посланик Србије у Цариграду, писао је Михаилу Кр. Ђорђевићу, министру иностраних дела Србије, о положају хришћана у Турској. Говори о томе да су бугарске владике наишле на отпор посебно око Охрида. Помиње *поп Стојана* који није хтео да отвори цркву, па је после мучки погинуо од убица који нису ни додирнули новац који се затекао при њему. Турска власт није учинила ништа да пронађе кривца.²¹⁵

Почетком 20. века и Грци и Бугари су у Солуну радили веома живо на подизању својих школа и цркава, штампарија и књижара.²¹⁶ Један Рус је 1833. године отворио једну школу за Словене. У Солуну је радила од 1838. до 1841. године и једна штампарија у којој су штампане црквене и школске књиге на словенском језику.²¹⁷ Прва књига на српском језику, за школску употребу у Турској царевини, штампана је у Цариграду 1889. године у 7000 примерака. У периоду од 1889. до 1892. године штампана је серија приручника и црквених књига. То су углавном биле читанке, буквари, уџбеници историје, као и граматика српског језика. За 1890-1891. годину укупан број књига износио је 73.500. За потребе продаје ових књига основане су књижаре у Цариграду, Солуну и Скопљу (1889).²¹⁸

Почетком 1892. године Срби из Солуна молили су Цариградску Патријаршију да им се отвори школа. Патријаршија је одговорила солунском митрополиту: *одбити енергично претензије Срба, јер у Солуну никада није било српске школе, и не треба да је буде.*²¹⁹ Наиме, отварање школа за не-муслимане било је искључиво право Патријаршије. Она је, међутим, отварала само грчке школе – не зна се ни за једну српску, бугарску или влашку школу, коју је Патријаршија отворила.²²⁰ Тиме је показала да заправо није била *васеленска*,

²¹⁴ С. Терзић, н.д., 273.

²¹⁵ СН-136.

²¹⁶ И. Иванић, н.д. (1906), 169.

²¹⁷ Ευάγγελος Α. Χεκτιόγλου, *Θεσσαλονίκη – Τουρκοκρατία & Μεσοπόλεμος*, Θεσσαλονίκη 1995, 290.

²¹⁸ Δημήτριος Βλ. Τζώρτζεβιτς, *Ιστορία της Σερβίας 1800-1918*, Θεσσαλονίκη 1970, 278.

²¹⁹ П. Балкански (Михаило Ристић), *Српски народ у скопљанској епархији и његове школе у 1896-1897 години*, Београд 1899, 93.

²²⁰ Иван Иванић, *Из црквене историје Срба у Турској у 18. и 19. веку*, Београд и Нови Сад 1902, 19.

него јелинска – у служби панјелинизма.²²¹ Школа је ипак отворена децембра 1892. године на основу члана 129. турског закона о јавној настави.²²²

У Солуну су крајем 19. века постојале четири српске школе: једна гимназија, две основне школе за мушку и женску децу и српска Виша Девојачка школа са интернатом за Српкиње из Македоније и Старе Србије.²²³

Српска гимназија *Дом Науке* основана је 1892. године. Била је смештена у две дивне зграде. Једна од њих била је права палата, раније Hotel d'Angleterre. Налазиле су се у тада најлепшем солунском кварту тзв. Капмањи (звали су га и Нови Солун).²²⁴ Нешто касније пребачена је у улицу паралелну са кејом, у којој се налазила и српска Виша женска школа. Гимназију су похађала деца из Солуна, из солунског вилајета, из косовског вилајета (Призрен и Приштина) и из битољског вилајета. У куфаловској махали насељеној Србима из Дебра и солунског вилајета (већином из Куфалова), постојао је и одељак *Дома Науке* за основну наставу са 35 ученика и ученица и 2 учитеља. То је била тзв. *куфаловска школа*. У српској гимназији 1897. године било је 4 разреда са 150 ученика и до 20 ученица. Предавања су држали управитељ, 10 професора и предавача.²²⁵

Казазис прави осврт на опис који је дао француски путописац Виктор Берар, који помиње српски конзулат у Солуну, гимназију и цркву. Берар сматра да је српска гимназија представљала најлепшу зграду у Солуну. Изнутра су је красиле слике српских царева и светитеља. Према Берару у интернату је живело око 200 ученика који су дошли из целе Македоније.²²⁶

Осим редовних гимназијских предмета, у склопу наставе налазили су се француски и турски језик. У гимназији је постојао пансионат у коме је становао већи део ученика. Ученици су били униформисани. Имали су једнако зимско и летње одело. Гимназија је имала добар певачки хор. Основао га је 1895. године учитељ певања и музике Радован Пекић из Војводине. Затим је г. Брож основао музички оркестар. Хор је сваке недеље певао у српској цркви Светог Саве. Српска мушка гимназија и Виша женска школа спадале су најбоље средње

²²¹ А. Раденић, н. д., 702.

²²² П. Балкански (Михаило Ристић), н. д., 93.

²²³ И. Иванић, н. д. (1908), 203.

²²⁴ Исто, 196.

²²⁵ Исто, 203.

²²⁶ Νεοκλέους Καζαζής, *Το Μακεδονικόν πρόβλημα*, Εν Αθήναις 1907, 76.

школе у Солуну и по наставном кадру и по уређењу пансиона. Може се рећи да су обе школе биле достојни представници српске културе у Македонији.²²⁷

Према казивању Дубравке Радић из Београда, један пљеваљски паша крајем 19. века слао је српску децу у Солун на школовање. Њена мајка Стака Богосављевић, девојачко Тошић, рођена је 1889. године. Турски паша, старешина Пљеваља (највероватније Омер-бег Бајровић, познат по европском образовању и наклоности према Србима), имао је обичај да за сваки Видовдан прими у аудијенцију по четворо српске деце о којима је преузимао бригу и слао их у Солун на школовање. У Пљевља су долазили само једном годишње. Управитељица интерната била је Јелисавета Перовић. Група деце у којој је била Стака Богосављевић из Солуна се вратила 1911. године. У Београду их је прихватило Друштво «Свети Сава» које им је доделило стипендије за студирање.²²⁸ Све четворо је успешно завршило студије, што свакако сведочи и о квалитету образовања стеченог у солунској гимназији.

Према подацима које наводи И. Иванић, директори гимназије били су: Петар Костић, П. Банђејевић, Васа Димић, Коста Ковачевић, Богдан Јанковић, Драган Обрадовић.²²⁹ На основу податка из матичне књиге крштених солунске парохије, 1898. године директор српске гимназије био је професор Васа Динић из Јагодине. Навешћу имена учитеља који су убележени у ову књигу и у матичну књигу венчаних: 1899. године: Стојан Н. Капетановић, 1900: професори српске солунске гимназије - Илија Лолевић (из Васојевића, Црна Гора), Драгомир Обрадовић (родом из Ваљева); 1901: Коста Ковачевић директор српске солунске гимназије; Јован Велић, родом из Добре; Султана Стамболићева учитељица родом из Цариграда (Турска, 1879), становала у Јенице-Вардару; Стојан Дамњановић, учитељ и управник основне школе у Водену, родом из Београда; 1902: Миливоје С. Добросављевић из Београда; Риста Ставрић учитељ и управник основне школе на Вардар капији, родом из Охрида и жена му Анастасија рођена Христићева, учитељица; Светозар Павић из Босне; Милан Боројевић, наставник цртања овдашње српске гимназије, родом из Петриње (Хрватска); Драгомир Обрадовић, професор српске солунске гимназије из Забрдице (округ ваљевски); 1903: Влада Петковић из Бољевца и

²²⁷ И. Иванић, н.д. (1906), 205.

²²⁸ Политика, 26.5.2006., стр. 27.

²²⁹ Исто, 206.

жена му Живка Петковићка наставник Више женске школе; Светолик Марковић, из Моравског округа; Јеротије Топаловић из Рудничког округа; Миливоје Добросављевић из Београда; Јован наставник солунске српске гимназије, родом из Пећи (Стара Србија); Олга Јанковићева, наставница солунске женске школе, родом из Београда; Светозар Поповић професор овашње српске гимназије, родом из Дубочице (Босна); 1904: вероучитељ солунске српске гимназије прота Станоје Рашић; Божидар Воловић из Зајечара; 1905: Настасија В. Ставрићка, српска учитељица у Солуну; Јован Чолић, из Битоља (Манастир); Михаило Петковић, из Битоља; 1906: Драгомир Обрадовић, директор српске гимназије *Дом Науке* у Солуну; Божидар Воловић наставник српске гимназије у Солуну из Зајечара; 1907: Јован Вељић, професор; Малвина и Цветко Ђорђевић, учитељи родом из Новог Пазара; 1908: Самуило Пандиловић; 1910: Ђорђе Пејаковић, Драгомир Обрадовић, директор српске гимназије *Дом Науке*; Ленка Степановићва, девојка из Београда, управитељица женске школе у Солуну; 1911: архимандрит Лукијан Хацић, управитељ основне школе у Солуну; прота Стеван М. Димитријевић професор; 1912: Воислав Ковачевић, управник кр.ср. школе у Солуну, родом из Београда 1913: Ник. Митровић; 1917: Аћим Чучаковић из Далмације; 1939: Момчило Дашеловић, учитељ из Солуна.

Године 1904. помиње се Ванђел Крстић, послужитељ основне школе на Вардар капији из Доњег Куфалова. Надзорник српских основних школа у солунском вилајету 1908. године био је Михаило Питовић.

Српска основна школа у солунској махали Вардар-капији отворена је у априлу 1897. године. Школска зграда била је врло пространа, удобна и лепа. Налазила се у најживљем делу Вардар-капијске махале. Школа је имала четири разреда за мушку и женску децу. Ученици су били из Солуна и вароши и села солунског вилајета (Струмице, Кукуша, Дојрана, Ђевђелије и околних села). У школи је 1896. године било око сто ученика. Од овог броја преко 50 ученика било је из Солуна, а 45 из других места. Ови други били су смештени у пансионату, који се налазио и у овој српској школи. Од наставника у школи су радили један управитељ и три учитеља. За отварање ове школе имају заслуге бивши управитељ Риста Протић и Спаса Ђирић, трговац, оба из Пећи.²³⁰

---

²³⁰ И. Иванић, н.д. (1906), 206.

... јадни Србин остављен на милост и немилост случаја, школовањем само губи свој језик и своју народност, идући у туђинске школе, пошто својих народних није имао чим или није умео, а Шумадијски Пијемонтез није му их хтео, подићи. У школама свих народа у Солуну, а нарочито у бугарским, има велики број Срба, а највише наравно оних из Македоније.²³¹

Навешћу податке о броју српских школа у различитим местима у Македонији, који су приказани у једној табели уз карту која је објављена у Паризу 1906. године: *Солунски вилајет*: у Солуну је било 4 школе, 20 учитеља и 235 ученика. У солунској кази (округу) исто, у Аврет-Исару 1 школа, 2 учитеља, 30 ученика; у Дојрану 2 школе, 6 учитеља, 45 ученика; у Ђевђелији 10 школа, 13 учитеља, 122 ученика; у Водени 2 школе, 6 учитеља, 70 ученика; у Јаници 2 школе, 5 учитеља, 30 ученика; Укупно: 21 школа, 52 учитеља, 532 ученика. У *битољском вилајету (Монастир)* – у граду Битољу (Монастир) 5 школа, 21 учитељ, 293 ђака; у битољској кази (округу) 9 школа, 32 учитеља, 466 ученика; Прилеп - 9 школа, 11 учитеља, 318 ученика; Охрид 4 школе, 6 учитеља, 135 ученика; Кичево – 10 школа, 11 учитеља, 223 ученика; Укупно: 32 школе, 60 учитеља, 1142 ученика. Свеукупно: 53 школе, 112 учитеља, 1674 ученика.²³²

Постоје упадљива размимоилажења у француским и грчким изворима почетком 20. века по питању броја српских ученика у северној Грчкој. Тако је, на пример, по француским изворима, 1906. године било само у северној Грчкој 1674 ученика. Грчки историчар Л. Хаисотис износи податак према коме је 1917. године, дакле 11 година касније, било 800 ђака.²³³ Сматрам да је ово мало нелогично, јер ако се у обзир узме број придошлих избеглица током Првог светског рата, ученика је било сигурно више.

²³¹ В. Црнојевић (Владимир Карић), н.д., 170.

²³² Douglas Dakin με τη συνεργασία των Ιστορικών Ι.Κ. Μαζαράκη-Αινίανος, Ε. Κώφου, Ι. Διαμαντούρου, *Μακεδονικός αγώνας*, Αθήνα 1985, 195.

²³³ Loukianos Hassiotis, *The Serbs in Greece: The Serbian exile in Greece during the First World War* Годишњак за друштвену историју VII/2-3, 2000,

6. Српске избеглице током Првог светског рата

О Србима и Србији у Првом светском рату постоји обимна научна литература.²³⁴ У српском колективном памћењу Солунски фронт, Албанска голгота, боравак Срба на Крфу оставили су дубок траг и надахнули многа књижевна и уметничка дела. М. Ристовић је добро приметио да иако је Солунски фронт званично био камен-темељац новоосноване Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, скоро све што је у вези са њим у несрпским деловима јужнословенске државе било је стигматизовано као искључиво српско. Појам *Солунац* у српским деловима државе био је симбол части и патриотизма, док је у осталим деловима Југославије имао негативну конотацију.²³⁵

Уговор о савезу између Србије и Грчке и нова војна конвенција потписане су у Солуну 1. јуна 1913. године. Између осталог, Грчка се обавезала да ће Србији дати све потребне олакшице и гарантовати јој за 50 година потпуну слободу извоза и увоза преко солунског пристаништа (чл. 7). Грчка је признала Србији право на 10 километара обале на Егејском мору источно од реке Места (Нестоса), са резервом права слободног пролаза кроз ту територију.²³⁶

Током Првог светског рата територија Србије била је окупирана. На њој је функционисала окупациона власт Аустро-Угарске и Бугарске. Српска Влада, српска Народна скупштина, краљ, војска и мањи број цивила повлачили су се према југу Србије, а затим су се налазили у избеглиштву у Грчкој.²³⁷

По пријему аустроугарског ултиматума од јула 1914. године, Србија је упутила питање Грчкој да ли може да рачуна на оружану подршку Грчке у случају да је нападне Аустро-Угарска и Бугарска. Званичан одговор је гласио да ће Грчка у првом случају задржати благонаклону неутралност, а у другом случају била је решена да изврши уговорену обавезу. У грчкој политици

²³⁴ Детаљан преглед библиографије о Солунском фронту у српској и југословенској историографији види код: Milan Ristović, *The Macedonian (Salonica) Front in Serbian and Yugoslav Historiography*, The Salonica Theatre of Operations and the Outcome of Great War, Thessaloniki 2005, 436-446.

²³⁵ М. Ристовић, н.д., 432.

²³⁶ *Enciklopedija Jugoslavije* 3, Zagreb MCMLVIII, 596.

²³⁷ Небојша Ранђеловић, *Српски парламент на Крфу 1916-1918*, Ниш 2003, 160.

постојале су две супротне тежње: Венизелисова, наклоњена силама Тројног споразума, и краља Константина, наклоњена Централним силама.²³⁸

Почетком Првог светског рата Солун је представљао центар у коме су се обављали различити послови. То је постепено привукло не само грчке трговце из разних покрајина Грчке и острва, већ чак и из Мале Азије, као и Јевреје. Србија је тада са свих страна била окружена непријатељима, те је природно била упућена на Солун и његово пристаниште. Ту су се обављале све потребне набавке уопште, као и пријем ратног материјала који јој је долазио из Француске. Ради ових транспорта одмах по објави рата била је у Солун послата једна српска војна комисија. Он је за све време рата имала веома битну улогу, а посебно онда када су у Србију поред ратног материјала пристизале и многобројне политичке и санитетске мисије из разних земаља. Представник те комисије био је капетан Павле Панковић, а чланови: Харисијадес, Ђорђевић директор филијале Београдске Задруге у Солуну, Ђорђе Јанковић, Васа Костић и др. Седиште ове комисије налазило се у канцеларијама филијале Београдске задруге.²³⁹

Аустријској војној шпијунажи ишла је на руку наивност наших грађана који су се редовно стицали у Солуну из разних крајева и војних јединица. Они су својим *грленим гласом* распростирали не само *коморијске вести*, већ и све појединости и новости са бојног поља или из својих војних јединица. Друга околност која је помагала Аустрији у Солуну, био је сам космополитски дух тог града.²⁴⁰ Шпијуни из Србије долазили су у Солун и ту би у некој кафани рекли да су дошли из Америке као добровољци, а сада немају ни парче хлеба. Одмах им је прилазио неко из аустријске обавештајне службе и нудио посао. Аустријанци су овакве људе - тобож из Америке, пореклом из Лике, Славоније или Хрватске, увек третирали као своје поданике.²⁴¹

Солун је био жива и бучна *позадина*, далеко од фронта. Кроз њега је прошло неколико стотина хиљада Француза, Енглеза, Срба, Грка, Италијана, Руса. У њему су се налазили штабови, болнице, главно снабдевање и – забава. Била је потрабна посебна дозвола да се са фронта дође у Солун, тако да су се наши војници *сналазили*. У Солуну су цивилна одећа набављали они који су

²³⁸ *Enciklopedija Jugoslavije 3, Zagreb MCMLVIII, 596.*

²³⁹ Михаило Т. Банковић, *Солун 1914 – 1916. године*, Београд, 5-6.

²⁴⁰ Исто, 6.

²⁴¹ Исто, 19.

ишли службено, за снабдевање. Затим су се увече пресвлачили из униформе у цивилно одело и ноћ проводили у Солуну. Ујутру би се опет обукли у униформу.²⁴²

Није познат тачан број Срба који су током Првог светског рата боравили као избеглице у Грчкој. Према грубом прорачуну било их је око 200.000, већином војника. Српски извори помињу да је најмање 80.000 прошло кроз солунски избеглички логор. Постојали су и други избеглички логори, у Флорини, Едеси и Касторији.²⁴³ Друга места у којима су српске избеглице боравиле краћи или дужи временски период била су Волос, Атина, и, наравно Крф на коме се налазило седиште српске владе током рата. Мањи број рањених и болесних Срба био је смештен на егејским острвима. У сваком случају, Солун је био центар за медицинску бригу за српске војнике од лета 1916. године.²⁴⁴

Неколико месеци пре колапса Српског фронта, почео је прилив српских избеглица у Грчку преко Албаније и грчке западне Македоније. Ове избеглице на Грчкој територији изазвале су бурну реакцију грчке штампе и целокупне заједнице. Сматрали су њихово присуство опасним, јер се увећао број *незапослених и просјака*. Недељу дана након што је Бугарска објавила рат Србији, 20. октобра 1915. године, грчки конзул у Битољу (Монастир), информисао је Атину да су у град стигле многе српске избеглице које намеравају да пређу у Грчку. У исто време већина српских званичника послала је своје породице у Грчку, да би их сачувала од рата. Децембра 1915. године у Солуну је сазван посебан одбор да размотри питање српских избеглица. Били су присутни генерални конзули Србије и Русије, представник британске владе, префект солунске префектуре, начелник солунске полиције, и са српске стране, градоначелник Битоља и декан Правног факултета Београдског Универзитета. Српски представници затражили су да се избеглице сместе у одговарајуће зграде, а да власницима зграда то надокнади комитет и да се избеглицама дозволи да се сместе у Волосу. Према српским и руским конзуларним властима, у Грчкој је већ тада било око 20.000 избеглица, а њихов број се свакодневно увећавао. Владе земаља Алијансе обавезале су се да ће примити мањи број

²⁴² Александар Дероко, *А ондак је летијо јероплан над Београдом. Сећања*, Београд 1983, 95.

²⁴³ В. Миросављевић, *Деловање српског избегличког логора у Солуну током 1919. године*, Зборник радова 8, 1990, 113-114.

²⁴⁴ L. Hassiotis, н.д., 193.

избеглица, али већина је требало да остане у Грчкој. Британска влада се сложила да премести 1000 српских земљорадника на Кипар.²⁴⁵

Крајем 1915. године српска влада, војска и део народа били су приморани да се повлаче пред далеко надмоћнијим и бројнијим непријатељским снагама. Грчка неутралност као одговор на српске позиве за испуњење савезничких обавеза допринела је да се повлачење српске војске и дела народа не обави у планираном правцу, према Солуну, већ на другу, тежу страну, после чега је уследила голгота преко албанских планина. Одлучујућу улогу у држању и односу Грчке према Србији током Првог светског рата одиграо је грчки краљ Константин са својом пронемачком политиком. Он није дозволио Венизелосу као председнику владе, да уведе Грчку у рат на страни Србије односно Савезника.²⁴⁶ Српска влада је предложила да војска и влада иду на Крф, што су Савезници прихватили 8. јануара 1916. године, а два дана касније нотом известили грчку владу о својој одлуци. Влада у Атини је енергично протествовала код Савезника против искрцавања савезничких трупа на Крф. Српска влада је у свом одговору дала појашњење грчкој влади да је дошла на Крф по савету Савезника *као пријатељ пријатељу*. Операција преноса српске војске из Албаније на Крф окончана је почетком марта 1916. године.²⁴⁷

Писмо српског војника са Крфа: *Ко се врнуо из турског рата, није из бугарског, ко преживео Куманово, није Цер. Кога није докрајчио метак или шрапнел тога је докусурио тифус, арбанашки куришум или сумарен на оној великој сланој води што је називају морем. Неки умрли од рана што се подљутиле, неки од глади и зиме. Једни остали крај неког липсалог коња, други бачени у море. Лежимо у блату. Убише нас ледене кише. Једу нас вашке. Мучи нас дизентерија и тифус. Савезници нас хране и облаче на зајам. Дају нам муницију, обнављају оружје, снабдевају оним што је неопходно за рат и јурише, а ми гинемо уместо њих...*²⁴⁸

Српски кабинет се налазио на Крфу, висока војна команда била је у Солуну заједно са принцем Александром. Чланови српске владе били су расути по целој Грчкој и у другим земљама, посебно у Француској и Италији. Српска

²⁴⁵ Исто, 194.

²⁴⁶ Миладин Милошевић, *Србија и Грчка 1914-1918. - из историје дипломатских односа*, Зајечар 1997, 303.

²⁴⁷ М. Милошевић, н.д., 199-205.

²⁴⁸ Из музеја *Српска кућа* на Крфу.

влада покушала је 1917. године да сакупи све делове владе и војске у Солуну или у неком другом граду, али безуспешно.²⁴⁹ Српска влада је непуне четири године била на Крфу.²⁵⁰

Навешћу сећање једног лекара који је у том периоду боравио на Крфу: *Смештање болесника под шатор представља за мене најужасније сећање у животу. Кад сам одшкринуо малко врата шатора, умало се нисам онесвестио од страшног задаха који је изнутра допирао... У овом ужасу мени и мојим колегама наметала се неминовно тешка помисао: зар су то одиста заслужила ова јадна деца, која су била спремна да своје животе положе на олтар своје поробљене земље?!²⁵¹*

Сем вашију у рубљу и оделима Срби су донели на Крф и доста пара. Сем тога добијали су и од својих команди по нешто пара за ситне трошкове. Срби се дали одмах на куповину. Грци су примали 10 српских динара за три драхме. Французи су продавали Грцима брашно, пиринач и остало за франке или драхме, али кад приметеше да Грци подцењују динар рекоше им да примају само динаре – и одједном динар постаде «алпари» са драхмом.²⁵²

Србија је на Крфу функционисала као држава ван своје територије. Срби су били растурени, под шаторима, по целом острву. На шаторима су биле табле са натписима: «Штаб коњичке дивизије», «Београдска железничка дирекција», «Пиротска пореска управа», «Тимочка дивизија», «Окружни суд крагујевачки», «Београдско народно позориште» итд. Председништво владе и министарства били су смештени у хотелу *Д' Англетер* у граду Крфу.²⁵³

Срби су имали и своје касапнице, кафане, ћевабџинице, буреџџинице. Српски војници су за Крфљане представљали нешто ново, до тада невиђено. О томе како су их видели говори следећи опис: *Кува се, пије и једе толико да су се Грци чудили шта је ово?! Носе се ђувечи, пеку се ћевапчићи и ражњићи, кољу се јагањци и пије се вино. Гледају Грци и питају се у чуду како то ови Срби једу, пију вино, па после пију кафу, и опет понављају то исто по целе ноћи? Поред Срба, ту су и савезници. Њима се силно допала српска кујна и усвојеше је скоро*

²⁴⁹ L. Hassiotis, н.д., 194.

²⁵⁰ М. Милошевић, н.д., 304.

²⁵¹ Душан Борић, *Кроз Албанију 1915-1916. Спомен књига*, Београд 1968, 409.

²⁵² Војин Пуљевић, *Из ратних бележака 1912-1918. Анегдоте, ратни хумор, слике и догађаји, ратничке белешке и разговори*, Београд 1970, 58.

²⁵³ Божидар Ђермановић – Ђера, *Срби на Крфу*, Голгота и васкрс Србије 1915-1918, Београд 1986, 349.

сви на Крфу. ... Велика сиротиња на Крфу дошла је до пара од дарезљивих Срба и видела како живе Срби ван земље. «А како ли тек живе у својој земљи?» питаху се Грци.²⁵⁴

За Србе је острво Крф било потпуно другачије у односу на домовину: *На Крфу су улице тако узане да кола не могу проћи. Куће су на више спратова, али без шпорета, пећи и клозета. То њима није ни потребно, јер се слабо хране. Када која кућа закоље јагње, и то једва о Ускрсу, онда се на кућу стави крст од крви закланог јагњета да се то зна.*²⁵⁵

Срби су успели да током свог боравка на Крфу са месним становништвом остваре добре везе. Понашање Срба било је беспрекорно, па их је становништво Крфа волело и поштовало. Заједнички су изводили бројне концерте, добротворне приредбе, позоришне представе, верске свечаности, спортска такмичења, прославе грчких и српских државних празника. Остварена су бројна пријатељства и кумства, а многи Срби су се оженили Крфљанкама. Италијански дипломата гроф Карло Сфорца забележио је да су Срби на Крфу уживали највише симпатија. Између осталог, као разлог томе наводи да су *сматрали као најхитнију дужност да потроше сав свој новац чим га приме, немајући никаква смисла за штедљивост Италијана или Француза ... а нарочито су Срби били омиљени што ниједан од њих није желео да остане ту, што је сваки од њих жудио за својом грудом земље у Шумадији, за својом кућицом у Београду или Нишу.*²⁵⁶

Крфљани чувају српска гробља на острвима Виду, Лазарету и Крфу као своје светиње. Друштво за неговање традиција ослободилачких ратова Србије до 1918. године, из Београда, сваке године организује одласке на Крф. Циљ је да умрлим српским војницима и грађанима Крфа који су им помогли да преживе одају дужно поштовање. Друштво је побратимило градове Крф и Крушевац, Агиос Матеос и Мачвански Прњавор.²⁵⁷

Грчка Православна Црква је својом добротом уступила избеглим Србима на Крфу цркве светог Архангела Михаила, Свете Тројице и светог Николе. У цркви светог Спиридона, цркви манастира свете Екатерине, као и за време великих црквених и државних празника, често су заједно служили Литургију

²⁵⁴ Б. Ђермановић – Ђера, н.д. (1986), 348.

²⁵⁵ Исто, 348.

²⁵⁶ Љубомир Сарамандић, *Ходочашће на Крф*, Београд 2004, 67-68.

²⁵⁷ Из музеја *Српска кућа* на Крфу.

архиепископ београдски и митрополит целе Србије, господин Димитрије и архиепископ Крфа, господин Севастијан. На сахранама и поменима скоро увек су служили заједно српски и грчки свештеници, од којих се посебно истицао Костас Мамулис, који је говорио српски језик. Оформљена су и два хора од српских официра и младих богослова. У свим војничким логорима и депоима, српски војници су направили пољске цркве и олтаре од трске и бензинских буради. У Беници је Моравска дивизија подигла цркву од чврстог материјала. Подигнуте су биле и бројне спомен-чесме. Код старих Крфљана је посебно остало у сећању свечано прослављање Видовдана – дана државности Србије.²⁵⁸

Енглескиња Флора Сандс, једина жена официр у српској војсци, описала је прославу Божића код Срба на Крфу: *На српско бадње вече била је велика свечаност која се увек одржава ... то је сечење бадњака. Сви официри отишли су на коњима у шуму, где је свирала музика и свештеник је одслужио неку врсту службе, а после смо се вратили носећи бадњак. И том приликом смо се поткрепили и испили много здравица. Божић смо празновали три дана, за које време су људи уживали у храни, и свако је добио печенице које и најсиромашнија породица у Србији увек има о Божићу ... Мада су се трудили што су више могли да на Божић изгледају радосни, у ствари су били врло тужни и туни чежње за отаџбином, не знајући где њихове породице проводе Божић и да ли ће их икада више видети.*²⁵⁹

На острво Крф се са српском војском искрцао велики број деце. У почетку су била смештена у пролазним логорима у Потамосу, Контокали и Кораци, а тешко болесна у енглеској болници за децу у граду Крфу. Због испрљености и неухрањености, морталитет деце је првих дана био велики. После краћег опоравка највећи део деце, непунолетних младића и студената (преко 4.000) било је превезено транспортним бродовима на Корзику у Француску у 43 школе и универзитета на даље школовање. На територији Грчке за српску избеглу децу основана је виша гимназија у Волосу, а у Солуну и на Крфу основне школе и ниже гимназије. За младиће неспособне за војну службу формиране су на Крфу поштанско-телеграфска и шоферска школа.²⁶⁰

²⁵⁸ Исто.

²⁵⁹ Љ. Сарамандић, н.д., 65.

²⁶⁰ Из музеја Српска кућа на Крфу.

На Крфу су од 20. априла 1916. до 13. новембра 1918. године излазиле *Српске новине*. Оне су као званични орган српске владе и најзначајнији српски лист у иностранству у време окупације Србије од 1916. до 1918. године, изражавале политичко становиште српских званичних фактора. Биле су један од најзначајнијих извора информисања свим другим српским листовима широм Европе. У њима су објављивана писма официра и војника у којима су се они распитивали о својим рођацима. Излазиле су уторком, четвртком и суботом у тиражу од 10.000 примерака, дистрибуиране су у целом свету.²⁶¹ Осим тога, у Солуну су излазила још три српска листа: *Правда*, *Велика Србија* и *Народ*.²⁶²

Страдање Срба на преласку преко Албаније и на Крфу оставило је траг и у српској књижевности. Поменућу само неке од песника, као на пример Милутина Бојића и његове песме: *Стојте галије царске*, и *Неранџин цвет*, затим Владислава Петковића Диса и његову *Недовршену песму*, Станислава Винавера и песму *Драгош из Липолиста*.

Крфљани су запамтили Србе као народ који пева. Најпопуларнија песма била је *Тамо далеко*. Осим Срба прихватили су је и Грци, Французи, Енглези, Италијани, Мароканци, Сенегалци, који су је препевали су је на своје језике.²⁶³ Срби су играли коло: мачванско, колубарско, *капларско* и др. Ово последње играли су каплари, а било је карактеристично по својој стамености и чврстости.²⁶⁴

После опоравка српска војска је реорганизована, па је током марта 1916. године размишљано о њеном слању на Солунски фронт. Француска флота је обезбедила превоз српских трупа морским путем око Пелопонеза. Укрцавање је започело средином априла, а цела операција превиза у Солун завршена је крајем маја.²⁶⁵

У периоду 1915-1918. године постојала је веома жива српска просветна активност. После пропасти фронта велики број деце био је евакуисан у земље алијансе, углавном у Францску и Британију, али и у неутралне као што је Шведска. Л. Хасиотис каже да је 6. априла 1916. године отворена Српска школа у Солуну која је до краја године имала 138 ђака. Међутим, као што сам већ

²⁶¹ Исто.

²⁶² Божидар Ђермановић, *Неулетшане истине, I књига*, Београд 1940, 114.

²⁶³ Љ. Сарамандић, н.д., 50.

²⁶⁴ Исто, 51.

²⁶⁵ Б. Ђермановић, н.д., 199-205.

навела, у Солуну је већ постојало неколико српских школа. У Фалиру (Атина) се налазило сиротиште. Српска средња школа премештена је из Битоља у Волос, а 1917. године имала је око 300 ученика. Друга средња школа отворена је на Крфу.²⁶⁶

Од лета 1916. године Срби су организовали концерте са различитим српским оркестрима, а од 1917. године организовали су позоришне представе у којима су учествовали српски војници (некадашњи глумци и аматери), а које су биле извођене у српским војним логорима. Војно позорите се налазило у Микри, а друго на Зејтинлику. Ове представе прво су организовали војници из Вардарске дивизије. Од предратних српских позоришних трупа ваља поменути трупу *Тоша Јовановић*. Ова трупа је пре Првог светског рата имала представе у Битољу, Солуну (у позоришту *Одеон*), у Микри и у Зејтинлику. У августу 1917. године преселили су се у Едесу.²⁶⁷

Након одласка француских и енглеских marinaца из Атине и Пиреја, у Атини је 1-2. децембра 1916. године уследило насиље. Грчки војници и резервисти напали су чланове мале српске заједнице у Атини. Двоје Срба је било убијено а неколицина ухапшена.²⁶⁸ Овај инцидент убрзо је осуђен из Лондона од стране Павла Поповића - професора Београдског Универзитета: *Ми никада нећемо заборавити терор и мучење (агонију) ових дана. Грчке политичке и војне власти третираше су Србе као да смо им ми најгори непријатељи.*²⁶⁹ Грчки војници нису хтели уопште да поздрављају српске офицере, као ни енглеске ни француске, што доста говори о томе какво расположење је било у грчкој војсци према савезничким трупама.²⁷⁰ Према извештају Ј. Дучића, у августу 1917. године ситуација у Грчкој била је лоша, јер је народ гладовао. Дневно следовање хлеба било је 125 грама по особи.²⁷¹ Вероватно је такво стање утицало на затегнут однос према војсци.

Сменом краља Константина и повратком Венизелоса на власт, средином 1917. године, стекли су се услови за повратак изгубљеног поверења и изградњу савезничких односа. Венизелосова влада је на августовском заседању грчке

²⁶⁶ L. Hassiotis, н.д., 195.

²⁶⁷ Исто, 195.

²⁶⁸ FO 371/2623/1916 Balkans (War), Corfu, 14.12.1916, The British Mission to the Serbian Government to the FO.

²⁶⁹ L. Hassiotis, н.д., 196.

²⁷⁰ Исто, 206.

²⁷¹ Јован Дучић, *Дипломатски стиси*, Београд 1991, 72.

скупштине јавно показала да Грчка, односно краљ Константин није испунио уговорене обавезе према Србији.²⁷²

Српска власт из Флоринског округа вратила се у Србију у октобру 1918. године. Међутим, српски избеглички кампови у Грчкој који су били под старањем српског Министарства унутрашњих послова, били су отворени до краја 1919. године. Многи од ових људи пронашли су посао у Солуну и у другим градовима и одлучили су да се за стално населе у Грчкој. Солунски избеглички камп коначно је затворен почетком двадесетих година 20. века.²⁷³ Потребно је истаћи да је један део Срба из Србије и Црне Горе из економских и личних разлога, одлучио да се стално насели у Грчкој.

7. Српска парохија Светог Саве у Солуну

Светогорски манастир Хиландар био је предмет интересовања многих научника и путописаца. Ранко Баришић у своје раду о путописцима и етнологима о Хиландару, даје детаљан преглед етнолога који су се бавили проучавањем овог манастира.²⁷⁴

Кад је Дучић био 1882. године у Хиландару, ни један од монаха није хтео да му се јави као Србин, осим неког Висариона, који га је тамо и допратио.²⁷⁵ *А зашто да наши духовници тако мало маре за Свету Гору и за нашу царску лавру, Хиландар? питаће читалац. Ствар је, добри мој, родољубиви и побожни читаоче, проста: и најблажији начин живљења калуђерског у Светој Гори, начин идиоритски био би за наше часне црнорисце живот пакла. Десет часова молитве и бдења и метанисања у цркви; па пост и једноничење; за тим без каване, без механе, без кола, без свадбе, и тамо, где није дозвољен приступ ни женској домаћој животињи! Ко би од њих могао данас то издржати! Па има још нешто. Ако ко заспи и не дође у почетку вечерња, јутрења и службе, и ако у цркви дрема, казне га да изврши мала метанија док братство руча... Зато читаоче мој, и кад се потегне говор о Светој Гори и Хиландару, наши се духовници и чине невести, ћуте и мисле у*

²⁷² М. Милошевић, н.д., 304.

²⁷³ В. Миросављевић, н.д., 113-124.

²⁷⁴ Ранко Баришић, *Путописци и етнологи о Хиландару*, Зборник радова *Осам векова Хиландара. Историја, духовни живот, књижевност, уметност и архитектура*, Научни скупови САНУ, књ. ХCV, Одељење историјских наука, књ. 27, Београд 2000.

²⁷⁵ В. Црнојевић, н.д., 141.

себи: *далеко му лепа кућа. Нека у њему седе не Бугари него ако хоће и Турци и Израиљци!*²⁷⁶

Дучић помиње да је 1882. године у Светој Гори затекао у Кареји турског чиновника, родом из Босне и од бегова Филиповића. Када му је казао ко је, вели Дучић, он плану од радости и рече: *хвала краљу српском што те послао да видиш наш манастир Хиландар; рекох нам, јер су га градили српски краљеви, а ја сам Срб из Босне, турске вјере.*²⁷⁷

Главни извор прихода крајем 19. века био је Каламарија, пространо, родно, имање на западној страни Халкидикија. Постоји мишљење да је то имање манастиру даровала царица Мара, кћи Ђурђа Бранковића.²⁷⁸

Живот парохије Светог Саве у Солуну анализирао сам на основу података из матичних књига које су вођене при овом храму од краја 19. до половине 20. века. Црква Светог Саве, метох манастира Хиландара, налази се у центру Солуна, код Галеријеве тријумфалне капије (тзв. *Камаре*). Црква је на овом месту постојала и знатно раније. Као што сам поменула, краљ Милутин је у Солуну подигао цркву св. Николе, св. Ђорђа и свој двор.²⁷⁹ Црква св. Ђорђа основана је почетком 13. века, а обновљена вероватно у његовој петој деценији. Мирјана Живојиновић претпоставља да је краљ Милутин приликом обнављања метоха променио посвету његовој цркви, познатој од тада као Света Тројица. Овај метох је у 13. веку био веома битан за Хиландар, као српска база у другом по важности граду Византије. Он је био једина српска станица на путу који је преко Солуна водио за Свету Гору. Овој цркви се средином 14. века изгубио сваки траг. Међутим, монаси су и током трајања турске власти сачували своје коначиште, са у 16. веку обновљеном црквом св. Саве.²⁸⁰ Подворје манастира Хиландара са храмом св. Саве, подигнуто је 1890. године. Од 1896. године, црква на метоху служила је као парохијска црква српској колонији у Солуну. За поновно отварање српске цркве у Солуну највећа заслуга припада Ивану Павловићу, генералном конзулу и Милојку Веселиновићу, вицеконзулу Србије

²⁷⁶ Исто, 148.

²⁷⁷ Исто, 80.

²⁷⁸ Исто, 140.

²⁷⁹ Архиепископ Данило, *Животи краљева и архиепископа српских*, Загреб 1866, 136; превод Л. Мирковић, *Животи краљева и архиепископа српских од архиепископа Данила II*, Београд 1935, 102-103.

²⁸⁰ Мирјана Живојиновић, *Солунски метох манастира Хиландара*, Зборник радова Византолошког института 37, 1998, 118.

у Солуну, а за зидање и украшавање Павлу Денићу, српском бившем генералном конзулу у Солуну.²⁸¹ Око 1900. године ова црква је срушена и сазидаана је нова која је постојала до зидања поменуте зграде.²⁸²

О подизању ове цркве Василије Трбић пише: *Ми Срби имали смо српску цркву на најлепшем месту у Солуну, на тзв. хиподрому, у непосредној близини Беас Куле. Ова црква је метох манастира Хиландара. Ту је некада био један стари, полусрушени конак, у коме је једна собица служила као капелица, где се један духовник молио Богу и читао молитве вернима и, ако је било нешто прилога, слао их је манастиру Хиландару. Кад је 1896. отворена српска школа у Солуну, против чијег су стварања били подједнако ангажовани Грци и Бугари, а Србима је била потребна црква исто тако као и школа, онда се поставило питање да се у овом метоху манастира Хиландара направи црква. Хилндар је био у бугарским рукама, па његов сабор, састављен од самих Бугара, није хтео ни да чује да се овај метох уступи Србији, која ће ту подићи цркву... Чим је архимандрит Василије дошао у Солун за настојника тога метоха, дошао је у везу са српским конзулом. Од једне старе куће, у којој су била тзв. масларница, тј. млин у коме се мељу маслинке и џеди зејтин, који је давао извесне приходе манастиру, решили су да подигну цркву ... Србија је ту направила иконостас, лепе певнице и сазидала један леп двоспратни конак са осам соба. Ето тако је постала црква св. Саве у Солуну.*²⁸³

Архимандрит Василије је 1898. године цркву нашао у доста великом *нереду* и са српским конзулом Денићем, предузео кораке да се она поправи. Архимандрит Василије је највећи проблем видео у томе, што српски учитељи у Солуну нису знали *црквеног правила и пјенија, те немамо кога, да држи певнице.*²⁸⁴

У цркви Светог Саве у Солуну, одржано је 9/22. јуна 1903. године *благодарење* за новог краља Србије, Петра I. О томе је послао саопштење у Београд Д. Ђ. Николић, генерални конзул Краљевине Србије у Солуну. Каже да су у цркви били сви српски грађани који живе у Солуну, *а дошли су у великом*

²⁸¹ И. Иванић, н.д. (1906), 207.

²⁸² Слободан Ненадовић, *Архитектура Хиландара, цркве и параклиси*, Хиландарски зборник 3, Београд 1974, 192.

²⁸³ Војвода Василије Трбић, *Мемоари*, књ. I стр. 20 и књ. II стр. 66-67, приредили Александар Драшковић и Стојанче Ристевски, Београд 1996.

²⁸⁴ Р. Радић, н.д., 174.

броју и Срби Македонци, јер су знали да ће се тог дана давати благодарење за новог Краља Србије.²⁸⁵

Јула 1919. године Хиландарци су се жалили министру вера Краљевине СХС, Тугомиру Алауповићу, да су Срби последњих двадесетак година користили цркву Светог Саве, а посебно током боравка у изгнанству, а да је манастир имао само трошкове око метоха, а никакве приходе. Служило се црквеним утварима, одеждама, књигама и ћилимима, зејтином из манастира, манастир је сносио све трошкове за метох и цркву, а приходи који нису били мали претходних шест година, нису ишли манастиру. Тражили су због тога да им се сви метоси врате.²⁸⁶

У матичној књизи умрлих парохије Светог Саве под увођењем 1062. за 1917. годину, наишла сам на интересантан податак да је Петар Трајковић, који је био свештеник из Тетова (ожењен, имао је и децу), умро у метоху Хиландарском *тзв. Србинова на Каламарији* од јектике, сахрањен код цркве светог Николе на метоху. Опело извршио грчки свештеник Радис *Карвирског чифлука* и јерођакон Ђорђе *економ метоски*. Ово упућује на закључак да је поред цркве Светог Саве постојала и црква светог Николе, на Каламарији.

За период од 1896. до 1945. године у матичним књигама крштених при цркви Светог Саве у Солуну постоји 708 увођења. Упадљиво највећи број крштених био је током Првог светског рата, посебно 1916. године - 72, 1917. - 53, и 1918. - 73 увођења. Књиге су вођене ћирилицом, чак су грчка имена и називи улица записивани ћирилицом, по систему *тиши као што чујеш*.

У цркви Светог Саве у Солуну служили су хиландарски јеромонаси и парохијски свештеници.²⁸⁷ Прво увођење за 1896. годину записао је *Јован јереј*. У ову цркву су повремено долазили и свештеници из других парохија, да као гости обаве поједине свете тајне, нпр. крштење. Тако је 1897. године крштена кћерка пароха цркве св. Саве Николе Ђурђевића (из Призрена), Видосава, а чин крштења обавио је протојереј Јаков из цркве св. Николе. Прота Сима Буквић,

²⁸⁵ А. Раденић, н.д., 132.

²⁸⁶ Р. Радић, н.д., 174.

²⁸⁷ Милутин Петровић износи податак да су пароси цркве св. Саве од 1896. до 1913. године били мирски свештеници, а не калуђери, види у: Прота Милутин Петровић, *Црква Св. Саве у Солуну и њени свештенослужитељи*, Православна мисао, Београд 1980, св. 27, 125-135. У овом раду наводим податке које сам нашла у матичним књигама крштених у којима се поред пароха срећу и имена других свештеника који су у цркви св. Саве у Солуну обављали свету тајну крштења, а неки од њих су јеромонаси.

који се потписивао као *парох солунских Срба*, био је такође родом из Призрена. Он и супруга му Мара рођена Петровић (из Београда), крстили су 1902. године своје треће дете, кћерку Даницу. Чин крштења обавио је Ђорђе Димитријевић, бивши парох села Високе, а кумовала је Љубица Газикаловићева, ученица Више женске школе, родом из Пећи.

Матичне књиге крштених пружају податке о пореклу српског становништва у Солуну. Срби су у овај град долазили из различитих делова Србије, Црне Горе, Босне, Хрватске, Старе Србије, Цариграда. Код појединих је назначено да су из Солуна, тј. да су *староседеоци*. Код неких није наведено место порекла. То је разумљиво, посебно у ратном периоду када се живот одвијао под отежаним околностима. Нису ни сви свештеници једнако детаљно водили књиге. Истакла бих јеромонаха Фирмилијана Хиландарца који је веома прилежно водио књиге двадесетих година 20. века и на тај начин сачувао пуно корисних података.

Овде ћу навести имена Срба из Солуна и са шире територије Грчке, а детаљан преглед осталих имена (према азбучном реду назива места из којих потичу) налази се у прилогу на крају текста. Уз име наводим и професију – тамо где је била наведена, онако како је записана у матичној књизи.

Код солунских Срба поред имена стоји напомена *родом из Солуна*, или пише да су *Солуњани*. Први такви Срби-Солуњани помињу се 1896. године: Димитрије и Катарина Тодоровић, фарбар; 1902. године: Риста Петровић радник и Божана рођена Крстићева, *Солуњани обоје*, затим Софија Николић, ученица основне српске солунске школе *родом из Солуна*, Константин Д. Анђелић, банкар *родом из Солуна*. 1904: Ташко Бицовић комисионер, Стерија Божиновић, ђак основне школе; 1905: Панаја и Крста Николић, рабација; 1907: Јордана Ранђеловићева шнајдерка; 1909: Оливера Питовићева ученица 3. разреда српске школе у Солуну; Магдалена Петровићева и Панде Димитријевић, надничар; 1911: Митра и Димитрије Јовановић, фабрички радник; 1913: Марија и Риста Б. Думовић, обућар; Марија и Младен Златановић, рабација; Катарина и Димитрије Стојановић, пекар; Атина и Ђорђе (?)...довић,²⁸⁸ трговац; Анастасија жена Р. Печеновића, трговца; Јованка и Ник. Митровић, професор; 1914: Теодора Ванђеловић, шнајдерка; Атанасије и Јордана Бојацијевић; Крстја

²⁸⁸ Знак питања стоји код имена која нисам могла да прочитам услед различеног мастила у књизи или нечитког рукописа.

Николић, шнајдерка; 1915: Катарина и Никола Думовић, гвожђар; Софија Христић; Јелисавета и Коча Крстић, дрводеља; Марија и Димитрије Думовић, обућар; Крста супруга Атанаса Цојевић (?), млекације; 1916: Софија и Никола Ђорђевић, касапин; Султана и Риста Димитријевић, кафеција; Танасије и Јордана Бојацијевић; Крста А. Николић; 1917: Катарина жена Ристе Зафировића, мајстора из Солуна; Атина кћи Ристе Думовића из Солуна; Крста жена Танасије Јовановића, терзије из Солуна; 1918: Митра и Ђорђе Деловић, бакалин; Јеленка кћи Васиљка Михаиловића, бакалина из Солуна; Јефтимија кћи Петра Мичевића, трговца из Солуна, стара 29. година; Риста Анастасијевић, комисионер; Јелисавета и Коста Ристић, столар; Драга Баубин, сликарка из Солуна; Евангија и Христа Димковић, обућар; 1919: Никола Баубин, индустријалац из Солуна; Божана и Тодор Тевић *чиновник у Солуну, родом из Велес, живи 20 година у Солуну*; Димитрије Панајотић, трговац; Манојло и Менка Галевић; Марија и Димитрије Думовић, папуција; Крста и Танас Николић, *шивач*; 1920: Ђорђије Замфировић, рабација *Солуњанин*; Марија Ризовић *од Солун, трговачка*; 1922: Крунислав и Ружа Поповић, Драгољуб и Катарина Петровић *из Солуна пре из Краљева*; Перо син Ристе Дингарца из Врање, трговац и преседник коморе у Солуну, *староседиоц*; 1923: Аријадни и Никола Јанићијевић, апотекар; Катарина и Драгољуб Петровић, трговац; 1932: Викторија и Крста (=Ставра) Постол-Мандићевић, млекар; Перса супруга Васиља М. Брезовића, млекације; Морфа и Стојан Јуруковић, трговачки помоћник; Јевгенија и Василије Чоланчевић, трговац; Мерцана и Алекса Трпеновић, зидар; Сотир Трпеновић, зидар; Љиљи и Соломон Чоланчевић, трговац; Љубица и Рафаило Чоланчевић, трговац; Софија и Васа Кнежевић, пархетар; Драгана и Ђорђе Пауновић млекар; Катарина и Ђуро Михаиловић, чувар војничког гробља у Зејтинлику; 1933: Кала и Тане Филипковић, млекар; Глигор Карајановић, млекар; Катарина и Александар Кораћ, кафеција; Милица и Насте Веновић, млекар; Гаврило Ђуревић млекар; 1934: Марија и Стојан Јуруковић, трговачки помоћник; Софија и Васо Кнежевић, паркетар; 1938: Ката и Сипе Костић *финанс*; Анђелина и Илија Арцановић, железничар; Михаило Крестић, трговац; Димитрије Ђ. Христић; 1939: Божидар Пауновић; Момчило Дашеловић, учитељ; 1940: Лазар Шубић, железничар; Драган Молбичевић, млекар.

Поред неких имена стоји напомена да је дата особа *грчки поданик*, нпр. *Антоније Јовановић, радник у Солуну грчки поданик* (1919. година).

П. Радусиновић наводи да је из села Сотонићи (Стара Црна Гора) у периоду од 1905. до 1910. године емигрирало преко 90 мештана – у Северну Америку, Канаду, Аустралију, Цариград и Грчку. Мањи број је остао да живи у тим земљама, а већина се вратила за време балканских ратова.²⁸⁹ На жалост, нигде се не наводи који се проценат иселио у Грчку и да ли су се и колико тамо задржали. Из села Улића (Стара Црна Гора) иселило се у Цариград, Грчку и Аустрију 8 мештана.²⁹⁰

У цркви Светог Саве крштавали су се и Руси, али у мањем броју (свега три увођења). Од тога су у два случаја куме Српкиње. Клаудија и Ладислав Војтех – Лаупал (потпоручник) из Русије крстили су 1918. године кћерку Меланију у болници *Престолонаследника Александра* у Солуну. Кума је Вукосава жена Саве Илића, а чин крштења је обавио Сава Илић, свештеник Допунске команде. Брачни пар избеглица из руског логора, Олга и Сергије Писањацки (официр из Полтава у Русији), крстили су 1922. године кћерку Људмилу. Кум је био *Готфрид Ђозеф Стифнос од Лондон*, трговац и кума Вјера. Султанија и Јермолај Зоренков (машиниста из Русије) крстили су 1923. године сина Максима, а кумовала је Милица Баубина жена из Солуна.

Веома ретко, родитељи се разликују по броју деце. Међутим, у свим случајевима отац има већи број деце, из предходних бракова. Тада стоји напомена да је дете оцу на пример треће, а мајци прво. Предпостављам да су у питању удовци који су се женили после смрти прве супруге са којом су имали децу.

7.1. Професионална структура Срба у солунској области

Према подацима из матичних књига, Срби су обављали најразличитија занимања. Било је доста трговаца, рабација, обућара, пекара, кафеџија, касапа, бакала, шнајдерки, терзија, млекаџија, дрводеља, мајстора, столара, паркетара, комисионера, свештеника, кројача. Помињу се и *трамванџија*, салеџија, јорганџија, сликарка, индустријалац, фотограф, *клонфер* и папуџија. У Солун су из Дебра су долазили дунђери и предузимачи.

²⁸⁹ Павле С. Радусиновић, *Насеља Старе Црне Горе*, Посебна издања САНУ, књ. 92, Београд 1985, 70.

²⁹⁰ Исто, 322.

Царински рат Србије и Аустро-Угарске (1906-1911) утицао је на појачан процес продирања српског капитала у Македонију и Стару Србију. Овај рат представљао је завршну фазу у борби за политичко-економску независност коју је Србија повела почетком 19. века.²⁹¹ Царински рат је истакао значај који је имао за Србију саобраћај преко Македоније и Солуна. Усмеравање трговине према југу довело је до пенетрације српског капитала у Македонију.²⁹² У Београду је 1907. године основана Прва балканска банка, са задатком да *заснује што тешње везе са Солуном, Скопљем и приморским градовима Средоземног мора*. Ова банка добила је сагласност Порте да може оснивати филијале по Турској.²⁹³ Београдска задруга проширила је 1907. године послове на Македонију и Стару Србију, користећи нарочито своју агенцију у Солуну.²⁹⁴

Од тридесетих година 20. века помињу се чиновници југословенске слободне зоне у Солуну (Вемић, Глигоријевић, Нешовић, Репић). Наиме, у мају 1923. године Србија и Грчка су потписале конвенцију којом је било предвиђено да простор од 94.000 м² у солунској луци буде у административној надлежности југословенске царине (али под грчким законом и полицијском администрацијом), и да роба која пролази између слободне зоне и југословенске граница буде ослобођена такси. Југославија је сматрала да овај договор није одговарајући, наводећи да је зона сувише мала за њене потребе и да је железница између Солуна и југословенске границе сувише спора и скупа. Југословенска страна је тражила већу зону. Грци су одбили захтев.²⁹⁵ Следеће, 1924. године, односи су охладнели јер је Грчка закључила уговор са Бугарском о мањинама у Тракији и грчкој Македонији и у њему признала као бугарску мањину словенско становништво ове друге покрајине. У знак протеста Југославија је отказала уговор о савезу из 1913. Грчка је тада одустала од уговора са Бугарском и усвојила је југословенске услове за закључивање новог уговора о савезу (проширење слободне зоне и културну аутономију за словенски живаљ у Грчкој). У августу 1926. године у Атини је потписана конвенција о уређењу слободне зоне. Овај споразум примљен је у Грчкој као издаја грчких интереса. Војна побуна и крај Пангалосове диктатуре спречили су

²⁹¹ Димитрије Ђорђевић, *Царински рат Аустро-Угарске и Србије 1906-1911*, Београд 1962, 674.

²⁹² Исто, 572.

²⁹³ Исто, 573.

²⁹⁴ Исто, 574.

²⁹⁵ L.S. Stavrianos, н.д., 664.

његову примену. Ово питање је остало нерешено, све до 1929. године, када је потписан протокол о уређењу слободне зоне.²⁹⁶

Из Галичника су у Солун долазили углавном *млекације*, на пример: Агапије и Султана Серафимовић од *Галичник*, затим Трпко Арсић, Годор Мицевих. Помиње се и каменорезац Блаже Галевих са супругом Кумријом.

Галичанци су били већином сточари. Међутим, одлазили су «у свет, у гурбет» ради зараде. Познато је да их је почетком 20. века било у Њујорку, Александрији, Египту, у Грчкој – посебно у Солуну. Качкаваљ из Галичника продавао се у Александрији и Њујорку, у великим котурима са платненим завојима на којима је писало *Made in Serbia*.²⁹⁷

Срби су радили и у страним конзулатима, нпр. Јован Ковачевић из Херцеговине радио је 1899. године као чиновник *имп. руског генералног конзулата у Солуну*.

Имена *свештенослужитеља* који су чинодејствовали у цркви светог Саве у периоду од 1896. до 1945. године, наводим онако како су записана у матичним књигама крштених - 1896: Никола Ђурђевић,²⁹⁸ протопрезвитер; Јован јереј; 1898: архимандрит Василије Хиландарац; 1900: Сима Ј. Буквић, *парох солунских Срба*, архимандрит Јоаникије; 1908: прота Атанасије Петровић, *парох Срба у Солуну*; 1913: архимандрит Лукијан *парох српске колоније у Солуну*; игуман Теофило Стефановић, српски православни мисионар у Северној Америци; јеромонах Ксенофонт Хиландарац; поп Риста Шуменковић; 1914: јеромонах Онуфрије Вукосављевић Хиландарац; 1915: Сава Симић, свештеник из Требиња (Херцеговина); архимандрит Теофило, епитроп Хиландарски; 1916: игуман Методије Ж. Миловановић - војни свештеник команде места; јеромонах Сава Митровић; 1918: Владимир И. Петровић, члан Духовног суда; јеромонах Софроније М. Михиловић, старшина манастира Манасије, војни свештеник; Светозар Костић, *свештеник избеглички*; Милан Димитријевић, намесник велешки; 1919: јеромонах Доситеј студент теологије; јеромонах Хрисостом Хиландарац; архимандрит Авксентије Хиландарац; јеромонах Фирмилијан Хиландарац; 1923: јеромонах Петар Петровић; јеромонах Вићентије Хиландарац; 1925: јеромонах Арсеније Савић, Хиландарац; 1930: јеромонах

²⁹⁶ *Enciklopedija Jugoslavije 3*, Zagreb MCMLVIII, 596.

²⁹⁷ Ж. Милићевић, *У постојбини наших копаничара и зографа*, Београд 1927, 10-11.

²⁹⁸ Његово име поменути прота Милутин Петровић наводи као *протојереј Никола Ђорђевић*, међутим он се у свим матичним књигама и у свим увођењима потписивао као *Никола Ђурђевић*.

Георгије Хилендарац из *Свете Горе*; 1932: протојереј Стојан Стејић; 1933: јеромонах Петар Хилендарац; Јован Турскиј, парох руске колоније у Солуну; 1934: Нићифор Цвијетић, окружни протојереј у пензији парох солунски; 1936: Коста Стевановић; 1938: свештеник Обрен Благојевић. На једном крштењу 1925. године кумовао је прота Јовановић из Верије, што говори да је и у том граду служио српски свештеник.

Прота Обрен Благојевић је као парох цркве св. Саве и свештеночувар војничког гробља, остао у Солуну до 27. новембра 1941. године, када је под притиском Бугара напустио Грчку и вратио се у Србију. Бугари су опљачкали цркву и све вредности пренели у своју тадашњу цркву у Солуну.²⁹⁹

Понекад су долазили свештеници из других парохија да крштавају децу, као у случају када су 1902. године Сима Буквић, парох солунских Срба, родом из Призрена и супруга му Мара рођена Петровић из Београда, крстили своје треће дете, кћерку Даницу. Чин крштења обавио је Ђорђе Димитријевић, бивши парох села Високе, а кумовала је Љубица Газикаловићева, ученица Више женске школе, родом из Пећи.

Солунске школе похађали су ђаци оба пола из Србије, на пример 1916. године помиње се, између осталих и Борика Христифора Митровића, *ученица основне школе из Ђуниса*.

Наши ђаци су похађали и стране школе у Солуну, нпр. Новак Матановић био је 1911. године ђак француске гимназије у Солуну из Цетиња (Црна Гора), а Рафаило Чоланчевић, 1916. године ученик француске школе у Солуну.

У наставку ћу дати списак конкретних људи који су се бавили појединим занимањима, по годинама када су уписани у матичне књиге. Код неких поред имена стоји да су из *Солуна*, а код других које занимање обављају у *Солуну*. Тако је нпр. *Никола Ђорђевић касатин из Солуна*, а Трајко Арсеновић из Галичника је *млекација у Солуну*. Ово ми могло да наведе на претпоставку да се конструкција «*занимање + у Солуну*», користи за означавање да дотични није родом из Солуна, али ту ради. Међутим, постоје и случајеви где је бележено на следећи начин: *Ђорђе Замфировић рабација у Солуну, Солуњанин*. Дакле, свештеник је написао да Ђорђе Замфировић ради као рабација у Солуну, а онда додаје да је тај исти Солуњанин.

---

²⁹⁹ Р. Радић, н.д., 175.

Разна занимања: 1913: Марија и Риста Б. Думовић из Солуна, обућар; Марија и Младен Златановић, рабација у Солуну; Катарина и Димитрије Стојановић, пекар у Солуну; Анастасија жена Р. Печеновића трговца у Солуну; 1914: Софија и Никола Златановић, рабација у Солуну; Риста Ђорђевић, радник у Солуну, из Куфалова; Теодора Ванђеловић из Солуна, шнајдерка; Крстја (женско) Николић из Солуна, шнајдерка; 1915: Јелисавета и Коча Крстић, дрводеља у Солуну; Драга Баубан фотограф; Марија и Димитрије Думовић, обућар у Солуну; Крста супруга Атанаса Цојевић (?), млекације у Солуну; 1916: Трајко Арсеновић из Галичника, млекација у Солуну; Софија и Никола Ђорђевић, касапин из Солуна; Султана и Риста Димитријевић кафеција у Солуну; 1917: Катарина жена Ристе Зафировића мајстора из Солуна; Никола и Катарина Думовић железар из Солуна; Атина кћи Ристе Думовића из Солуна; Крста и Танасије Јовановић терзија из Солуна; 1918: Ђорђе Деловић бакалин из Солуна; Васиљко Михаиловић бакалин из Солуна; Петар Мичевић трговац из Солуна; Риста Анастасијевић комисионер из Солуна; Јелисавета и Коста Ристић столар из Солуна; Драга Баубин сликарка из Солуна; Евантија и Христа Димковић обућар из Солуна; 1919: Никола Баубин индустријалац из Солуна; Кољапа и Антоније Јовановић, радник у Солну грчки поданик; Јосиф Беловић трамванција; Димитрије Панајотић из Солуна трговац; Манојло и Менка Галевић од Солун, зидар; Марија и Димитрије Думовић папуција из Солун; Крста, супруга Танаса Николића из Солуна занимање шивач; 1920: Ленка и Душан Костић од Призрен, ради у Солуну, клонфер; Ђорђије Замфировић рабација у Солуну, Солуњанин; Васиљке и Николе Попђорчевића од Велес, трговац, живи у Солуну; Марија Ризовић од Солун, трговачка; Драгољуб и Милица Баубин из Ниш, живе у Солуну, трговци; 1921: Ружа и Крунислав Поповић из Солуна, секретар клуба у Солуну; 1922: Менка и Мануил Гаљевић из Дебра, дунђер; Харалампије Стоматовић из Дебра, дунђер; Олга и Глигор Цапар из Дебра, дунђер у Солуну; Васиљка и Христо Секуловић из Дебра, село Цепиште, дунђер; кум Јосиф Божиновић из Дебра, земљак дунђер; Атанас Мирче Богдановић из Дебра стално у Солуну, предузимач; Василија и Филип Филиповић од Охрид, предузимач стално у Солуну; Марија и Пано К. Пановић, бојација у Солуну; Драга, Мала и Никола Баубин из Ниша, индустријалац у Солуну; Милица и Драгољуб Баубин из Ниша, индустријалац у Солуну; 1923: Васиљка и Риста Ивановић зидар из Дебра; Борис Фидановић, зидар родом из

Дебра; Аријадни и Никола Јанићијевић апотекар из Солуна; Бојана и Никола Миленковић зидар у Солуну; Марко Спасовић зидар из Дебра; Василка и Филип Филиповић, предузимач из Дебра; Станас Богдановић, предузимач у Солуну; Марија и Антоније Константиновић, јорганџија из Ђевђелије; Магдалина и Никола Горчовић из Струмице, пиљар; Катарина и Драгољуб Петровић трговац из Солуна; Катарина и Мартин Спасић, мајстор-зидар из Дебра; Фотије Ар. Станојевић, генерални конзул Краљевине СХС у Солуну, родом из Пирота; 1924: Серафима и Ђорђе Филиповић зидар из Дебра; Надежда и Ђорђе Стојановић, зидар из Дебра; Младен Танасијевић, зидар из Дебра; Деспина и Божин Кузмановић, дунђер из Дебра; 1925: Бојана и Никола Миленковић, зидар из Дебра; Марјан Спасовић предузимач из Дебра; Евлемија и Коста Чомић из битолског округа, бакалин у Солуну; Олга и Глигорије Сифаровић, зидар из Дебра; 1932: Викторија и Постол-Мандићевић, млекар из Солуна; Перса супруга Васиља М. Брезовић, млекације из Солуна; Морфа и Стојан Јуруковић трговачки помоћник из Солуна; Мерцана и Алекса Трпеновић зидар из Солуна; Сотир Трпеновић зидар из Солуна; Љиљи и Соломон Чоланчевић трговац из Солуна; Љубица и Рафаило Чоланчевић трговац из Солуна; Софија и Васа Кнежевић, *пархетар* из Солуна; Драгана и Ђорђе Пауновић млекар из Солуна; Катарина и Ђуро Михаиловић чувар војничког гробља у Зејтинлику из Солуна; 1933: Тане и Кала Филиповић, млекар из Солуна; Глигор Карајановић млекар у Солуну; Катарина и Александар Кораћ кафеџија из Солуна; Милица, Насте и Софронје Веновић, млекар из Солуна; Гаврило Ђуревић млекар из Солуна; 1934: Марија и Стојан Јуруковић трговачки помоћник из Солуна; Султана и Варнава Спасић, салеџија из села Бродац-Југославија; Васо, Софија и Живка Кнежевић, паркетар из Солуна; 1938: Ката и Сипе Костић, *финанс* из Солуна; Анђелина и Илија Арџановић, железничар из Солуна; Михаило Крестић, трговац из Солуна; 1940: Лазар Шубић железничар из Солуна; Драган Молбичевић млекар из Солуна; Васиљка и Јован Јовчић, кројач из Солуна (Врање); Сава Дингарац трговац из Солуна; Зора и Михаило Дингарац трговац из Солуна; Михаило Машупковић шнајдер из Врања.

7.2. Обреди прелаза током живота појединца

7.2.а. Крштење и веропрелази

7.2.а.б. Место крштења

Крштења су углавном обављана у цркви Светог Саве у Солуну. Понекад су родитељи крштавали децу у свом дому. Међутим, има случајева где је крштење обављено у хотелу - Милорад и Љубица Павловић из Београда, крстили су 1915. године сина Боривоја у хотелу *Олимпус* у Солуну, кумовао је Ђорђе Ђурић, доцент Универзитета у Београду.

Децу су крштавали код куће углавном због слабости детета. Драгиња и Љубомир Вранић, свештеник из Сјенице, крстили су 1916. године своје друго дете, Миливоја, код куће како пише *због слабости*.

За време Првог светског рата скоро сва крштења била су обављана у цркви Светог Саве. Као изузетак појављује се једно крштење обављено 1917. године. Наиме, Лепосава и Малиша Јаковљевић (војно-судски капетан 1. класе из Битоља), крстили су 1917. године у српској артиљеријској радионици у Сересу (Грчка) сина Ивана рођеног у Волосу 1916. године. Крштење је обавио Љубомир Поповић, свештеник Предејанске парохије, а тада свештеник Српске централне болнице у Сересу. Кумовао је Александар Петровић из Битоља.

Током 1917. године има неколико случајева крштења у болници *Престолонаследника Александра* у Солуну, због слабости новорођене деце као и због ратне опасности. Из истих разлога децу су крштавали и у Српском избегличком логору у Солуну.

Што се самог чина крштења тиче, само је јеромонах Фирмилијан Хиландарац од 1919. године увео напомену да ли је дете причешћено или не. Тако, на пример, пише да је Ванђелица крштена 1919. године, као треће дете Марије и Димитрија Думовића, папуције из Солуна. Кумовала је Крста, супруга Танаса Николића из Солуна (стоји да је по занимању *шивач*). Затим следи напимена: *потпуно здраво и добре косе на глави има и причешћено по правилу св. Отаца 208. вел. требник Правила стран. књ. 292 о Кршченији законом правилник*.

7.2.а.в. Име

Имена су углавном српска, веома ретко се појављују грчка имена и то тамо где би се најмање очекивало, тј. у случајевима када су обоје родитеља и кум Срби. Има случајева када су мајка и кум Грци, а дете има српско име.

Пример је Милица, кћи Хариклије и Александара Кораћа (по занимању келнера), из Солуна, којој је 1931. године кумовала Јелена, кћи Теолога Гаврила бившег земљорадника из Смирне.³⁰⁰

Петар Лешнаревић, професор из Битоља и његова супруга која има грчко име – Атина дали су своје сину име Ненад. Дете је крштено 1918. године, кумовао је др Милорад Дедиалу, лекар из Битоља, који има српско име и грчко презиме. Софија и Танасије Бојацијевић из Куфалова, крстили су у свом дому 1904. године близанце, Анастасију и Офина (Теофил), а кум је Офин Николић, кафеџија из Куфалова. Марија и Јован Марковић, из Краљева, крстили су у свом дому 1907. године треће дете, кћерку Елпијану (Наду). Чин крштења обавила су два грчка свештеника и прота Рашић (парох солунских Срба), а кумовао је *Анђелаћи Грк банкар родом из Солуна*. Аристид син Ламбре Ђорђевића, дрогериста (апотекар) и Марија рођена Ђ. Мистафа, дали су 1898. године свом сину име Леонида, кумовала је *Агнија Ђор. Мистафа* из Лајпцига.

Има случајева да родитељи који имају грчка имена, а српска презимена својој деци дају српска имена, као на пример Ирина и Ахило Јанковић (закупац из села Богородице), који су својој кћерки 1916. године дали име Милена, а кумовала је Сава Таховићева из истог села.

Веома ретко једно дете има два имена, као нпр. 1899. године Јован-Сава (обоје родитеља су из Црне Горе, а кума је Српкиња из Солуна). Брачни пар Срба из Солуна дао је кћерки 1932. године два имена: Евдокија, Крста (=Ставра). Кумовала је Српкиња из Солуна.

Године 1920. појављују се два имена записана као једно, нпр. *Саздоимилан*, родитељи су Срби из Велеса, а живели су у Солуну. Кума је Марија Ризовић од Солун, *трговачка*. Исте године, крстили су и кћерку рођену 1917. којој су дали име Султана. Те године је и брачни пар Срба из Скопља дао кћерки име *Надеждијелена*. Осим појаве спојених имена, од 1920. године донекле се повећава број грчких имена.

Најчешћа мушка имена у периоду од 1896. до 1920. године су: Душан (10), Ђорђе (10), Димитрије (8), Петар (8), Слободан (8), Александар (7), Јован (6), Љубомир (5), Милутин (5), Миодраг (5), Михаило (5), Никола (5). Најчешћа

³⁰⁰ О именима Срба у Солуну видети: Г. Благојевић, *Срби у Солуну – лична имена и етничност – према матичним књигама крштених из цркве Светог Саве у Солуну од 1896. до 1945. године*, ГЕИ САНУ, књ. LIV, Београд 2006.

женска имена за исти период су: Јелена (12), Љубица (11), Марија (11), Милица (10), Надежда (10), Лепосава (8), Радмила (8), Даница (7), Олга (6), Зорка (6), Катарина (6), Велика (5), Вера (5). Најчешћа мушка имена у периоду од 1920. до 1945. године су: Александар (12), Димитрије (6), Петар (5). Најчешћа женска имена за исти период су: Јелена (13), Милица (7), Марија (6). Детаљни преглед свих имена од 1896. до 1920. године и од 1920. до 1945. године дат је на крају текста.

Женско име *Доста* дато је, у једном случају, деветом детету у породици, што би могло да указује на, донекле, магијску функцију овог имена – у смислу изражавања жеље за престанком рађања деце.

У неколико случајева кум Грк дао је детету грчко име. По великом проценту српских имена може се закључити да су родитељи настојали да име буде српско. Драстичан пример спора око имена представља случај Катице, кћерке Руже и Стојана Антоновића из Дојрана. Дете је крштено код куће, у трећој години по рођењу. Кумовала је Јелена Антоновић, сестра крштене. Уз увођење стоји примедба свештеника: *Није крштено на време у след тога што је кум Грк, кум је захтео да грчки поп крсти и родитељи су хтели српски поп, и стога је отлагано крштење; крштена је у јуну, а умрла у децембру.* На истој страни у књизи залепљен је папирић са следећим садржајем: *Поштовани оче, Пошто далеко српско гробље за то ћемо мртваца сахранити у грчком гробљу Јеванђелистре са грчким поповима. Јављам ради знања. С поштовањем П. Сат...ић, 3.12.27.*

Јован Трифуноски је писао о личном имену *Србин* у крајевима тадашње БЈР Македоније.³⁰¹ Приметио је да је мушко лично име *Србин* било распрострањено током турске владавине до 1912. године, и касније до завршетка Другог светског рата, у околини Гостивара и Тетова (или област Полог), околини Кичева, Брода (или област Порече), околини Дебра, Струге, Охрида, Велеса (област Бабуне), у Битољско-прилепској котлини, у области Железник или Демир-хисар итд. Ј. Трифуноски констатује да је био добро раширен народни обичај да се мушкој деци, поред других имена, на крштењу даје име Србин. Међутим, каже даље, *ову интересантну појаву из народног живота на Југу земље, још нико од етнографа није запазио и посебно*

³⁰¹ Јован Ф. Трифуноски, *Македонизирање Јужне Србије*, Београд 1995, 41.

проучавао.³⁰² Као скромни прилог наводим да сам у матичној књизи крштених за 1939. годину пронашла податак да су Анђелика и Србин Србиновић, млекар из Галичника (Солун), крстили сина Стевана. Кумовао је Божидар Пауновић из Солуна. Дакле, мушко име Србин било је присутно и у Галичнику, а касније и у Солуну. Презиме Србиновић сведочи о укоренености овог личног имена.

7.2.а.г. Кумства о крштењу

Кумство се није склапало по регионалној припадности. Често су се узимали кумови из удаљених крајева, али су то, осим ретких изузетака, углавном били Срби. Изузетак представљају житељи Куфалова који су се по правилу међусобно окупљавали. Исти случај је и са цариградским Србима, нпр. Никола и Јелена Ђорђевић родом из Цариграда, крстили су 1903. године своје шесто дете, сина Милана, а кумовала је Султана Бијелићка, учитељица, такође родом из Цариграда.

Често су кумовали ђаци српске солунске основне школе, гимназије, Више женске школе. На пример, Атанасија Младеновићева из Куфалова, ученица 2. разреда основне српске школе у Солуну, кумовала је 1899. године Драгини, кћерци Стојана Златановића из Куфалова.

Водило се рачуна да кумови буду угледне личности, нпр. лекари, професори, војна лица виших чинова, генерални конзули краљевине Србије.

Миливоје С. Добросављевић, професор српске солунске гимназије из Београда и супруга му Загорка из Алексинца, крстили су 1902. године у свом дому кћерку Милицу, а кумовао је Милан Милићевић, тадашњи председник Академије наука, родом из села Рипња (Србија).

Анастасија (рођена Христић, учитељица) и Риста Ставрић (учитељ и управник основне школе на Вардар капији, родом из Охрида), крстили су 1902. године кћерку Оливеру, а кумовао је Бранислав Нушић инспектор поште, родом из Београда. Две године касније, 1904. крстио је њихову другу кћерку, Олгу, а у напомени као занимање стоји да је управник Народног позоришта у Новом Саду.

Често су се окупљавали људи сличних професија, према еснафској припадности – нпр. учитељи су за кумове узимали учитеље, зидари – зидаре и

---

³⁰² Исто, 42.

слично. Тако су Стојан Капетановић, учитељ родом из Доњег Гуштерца (Стара Србија) и Босилка Костић, учитељица из Београда, крстили 1902. године своје шесто дете, кћерку Добрилу, а кумовао је Богдан Јанковић, професор гимназије *Краљ Александар* у Београду, родом из Ваљева. Међусобно су се окупљавали зидари из Дебра. Примера ради, Васиљка и Риста Ивановић (зидар из Дебра) крстили су 1923. године седмо дете, сина Димитрија, а кумовао је Борис Фидановић, такође зидар родом из Дебра.

Долазило је и до *замене кумства*, тј. наведе се ко је требало да буде кум, а затим ко је уствари кумовао. Примера ради, Олга и Светозар Павић, професор родом из Босне, крстили су 1906. године кћерку Ангелину, кумовао је Драгомир Обрадовић, директор српске гимназије *Дом Науке* у Солуну који је заменио кума Михаила Ристића, генералног конзула Краљевине Србије у Скопљу. Исто се десило и 1907. године, при крштењу првог детета Ангелине и Божидара Воловића, наставника гимназије родом из Зајечара. У књизи крштених стоји да је *по старни* кум скопљански митрополит Вићентије, а при крштењу њиховог сина Вељка, кумовао је Аранђел Јотић професор из Неготина. Интересантан је и случај када су Никола и Јелена Митић, *православни Срби из Лесковца града* (он по занимању *ћеватија*), крстили 1913. године своје пето дете, Јелицу. Чин крштења је обавио игуман Теофило Стефановић, српски православни мисионар у Северној Америци, кумовала је Варвара, супруга Димитрија Михајлова из Солуна, а *од старине* је кум Јован Н. Митровић, православни Србин из Лесковца који је *послао име* јер због удаљености није могао доћи. Дакле, кум је ипак задржавао своје право да одреди име кумчету.

Вељко и Тодора Пешић (железничар) из врањског округа крстили су 1918. године сина Александра. У напомени пише да је кум *Риста Младеновић скретничар из Врање али дете је крстила Нада кћи Димитрија и Ефимије Узуновића из Бевђелије*.

Даринка и Борислав Гршић (*из манастир Наупара*, вице конзул у Солуну), крстили су 1921. године код куће кћерку Радојку. Прави кум је Јованка Драшковићева из Београда, али у Солуну је кум *заступник* Татијана Александровна Шчербина, жена руског конзула у Солуну.

Мала и Никола Баубин (из Ниша, индустријалац у Солуну) крстили су 1922. године, како пише у *очином дому* кћерку Драгу. Кум је Димитрије

Какавос, генерал грчке војске, командант града Солуна (родом из Атине), а заменио га је Ерифим Капицоглу из Солуна.

Има случајева неуобичајених кумстава – нпр. када је кум детету монах, као 1911. године при крштењу Дивне, кћери Даринке и Ђорђа Денковића из Куманова, по занимању директора Извозне банке у Солуну. Кумовао је архимандрит Лукијан Хаџић, управитељ основне школе у Солуну, а чин крштења обавио је прота Стеван М. Димитријевић, професор.

Са Грцима су се окупљавали и у случају да су оба родитеља новодошли Срби, нпр. Ружица и Милан Јоџић чиновник царинички из Београда крстили су 1923. године кћерку Милицу, а кума је Афродити Димитријаду, девојка из Цариграда.

Понекад су кумови истог презимена: Мерцана и Алекса Трпеновић зидар из Солуна крстили су 1932. године пето дете, кћерку Василију, а кум је Сотир Трпеновић зидар из Солуна.

Веома често уз име женске куме стоји детаљно објашњење чија је кћерка или жена (тј. из које је породице дотична), и занимање њеног оца или супруга. Атина и Ђорђе (?)...довић (трговац у Солуну), крстили су 1913. године у свом дому (у примедби стоји адреса: *мала Светог Николе*) кћерку која је добила два имена: Емилија-Милка, а кума је госпођа Јованка *Ник. Митровића професора у Солуну*. Марија и Димитрије Думовић (шустер из Куфалова) крстили су 1917. године сина Ђорђа, а кумовала је Крста *жена Танасије Јовановића терзије из Солуна*.

Постојале су породице са великим бројем деце. Божана и Гоне Златановић, родом из Куфалова, крстили су 1904. године своје петнаесто дете, кћерку Катарину.

У матичне књиге крштених при овој парохији уписивана су и деца која су крштена у другим храмовима: Илинка и Захарије Поповић, свештеник из Томиног села (Пореч) крстили су 1916. године своје дванаесто дете, сина Владимира који је рођен у селу *Кијер Коју* (код Солуна), и крштен у храму светог Ђорђа у истом селу. Дете је крстио Аритон Поповић, свештеник, а кумовао је Ванђел свештеник из села *Кијер Коју*. Претпостављам да су то радили да би на тај начин изразили своју припадност српској заједници у Солуну.

У Солуну су крштавана деца која су рођена у другим градовима у Грчкој у којима није било српских православних храмова, нпр. Љубица и Тодор Петровић (тумач окружног суда у Прилепу), крстили су 1917. године у Солуну сина Милутина који је рођен у Волосу 1916. године. Кумовао је Петар Соколовић, књиџар из Прилепа.

7.2.а.д. Промене имена

Од седамдесетих година 20. века долази до интересантне појаве - промене, тј. *македонизације* имена и презимена особа које су рођене тридесетих година 20. година у Солуну, а које су се касније су се преселиле у Скопље. У матичним књигама крштених пронашла сам укупно тринаест промењених, тј. *македонизованих* имена. Ради се о грађанској промени имена на основу поднетог захтева за промену имена надлежној институцији (у датом случају то је био СУП Скопље) и одобрења од стране исте. Посматрано са црквеног становишта, грађанска пресуда не укида нити мења свету тајну, тј. име које је неко добио на крштењу остаје заувек, ма каквим се именима по свом избору називао. Могуће да је ова ситуација у вези са стварањем нове *македонске нације*, јер су сва имена мењана у *македонску варијанту*. Тако је, на пример, *Анђелија* постала *Анга*, *Василије* - *Васко*, *Арсеније* - *Арсен*, а презиме *Филиповић* постало је *Филиповски*, *Ђуровић* - *Ђуровски* и слично. Ваља напоменути да су родитељи ових особа Срби. Само је у једном случају један усвојени Грк, кога су одгајали Срби у Солуну, променио своје српско име и презиме у македонску варијанту.

У том смислу веома је интересантан случај особе која је рођена као Грк од родитеља Грка у Солуну. Пошто је детету умрла мајка, 1934. године усвојио га је брачни пар Срба са презименом Ђуровић. Седамдесетих година 20. века Грк - усвојени Србин Ђуровић постао је Македонац Ђуровски. Дакле, по презимену судећи, могуће је да се неко роди као Грк, четрдесет година проживи као Србин, а затим постане Македонац.

Ј. Трифуноски наводи да је једна посмртна листа на улицама Скопља из 1980. године имала натпис *Србин Србиноски*. Радило се о умрлом досељенику из западног дела Повардарја (околина Кичева).³⁰³ Могуће да је овај покојник

---

³⁰³ Ј. Ф. Трифуноски, н.д., 43.

некада имао облик презимена *Србиновић* (као поменути Србин из Галичника који је живео у Солуну 1939. године), па га је променио у *Србиноски*.

7.2.a.ђ. Веропрелази

Забележено је дванаест случајева веропрелаза, од тога је по четворо прешло из римокатоличанства (особе рођене у Цариграду, Новом Саду, Вараждину и Карлобагу) и јудејства (особе из Грчке, Русије и Аустрије), једна из протестантске вере (из Холандије) и ислама (дервиш из Тиквеша), за једну особу не пише претходно верско опредељење (рођена је у Београду), а код једне Немице не може да се прочита, јер је различено мастило. Само у три случаја извршена је промена личног имена, и то: Францускиња која је уместо своја три стара имена узела једно српско, затим Немица Гертруда која је постала Славка и на крају муслиман који је добио ново име и презиме. Остали су задржали своја имена која су имали пре веропрелаза. Заједничко је да су сви прешли у православље на свој лични захтев, претходно упутивши писмену молбу српском свештенику. У већини случајева кумови су Срби. Уствари, само у три случаја када су прелазили из јудејства, кумовали су један Грк, Рус и Бугарин. Веропрелаз је за римокатолике и протестанте обављен светом тајном миропомазања. Особе које су прешле из јудејства и ислама претходно су крштене по православном обреду, а затим миропомазане. Наводим неколико примера веропрелаза: Шарлота-Марија-Ревака рођена је 1873. године у Цариграду од оца Шарла Лазлера (?) из Цариграда, по занимању инжињера. Исте године је крштена у Цариграду по римокатоличком обреду. Прешла је у православље 1896. године, светом тајном миропомазања коју је обавио Никола Ђуршевић. Добила је ново име – Драга, а кумовао је Иван Павловић, конзул. Олга (Јелисавет) кћи Јоханиса Ван Тхов Нанева (?), професора из Ротердама (Холандија), рођена је 1893. године у Ротердаму. Миропомазана је 1916. године у храму Светог Саве у Солуну. Кум је био Мирко Јелић, коњички капетан из Ужица. Занимљив је случај преласка из ислама. Наиме, Хусеин Алић (дервиш) син Фатме и Алије Зајко рођен је 1898. године у селу Бауле, Тиквеш. У узрасту од 20 година, 1919. године прешао је у православље. Крстио га је архимандрит Лукијан, а кумовао је Ванђел Крстић, црквењак цркве Светог Саве. Уз име стоји следећа примедба: *на основу писмене молбе, а после датог му рока на размисљање Хусеин Алић из Бауле, Тиквеш примљен је у хришћанску веру и*

крштен добивши име Јефрем, а презиме Михаиловић. Радмила, кћерка Рабана и Флоре Шаки (трговачки агент у Солуну) рођена је 1883. године. Покрстио ју је јеромонах Хрисостом Хиландарац, а кумовао је архимандрит Лукијан, референт при генералном конзулату у Солуну. Уз име стоји примедба: *по својој писменој молби од 30.6.1919. преведена из јудејске у хришћанску веру*. У једном случају стоји напомена да је новокрштена особа примила и славу, светог Ђорђа.

Неки су хтели да упишу своју децу у солунске књиге, иако су била крштена доста раније на другом месту, а по православном обреду. Примера ради, Петар Марђаки које је радио као службеник у енглеском посланству и Киракида Ђорђевићева, крстили су свог сина Константина исте године када се родио, 1896. у Пера - Цариграду, у цркви св. Јована у *Галату*. Чин крштења је обавио хаџи-Теодор Маркос, а кумовао је Л. Е. Раманта. Константин је уписан у књиге при цркви Светог Саве 1909. године.

Мушка имена од 1896. до 1920. године: Аврам, Алекса (2), Александар (7), Анастас, Антим, Антоније, Атанасије (2), Богољуб (2), Бранимир, Бранислав (4), Божидар (3), Божин, Бојан, Боривоје (2), Благој, Благоје, Бошко, Бранко (2), Василије (4), Вељко, Велбор, Видоје, Владимир (4), Владислав, Властимир, Војислав (4), Градимир, Дарко, Драгаш, Драгољуб (4), Драгош, Драгослав, Драгиша, Драгутин, Димитрије (8), Душан (10), Дојчин (2), Ђорђе (10), Живадин, Живојин (2), Захарије, Здравко (2), Зоран, Иван (2), Илија, Јефрем, Јован (6), Јован-Сава, Јосиф, Јулије, Костандин (2), Константин (2), Коста (2), Крста, Лазар (4), Леонида, Љубомир (5), Љубиша, Марко (2), Милан (3), Милета, Милоје, Милић, Миливоје (4), Милорад (3), Миленко, Милутин (5), Мирослав, Миодраг (5), Миомир, Мирко, Михаило (5), Милош (2), Немања, Ненад, Никола (5), Обилић (2), Офин (Теофил), Павле (2), Петар (8), Предраг (2), Радоје (2), Радован, Радивоје, Радомир (3), Радослав, Ратко, Ратомир (3), Ратољуб, Риста (4), Светомир, Светислав, Светозар, Славомир, Серафим, Слободан (8), Србољуб, Станислав, Стеван, Стојимир, Страхиња (2), Тома, Тихомир, Урош, Христо (2), Чедомир, Штерија.

Женска имена од 1896. до 1920. године: Ана (3), Анђелија (2), Александра (2), Анастасија (3), Ангелина, Богиња, Божана (3), Босиљка, Бранислава (2), Бранка, Будимка, Ванђелија, Ванђелица, Василија (3), Велика (5), Велика-Ванђелија, Вера (5), Верија, Владанка, Видосава (2), Војислава, Вукосава (2), Горјана, Даница (7), Даринка (2), Десанка (2), Добрила (4), Доста

(2) девето дете! и треће), Достана, Драга (2), Драгина, Драгица, Дивна, Душанка (2), Ђурђевка, Евтихија, Елисавета, Елпијана (Нада), Емилија-Милка, Живана, Живка (2), Загорка (4), Захарија, Злата, Зорка (6), Јаворка, Јелена (12), Јелисавка, Јелисавета (3), Јелица (2), Јованка, Јорданка, Катарина (6), Катица, Косара (2), Констандинка, Лазаринка, Лепосава (8), Лимба, Љубица (11), Магдалена, Марика (2), Маргита, Марија (11), Марта, Меланија, Миладија, Миланка, Милена (2), Милица (10), Мирјана (2), Мирослава (5) Митра (2), Нада (2), Надежда (10), Наталија, Нода, Олга (6), Оливера (3), Пандора, Пауна, Поликсена, Правда, Радмила (8), Радомирка, Ратиборка, Ружица (5), Ратка, Савка, Светлана, Славка (2), Смиља, Софија (4), Станка, Стевка, Стерјани, Тодора, Трандафила, Тројанка, Фанија.

Мушка имена од 1920. до 1945. године: Александар (12), Андреја, Анђелко, Апостол, Арсеније, Атанасије, Благоје, Божидар, Бранко, Ванђел, Василије (4), Владимир (2), Владислав (2), Глигор, Глигорије (2), Деспот, Димитрије (6), Драган, Душан (3), Ђорђе (4), Зафир, Илија (2), Јоаким, Јован (3), Јоан, Јордан, Јосиф, Катица, Коста, Костандин (2), Константин, Костантин, Мијајло, Маноил, Максим, Милан, Милета, Миливоје, Милутин, Мирослав, Миодраг, Михајло (2), Михаило (2), Мирко, Никола (2), Петар (5), Предраг (2), Радмило, Ратомир, Риста (2), Ристо (2), Сава, Саздоимилан, Серафим, Симон, Софроније (2), Степан, Стеван, Стефан (2), Танче, Тодор (3), Тома (2), Томислав (2), Трпа, Филип, Христо (2).

Женска имена од 1920. до 1945. године: Александра, Ана (2), Анастасија, Анђелија, Андромахи, Благородна, Благиња, Божана, Бранислава, Ванђелка, Василија (2), Василка (2), Вера (3), Вукосава, Гордана, Даница, Даринка, Десанка, Драга, Ђурђа, Ђурђија, Евдокија (2), Евко, Живка, Загорка, Зора (2), Зорица, Игњатија, Јевгенија, Јелисавета (3), Јелена (13), Калиопа, Катарина (2), Катина, Катица, Костандија, Кумрија, Лепосава, Љубица (3), Људмила, Магдалена, Магдалина, Марија (6), Матилда, Милена, Милица (7), Миљјана, Нада (3), Надежда (3), Надеждијелена, Олга (2), Оливера, Павлина, Павлија, Радојка, Радмила (2), Риста, Роксанда, Ружи, Ружица, Самфила, Славка, Софија (4), Станислава, Стевана-Фана, Стефана, Султана, Томанија, Фотина, Христина.

У матичној књизи венчаних наилазила сам на занимљиве примере где је име, условно речено грчко, а презиме српско: Манојло Грашевић (Дојран),

Трајанка Николић (Куфалово), Фанија Николић (Призрен), Султана Стамболић (Цариград), Ахил Николић (Охрид), Хариклија Бидимовић (Скопље), Атанас Богдановић (Солун), Наум Стрезовић (Дебар), Ксенофон Мацковић (Цариград), Мавро Миновић (Галичник), Рафајло Чоланчевић (Солун), Телемах Анђеловић (Солун), Перикли Милошевић (Битољ), Ноце Скерлић (Скадар), Маслина Христић (село Чоган).

Са друге стране, постоје случајеви Срба који су рођени даље од матице, а имају потпуно српска имена: Ђорђе Михаиловић (Смирна), Светозар-Заро Поповић (из Мале Азије), Милан Станојевић (из Ализбурга, Америка).

7.2.6. Венчање

У Матичним књигама венчаних за период од 1896. до 1950. године постоји 240 увођења. У просеку је увођено пет до осам венчања годишње. Пораст се примећује 1917. године када је уведено 11, а наредне, 1918. године 29, затим 1919. године 22, 1920. - 12, 1921. - 20, 1922. - 9. Од 1923. године опет је увођено у просеку пет венчања годишње, с тим што је понекад увођено једно до два венчања. Није било увођења за 1900., 1930. и 1940. годину. Затим, за 1941. годину има два увођења, а последње увођење је за 1950. годину.

Мешовитих бракова било је 66, тј. 27,5% од укупног броја. Венчано је и 14 парова Руса.

Први уведени пар 1896. године су Милорад Ђукановић, учитељ из Ваљева, рођен 1866. и десет година млађа Василија К. Јовковићева, учитељица из Прилепа. Кумовао је Јован Ковачевић, драгоман руског конзулата у Солуну, родом из Херцеговине.

Углавном су се венчавали у узрасту од 20 до 30 година, али има изузетака, посебно код другобрачних. На пример, 1899. године венчали су се Мицо Бојацијевић у својој 72. години и Тројанка, у својој 45. години, обоје другобрачни и обоје из Куфалова. Године 1922. венчали су се Саво Ландић из Цетиња, *ратоборац*, *Српски резервни капетан прве класе* и Милица Газивода из Рјеке Цетињске. Младожења стар 60 година, а млада 29. Венчани су у Солуну *код депоа идући Капчиди селу у својој сопственој кући.*

Од укупног броја, 37 венчања (15%) обављено је код куће и једно у сали хотела *Александрија* у Солуну. Овде бих скренула пажњу на члан 4. СПЦ који одређује да у неосвећеним црквама, а свакако и на другим местима не треба

обављати крштења и венчања.³⁰⁴ То је свакако стога што обе ове свете тајне потичу из литургије и нису приватна ствар појединца, већ заједничко дело Цркве. Међутим, ова пракса је код Срба постојала и у време цара Душана, о чему сведоче забране у *Душановом законнику*.³⁰⁵ Наставила је да траје и касније за време Турака, посебно у крајевима где су цркве биле ретке, а постоји и данас – посебно у дијаспори, нпр. у Америци где су цркве веома удаљене.³⁰⁶

Присутан је само један кум, углавном мушкарац. Прва кума помиње се 1901. године, Стела Јовановићева, кројачица родом из Солуна. Укупно се помиње 14 женских кума. Од 1917. године помиње се и стари сват, који је такође мушкарац. Кум је углавном Србин, али и ту има изузетака. Тако је на пример 1918. године у једном случају стари сват био Енглеz Матлком Бер, капетан енглеске војске из Дувра (Енглеска). Исте године био је кум једном другом пару младенаца. У случају скалапања брака двоје Руса, 1920. године, први пут се помињу два кума.

Интересантна је појава тзв. *замене кумства*. Године 1906. венчали су се Божидар Воловић, наставник српске гимназије у Солуну родом из Зајечара и Атина Ничотина из Солуна. У матичној књизи пише да је кум *г. митрополит скопљански Вићентије*, међутим *заменавао га је Драгомир Обрадовић директор овдашње гимназије*.

Кум је могао да буде и архимандрит, као 1919. године када су венчани Гаврило Ђурковић, инжењер из Београда и Радмила Шаки, девојка из Солуна. Венчао их је јеромонах Хрисостом Хиландарац, а кумовао архимандрит Лукијан, референт при генералном конзулату у Солуну.

Код Грка су уобичајена венчања и уз пост, што се код Срба не практикује из канонских разлога. Свештеник је 1905. године у напомени уз једно венчање забележио: *по овдашњем обичају венчани у божјињи пост па иако то забрањују црквени канони*. Такође, једно венчање обављено је у *среду на Петровадан* 1922.

³⁰⁴ А. Соловјев, *Српска црквена правила из XIV века*, ГСНД XXXIV, Скопље 1935, 38.

³⁰⁵ Никола Ф. Павковић, *Народна религија у Законнику и времену цара Душана*, Зборник радова *Законик цара Стефана Душана*, Научни скупови САНУ, књ. CVIII, Одељење друштвених наука, књ. 24, Београд 2005, 51.

³⁰⁶ Гордана Благојевић, *Обичаји животног циклуса верника српских православних парохија у Калифорнији*, Зборник радова Етнографског института САНУ: *Традиционално и савремено у култури Срба*, Београд 2003, 351; Гордана Благојевић, *Срби у Калифорнији, Обредно-религијска пракса и етницитет верника српских православних парохија у Калифорнији*, Етнографски институт САНУ, посебна издања, књ. 54, Београд 2005, 167.

године. Чињеница да су само два венчања обављена у посне дане сведочи о томе да су се у овој парохији углавном придржавали поменутог канона.

Свештеници су понекад бележили интересантне коментаре уз поједине парове. Тако је 1926. године Петар Шућуровић венчао Димитрија Черкезовића, родом из Велеса у *краљевини СХС*, чувара штале у српској зони у Солуну и Анђелину Продромос из Иконије (Турска). Кум је био Продромос Василики, а стари сват Никола Ристић, служитељ у српској зони у Солуну. Поменути свештеник забележио је следећу примедбу: *момак писмен, а девојка неписмена.*

7.2.б.а. Мешовити бракови

Укупно је регистровано 66 мешовитих бракова. Од тога су у само 4 случаја, дакле (6%), Српкиње склопиле брак са странцем и то 3 са Русима и 1 са Бугарима, дакле са особама словенског порекла. Дакле, углавном су Срби ступали у брак са странкињама. Већином су се женили Гркињама, 43 брака. Од тога је 20 невести из Солуна и његове околине, 16 из Турске – од којих 6 из Цариграда, 3 из Смирне, 2 из Мале Азије, по једна из Галипоља, Бурсе, Иконије, Басре, *Јозгата (Тесаријски округ, Мала Азија)*. Седам грчких невести пореклом је из различитих крајева Грчке, нпр. из Водена (данашња Едеса), Козане, Комотинија, Катарине, са острва Санторинија.

Прва невеста Гркиња из Турске (из Галипоља) помиње се 1918. године, а затим постоји једно увођење за 1919. годину где је невеста Гркиња из Цариграда. Осталих 14 су после 1922. године што је највероватније у вези са малоазијском катастрофом и приливом прогнаних Грка из Турске.

Када већ говорим о Грцима из Мале Азије, поменућу и малоазијске Србе. Наиме, 1923. године венчали су се Светозар-Заро Поповић, *трговац родом из Мале Азије* и Јелена Даскот из Француске. Кумовао је Димитрије Бошковић, трговац родом из Брусе (Мала Азија). Невеста је била римокатолкиња. Пре венчања је по њеној молби преведена у православље – помазана је светим миром задржавши име Јелена. Године 1933. оженио се Ђорђе Михаиловић рођен 1902. у Смирни (родитељи Сава и Стана Михаиловић), чувар Српског војничког гробља у Зејтинлику, Јерином *из Санторина острва у Грчкој, вароши Тира*. Кум је био Панајотис Канонархос, предузимач из Солуна. Поменућу овде и један пар Срба венчан 1901. године где је младожења Михајло Бијелић родом

из Костајнице (Босна, 1875), учитељ, а невеста Султана Стамболићева родом из Цариграда (Турска, 1879), учитељица. Становали су у Јенице-Вардару.

У Цариграду почетком 20. века није постојала српска црква, па су наши људи долазили у Солун ради венчања. Године 1925. венчали су се *Ксенофон Мацковић, удовац трговачки посредник из Цариграда и Маргарита, девојка из Цариграда*. Кум је такође био из Цариграда. У напомени пише да станују у Цариграду.

Милан Станојевић *трговац од Америке, Србин из Ализбурга* оженио се 1921. године Киријаки Христулом. Кум је био Јован Јовичић родом из Врања, *кројач у Солуну привремено*.

Уколико се венчавао неки виђенији пар, чину венчања присуствовао је већи број свештеника. Тако су се 1921. године венчали Никола Баубин, момак из Ниша, а индустријалац у Солуну и Маламати Капцоглу из Козани. Венчање је обављено у дому домаћина у Солуну. Присуствовао је јеромонах Фирмилијан и *шест попова грчких и један ђакон*. Кум је био Димитрије Какавос из Атине, пуковник команде града Солуна.

Осим са Гркињама, Срби су склапали етнички хетерогене бракове са Францускињама (3), Рускињама (3), Италијанкама (2), Немицама (2), за две пише да су из Аустроугарске, а по један брак је са младима из Холандије, Чешке, Америке, Мађарске, Бугарске.

У случају када невеста није била православне вероисповести није обавезно прелазила у православље. Тако су 1918. године венчани Обрад Аранђеловић из Ниша и Маргарет из Филаделфије (Америка). Кум је био Луј Хелмер, студент из Шведске, а стари сват Антоније Караџић, механџија из Београда. Међутим, исте године венчали су се Светозар Милутиновић и Жолана Ландауар, Францускиња, болничарка при француској болници у Солуну, из Марсеља. Преведена је у православље примивши име Јованка. Опет исте године једна невеста Немица која је била протестанткиња, звала се Гехида, а примивши православље по одобрењу и благослову епископа дебарског г. Варнаве, добила је име Славка. Године 1910. венчали су се Стојан Јовановић удовац из Србије и Живка-Олива удова из Месине (Италија, Италијанка). У напомени стоји да је *невеста пре венчања и пре испита из римо-католичке вере прешла у источно-православну*.

На једном месту сам пронашла да су за склапање мешовитог брака тражили одобрење надлежног епископа. Димитрје Зулфић, чиновник југословенске зоне из Крушева и Валентина де Жорна из Нице (Француска) венчали су се 1935. године након што је одлуком патријарха српског Варнаве одобрен мешовити брак. Венчање је обављено у дому младожење у Солуну.

7.2.в. Болести и погребни

Матичне књиге умрлих садрже највећи број увођења. У Грчкој је умро знатно већи број Срба, него што их се родило у истом периоду. Сматрам да је ово свакако у вези са Балканским и Првим светским ратом. За период од 1896. до 1913. године постоји 121 увођење. Од 1913. године уписују и погинуле војнике, па број увођења доживљава нагли пораст: 1913-33, 1914-8, 1915-29, 1916-903, већином војници, 1917-382 или 1285?, 1918-409, 1919-103. Укупно од 1913. до 1941. године постоји 2871 увођења.

Прво увођење је за 1896. годину. Андреја Димитријевић умро је у Солуну од јектике 24.3.1896. у 40. години живота, ноћу. Исповедио се и причестио. Рођен је у Врбници, *дибарски округ, највише становао у Солуну*. По занимању дунђер, ожењен. Опело је обавио Никола Ђурђевић, протопрезвитер.

Од 1915. године у вези са великим бројем избеглица појављује се и већи број свештеника који су водили књиге. Неки од њих су и сами били избеглице. Помиње се и *избеглички парох*. Постојали су војни свештеници и свештеници који су били задужени за цивиле. Навешћу имена клирика за период од 1915. до 1919. године, онако како су записана у матичним књигама умрлих: архимандрит Лукијан, јеромонах Ксенофонт Хилендарац, јеромонах Панкратије Хилендарац, архимандрит Теофило Хилендарац, поп Игнат Јовановић, свештеник Ненад Трајковић парох Тетовски, Вучета Стојановић из Србије, Цветко Митровић парох Бродски, Јован Поповић свештеник моравске дивизије, Стефан Лазаревић свештеник битолски, игуман хиландарски Методије Миловановић војни свештеник месне команде у Солуну, Петар Трајковић, свештеник Илија Бурчевић, Стојан Аранђеловић војни свештеник, Калак(?) Милошевић свештеник, Радослав С. Лазаревић свештеник из Трстеника при команди места у Солуну, Трајко Ковачевић војни свештеник команде места, Јован Јафтић војни свештеник команде места, Светозар Костић парох избеглички.

О томе да се водило рачуна о духовној припреми покојника за смрт сведочи посебна рубрика о томе да ли је покојник пре смрти исповеђен и причешћен. Уколико је неко пре смрти исповеђен и причешћен, у рубрици стоји напомена да је обављено *све по обредима православне Цркве*. У случају деце није обављана исповест, само су причешћивана. Одрасле особе нису исповеђене и причешћене углавном у случају изненадне или насилне смрти. Тако је, на пример, 1896. године Антоније Плеш, родом из Брзе Паланке (Србија), умро на броду «Анатолија», *а мору солунском, од болести срца, са 31 год ... због смрти на мору није се исповедао и причестио*. Као пример насилне смрти навешћу случај који се десио 1898. године. Наиме, Андреја В. Лазаревић, 29 година стар, предузимач, ожењен, *мучки убиен у вечер ... није исповедан ни причешћен јер је одмах издахнуо*. Јеромонах Фирмилијан (Тривковић) *Хилендарац* забележио је 1920. године да је Олга Радовићка, рођена у Новом Саду, а жена Милоша Радовића *жељезара из Баине Баште, у Солуну код куће убијена сикером по глави и избодена ножем од разбојника ... човек је радијо на фабрици кад је дошо кући на ручак нађе ручак куван и жену убијену на кревету*. Ни она није била исповеђена и причешћена.

Четрдестпетогодишњи Коста Јастратовић, из села Богдевца (срез Галички), ожењен, млекација, *био је заклат у Солуну између 2. и 3. марта 1917. године од стране зликовачке. Причестио се о Божићу*.

Исповест није практикована и код људи који су били у несвесном стању или умно поремећени. Тако је 1899. године сахрањен Станко Д. Јанићевић из Призрена, трговац. Стоји да је умро *од поплексије*, и напомена: *у ненормалном стању није могао исповедати се*.

По одобрењу виших црквених власти сахрањивали су са опелом и особе које су саме себи одузеле живот. Архимандрит Јоаникије Гугушевић сахранио је 1905. године Лису (Луису) Е. Мајер, рођену у Бечу (Аустрија) 1851. године. *Највише је становала у Бечу и Цариграду, венчана за Илију Хермимајера 1899. у Битољу у цркви св. Димитрија, умрла у Каровери (солунски вилајет) од умне болести (обесила се сама), сахрањена на грчком православном гробљу, на Зејтинлику. Године 1906. Т. Д. од 17 година, из Ниша, у Солуну у несвесном стању убио је сам себе леваром*. Опело су обавили архимандрит Петар из почаста и прота Ст. Рашић. Стоји примедба: *по дозволи овдашњег митрополита грчког г. Александра опеван је горе наведени самоубица*.

Убележен је и један Немац – 1898. године Алберт Бауман рођен у Суботици (Срем), отац Франц Бауман. Највише је становао у Солуну. Био је фотограф. Умро је *од простуде* са 36 година, није се исповедио и причестио.

Одрасле особе у периоду од 1896. до 1913. године умирале су углавном од следећих болести (које наводим онако како су их свештеници записали): јектика, туберкулоза, парализа срца, болести срца, *од сушице која је скопчана била са лудилом-поремећењем мозга*, запаљења мозга, Paralyhis progressiva, тифуса, *од заталама*, запаљења материце, од простуде, катара у стомаку, од поплексије, од инфлујенце, гушобоље, запаљења плућне марамице, грудне болести, срдобоље, од велике богиње, од лупања срца, од рака у црној цигерици, од запаљења у цревима, од водене болести, жутице, од тифуса у цревима, од уједа бесног пса. У истом периоду деца су мирала од: богиња, сушице, пролива, катара у стомаку, од прозеба, запаљење мозга, од грознице, од велике богиње, од срдобоље, *од фраса, падајуће болести*, шарлаха.

Ваља напоменути да су деца умирала у веома великом броју. Године 1904. године Ђурђи и Димитрију Поп-Ђорђевић (црквењаку цркве Светог Саве у Солуну), умрле су дан за даном две једногодишње близнакиње, Љубица и Зорка, *од срдобоље*.

За неке се није тачно знало од чега су умрли. На пример, Петар Малдрновић, по занимању рабација, родом из Куфалова (солунски вилајет), а живео у Солуну, *ожењен по трећи пут*, умро је 1905. године у Солуну, *у своме стану од непознате болести за 24 сахата са 45 година*.

Убележена је и једна Рускиња, 1908. године - Наталија Васиљевна Абозина, рођена у Терској области на Кавказу у Русији, супруга Николаја Васиљевића Абозина - резервног кавалеристе на служби при Руском конзулату у Солуну. Умрла је *од хроничне болести црне цигерице*.

Понекад узрок смрти може да послужи као показатељ тога какве су вредности и ставови владали у друштву. Године 1911. умрла је 70 година стара Марта Тарански, рођена у Сомбору (Аустро-Угарска), удова, праља. *Дуго времена провела је као слушкиња и куварица на публичним местима*. Умрла је *од препада и великог изненађења од тога што је чула да јој се ћерка у Кавали потурчила*. *Сахрањена је трошком Аустријског конзулата, нико није знао тачне податке о њој дати*. *Доцније се сазнало да јој се ћерка није потурчила*. Овај трагичан случај показује да је почетком 20. века промена вере и примање

ислама у свести хришћана било нешто тако страшно, шокантно до те мере да је проузроковало смрт.

Од 1913. године појављује се велики број увођења везаних за војнике. Код увођења број 16 стоји напомена: *после овог сви су сахрањени у сандуцима, а пре без сандука*. У случају када је смрт код војника наступила услед заразне болести, сахрањивани су из безбедносних разлога без икакве пратње и војничке почести.

Код цивила су најчешћи узрочници смрти од 1913. до 1920. године биле следеће болести: туберкулоза, парализа срца, јектика, тифус, запалење плућа, парализа, велике богиње, грозница, болест бубрега, тифусна грозница, стомачна болест, запалење мозга, дифтерија, пневмонија, *од старости*, на порођају, од капље, шлог, велики кашаљ, мана срца, дизентерија, маларија, поремећај ума, жена рањена од гранате, назеб, рак, шкрофуле, старост, изнемоглост, шпанска грозница, урођена слабост (код деце), водена болест.

Л. С. Ставрианос наводи да је у Грчкој у периоду између два светска рата најчешћи узрочник смрти била туберкулоза од које је у просеку умирало 25.000 људи сваке године.³⁰⁷

Бошко Орежина, *Србин из Босне, момак*, убијен је у Солуну 1916. године *из револвера од једног грчког официра*, сахрањен на француском гробљу.

У случају када је умрли војник био муслиман сахрањивао га је хоџа. Помиње се, на пример, да је 1916. године Реџеп Рудовчевић сахрањен на Зејтинлику. На сахрани му је био Абдул Бак, *хоџа места Солун*. Исти хоџа је 1917. године сахранио Мусу Хаци Алила, *из батаљона Срба добровољаца*.

У овој књизи наишла сам на податке о Србима који су дошли у Солун са других континената. Тако је, нпр. 1917. године од богиња умрла петогодишња Софија, ћерка Руже и Јована Николића, *цртача из Херцеговине*, рођена у Африци. Исте, 1917. године, умрла је од дизентерије Душанка Џамбасовићева, стара 14 месеци код куће својих родитеља, Василије и Панте Џамбасовић (полицијски писар из Прилепа). Рођена је у Северној Америци у Детроиту.

У матичној књизи умрлих која почиње од 6.8.1917. године, под бројем 1226, на осмој страни уписан је Милутин Бојић, песник. Био је полицијски писар. Умро је у српској болници Престолонаследника Александра у Солуну од

---

³⁰⁷ L.S. Stavrianos, н.д., 684.

туберкулозе, а сахрањен на Зејтинлику. Опело је обавио игуман Методије *са још три свештеника*.

Најдубља старост је 102 године – у том узрасту умрла је 1917. године Софија супруга покојног Томе Благојевића, трговца – избеглица у Солуну, у свом дому. Рођена је у Штипу *у новоослобођеним крајевима, исповедила се и причестила*.

За 1921. годину под увођењем 109. је монах *Нархист Хилендарац, калуђер дошао на лечење у Солун. Умро је у Солуну у метоху Хилендарском од запалења дебелог црева. Био је 56 година стар, рођен у Малешеву, а 26 година монах у Хиландару. Исповеђен и причестио се. Сахрањен је на гробљу Еванђелистра. Умро је у Солуну 1931. године од ране, курушума, олова у стомаку јеромонах Ђорђе Мијушковић, сабрат манастира Хилендара. Рођен је у селу Каленићску, Прњавору 1893. године, као син Негосаве и Драгутина Димитријевића. Највише је становао у манастиру Хилендара, исповеђен је и причешћен, сахрањен на Зејтинлику.*

Јеромонах Фирмилијан је веома детаљно водио књиге. Бележио је код појединих увођења да је покојник био *староседиоц*. Тако је, 1922. године умро *напрасно од капљице* Трајко Суплијевић, 56 година стар, трговачки помоћник, ожењен. Рођен је у Велесу, *становао је у Солуну - староседиоц, раније у Велики пост причестио се*. Исте године умро је 70 година стар Никола Поповић, *рођен у Прилепу у Србији*. Био је трговац, ожењен. Умро је у својој кући у Солуну - *староседиоц*, од старости на Духовски уторак, исповедио се и причестио.

Увођења за 1922. годину помињу избеглице из Галипоља. Ти људи су живели, како пише, *код српских штала*. На пример, умрла је двогодишња Митрула, рођена у Галипољу, *у Солуну код српски штала од грознице*. Родитељи су јој Стамула и Тодор Ставрић, *избеглица у Солуну*. Осим њих помињу се и друге галипољске избеглице: Марија и Атанас Заровић, *чивија*; Фота и Атанас Хараламповић, *земљоделац*; Семиштокли, кћи Димитрија Којоглу, *занимање сточарство*; Стеван Јановић, овчар, нежењен; Кирка Николићева, удова.

Галипољски Срби постали су познати српској етнологији тек почетком 20. века и то посредством бугарских писаца. Уочи Балканских ратова, 1912. године било их је у селима Бајрамичу и Караци Халилу, на корену Галипољског

Полуострва.³⁰⁸ Опште предање код галипољских Срба било је да су они пореклом из околине Јагодине и да су их Турци по казни насилно преселили у Тракију.³⁰⁹ Време досељавања није тачно утврђено, али свакако се одиграло након пада Цариграда (1453). Прво су насељени у село Учдере које су они и засновали.³¹⁰ Бајрамич је 1922. године припао Турцима. Срби и Грци морали су да се иселе. Избегли су у Солун. Срби су се одмах јавили српском конзулу и тражили су да се пребаце у Србију. Међутим, Грци су их задржавали, тако да су у Солуну принудно остали два месеца. Крајем децембра 1922. године доселили су се у Пехчево.³¹¹

7.2.в.а. Гробља

У Првом светском рату Срби у избеглиштву оставили су своје кости у 17 земаља. За време боравка на територији Грчке од 1916. до 1918. године, српска војска је на Крфу, у Солуну и на Солунском фронту формирала 252 војничка гробља. По завршетку Првог светског рата, посмртни остаци ратника изгинулих на Солунском фронту и сахрањених у зони борбених дејстава, били су есхумирани, пренети и сахрањени на Зејтинлику. Грчка влада је бесплатно уступила земљиште за изградњу гробља. Српско војничко **гробље на Зејтинлику** изграђено је као једinstвен споменички комплекс на око 10.000 кв. метара површине. У његов састав улазе Маузолеј са криптом (са нишама за смештај 5.580 посмртних остатака ратника) и појединачни гробови на отвореном простору око Маузолеја (1.440 гробних места).³¹² Маузолеј је грађен у српсковизантијском, модернизованом стилу. На предњој страни фасаде налази се мозаична икона Светог Архангела Михаила, заштитника ратника, урађена по узору на икону из манастира Манасија.³¹³ Комеморативна свечаност и освећење гробља обављени су 11. новембра 1936. године у присуству државне делегације Краљевине Југославије и Грчке и представника свих савзничких држава. Овај историјски споменик сваке године – у групама и појединачно – посети више

³⁰⁸ М. Филиповић, н.д. (1946), 7.

³⁰⁹ Исто, 11.

³¹⁰ Исто, 14.

³¹¹ Исто, 24.

³¹² Исто, 13-14.

³¹³ Исто, 16.

хиљада посетилаца из Србије, Црне Горе и других бивших југословенских земаља.³¹⁴

У оквиру гробља саграђена је стамбена кућа за чувара.³¹⁵ Први чувар гробља био је Саво Михаиловић, пореклом из места Радановићи у Боки Которској. Он и његов син Ђуро били су бокелски добровољци који су преживели све страхоте солунског фронта. По завршетку рата Саво је добио посао чувара гробља, који је касније преузео његов син Ђуро, а њега је на тој дужности заменио његов син Ђорђе Михаиловић. Ритуал обиласка гробљанског комплекса је исти већ преко педесет одина, колико је Ђорђе његов чувар.³¹⁶ Када сам била на Зејтинлику у новембру 2003. године, деда Ђорђе је изнео флашу домаће шљивовице и рекао: «Ајде да попијемо по једну за покој душа!». Насипао је сваком по чашицу, а онда је прво мало одлио за душе оних који почивају на гробљу.

На **острву Крфу** било је оформљено 28 војничких гробаља. Највећа су била у дивизијским логорима Говино, Доњи Ипсос, Горњи Ипсос, Стронгили, Мсонги, Сан Матијас, Браганиотика и Катомери. Од свих су највећа била код села Катомери са 560 и у Сан Матијасу са 520 гробова. У Ахилеону је било српско официрско гробље. Умрле избеглице сахрањиване су на градском и сеоским гробљима. Острво Крф било је за намучену српску војску заиста *Острво Спаса*. Међутим, нажалост прихватни пунктови на Крфу нису били организовани на време. Није било довољно хране, одеће и шатора. Ледена киша је падала осам дана без престанка. Без шатора исцрпљени војници су масовно умирали сваког дана. Министар одбране, генерал Божидар Терзић у свом извештају 22. децембра 1917. године обавестио је председника владе Николу Пашића да је 151.828 људи доведено на острво Крф, а 11.214 на острво Бизет.³¹⁷

Моравска, пиротска и чачанска војне болнице пребачене су 21. јануара 1916. године на мало острво Острво Светог Вида, тзв. *Острво смрти*. Оно је локалним грчким становништвом вековима било познато као *острво змија*, јер је било каменито и без вегетације. Међу првима који су стигли, био је неколико хиљада регрута који су били оболели од дизентерије, тифуса, пнеумоније и

³¹⁴ Исто, 18-19.

³¹⁵ Исто, 18.

³¹⁶ Nedeljko Radanović, *U hodočašće slavi – Zejtinlik, srpsko vojničko groblje u Solunu*, www.rastko.org.yu

³¹⁷ Музеј Српска кућа на Крфу.

глади. Изгледали су као живи мртваци. Није било шатора, лежали су на голој земљи, а по њима је данима падала ледена киша. Првих дана умирало је у просеку 300 људи дневно. Умрли српски војници у прво време су сахрањивани на каменитој обали острва Вида, у плитким гробовима (1200 гробова), а када су почели масовно да умиру, чамцима су са француског санитетског брода *Св. Франсоа од Асизе* превожени и потапани у воде Јонског мора, у *Плаву гробницу*. Сматра се да је на острву Виду и у *Плавој гробници* сахрањено преко 10.000 српских војника и регрута. На острву Виду је 1936. године подигнут велики маузолеј – костурница у којој су смештене кости српских војника сахрањених на острву Виду 1916. године и из војничких гробаља из осам логора српске војске са Крфа.³¹⁸

Митрополит Димитрије је још 1918. године изјавио: *Острво Видо постаће за будуће наше срећније нараштаје српски Јерусалим, збориште захвалних потомака*. Ове речи су дубоко људски схватили планинари, који не заборављају своје претке, већ сваке године, са својим скромним средствима, превале огромне даљине да би се поклонили највећем и најтужнијем српском стратишту, јединственој *Плавој гробници*. То је највећа српска гробница изван Србије. Средином јуна одржава се *планинарска даћа* по српском обичају, испред Маузолеја на острву Видо. У повратку са острва Вида брод са планинарима застане, да минутом ћутања одају пошту својим прецима у Јонском мору, и као знак захвалности спусте лаворов венац у море, који су донели из Београда. Планинар Бранко Докмановић је одржао пригодан, краћи говор. Наставио је Бане Котрњац, рецитијући бесмртног Бојића: *Стојте галије царске!* Брод је усидрен. Громко, спонтано, одјекнула је песма свих присутних *Тамо далеко*. Сви су плакали. Тек тада се чуо поздрав капетана брода – Грка и његове бродске сирене. Осећали су, кажу, и тугу и понос, захвалност својим прецима што су своје младе животе дали за своју домовину Србију, за своју отаџбину.³¹⁹

У селу Агиос Матеос (=Ἅγιος Ματθαῖος, свети Матеј) на Крфу подигнут је споменик мештанину Јанису Јанулису који није орао своју њиву у којој су почивале кости српских војника, а то је оставио у аманет и својим потомцима.

---

³¹⁸ Исто.

³¹⁹ *Политика*, 4. јул 2005, стр. 18.

На споменику је запис: *Προς το τέκνο των ενδόξων Ελλήνων – Ευγνώμων ο λαός της Σερβίας* (Потомку славних Јелина – захвалан народ Србије).³²⁰

Приликом истраживања у Солуну, присуствовала сам откривању српског војног гробља надомак Јањице. У новембру 2003. године телевизијска екипа је снимала документарни филм о српској санитетској служби за време пробоја Солунског фронта. На основу случајно пронађеног дневника (био је бачен у контејнер) који је водио војни лекар – хирург пронашли су да се импровизирана болница налазила поред места Хриси.³²¹ Уз саму болницу, на малом узвишењу са погледом на Кајмакчалан, налазило се гробље. Конзул Србије и Црне Горе, господин Југослав Вукадиновић, позвао је професора Мирка Ковачевића (који се 30 година бавио рестаурацијом манастира Хиландара) и мене да прегледамо локалитет. На брежуљку смо пронашли прекопано гробље, обрасло травом, а поред високог бора, у жбуњу, на гомили необрађеног камења велики део споменка. На њему је очуван веома значајан натпис који сведочи да се ту заиста налазило српско војно гробље:

Под кожухом сурим

Тимочана палих

Вељкових јунака –

Синђелића младих

Овде леже тела.

О Србијо дивна, ми смо овде стигли

Кад Каина казниш, сећај нам се дела.

15. IV 1917. год.

Спровела сам истраживање са циљем да откријем зашто је гробље прекопано. Од мештана сам добила објашњење да су према локалном веровању сматрали да се на том месту налази злато. Пре десетак година желели су да провере легенду, па су гробље раскопали. Интересантно је да у народу живо постоји веровање у легендарна гробља са закопаним благом. Споменик је јако оштећен и, по свему судећи, изгледа да је дигнут у ваздух уз помоћ динамита.

³²⁰ Исто.

³²¹ Брана Димитријевић, *У контејнеру – записи српског војног хирурга 1916-1918*, Београд 2001.

Тадашњи конзул Србије и Црне Горе је од грчких власти добио дозволу за рестаурацију овог локалитета.

***

Пре него што пређемо на други део студије који обухвата новији период, направимо кратак осврт на оно што је до сада речено. На основу историјских извора познато је да су Словени присутни на територији Грчке од 6. века. О томе сведоче многобројни словенски топоними и понеки фитоними, посебно на Пелопонезу, у Епиру и Македонији.

Од средине 9. века долази до политичког јачања Византије. То је створило услове за ширење њеног утицаја из Цариграда и Солуна и на словенски свет и ван балканских предела. Српска средњовековна држава развијала се у непрестаном додиру са Византијом. Од великог утицаја биле су женидбе српских владара са Гркињама и општење са грчким клиром. У области српске народне културе и данас постоји обиље грчовизантијских елемената. Српска властела је прва прихватила византијску ношњу. Утицаји, наравно, нису били искључиво једностранни. Српски владари у Средњем веку били су познати као велики ктитори и задужбинари. Изградили су велики број цркава и манастира по целој Грчкој, укључујући и Свету Гору, а многе су обдарили богатим прилозима. Последња византијска царица, жена цара Манојла II Палеолога, Јелена Драгаш, била је Српкиња, кћи Душановог сестрића Константина Дејановића.

Пропашћу старосрпске државе дошло је до емиграције на север и северозапад: у Угарску, Хрватску и Далмацију. На тај начин је опао српски елемент у унутрашњости полуострва, тј. у Старој Србији. У периоду турократије истакнуто место заузима старија ћерка деспота Ђурђа Бранковића, султанија Мара - супруга турског султана Мурата II. Она је штитила хришћане, а цариградски патријарси постављали су се и смењивали њеним утицајем.

У првим деценијама 19. века Грци су настојали да дође до српско-грчке сарадње против Турака, ради ослобођења Балканског полуострва. Устанак у Грчкој 1822. године помагали су добровољци из Западне Европе и Америке. Међутим, постојали су и српски добровољцима о којима се веома мало зна. У грчкој јавности до већег интересовања за њих долази тек крајем 19. века. Неки од српских и црногорских добровољаца научили су грчки језик, постали су

грчки држављани, прихватили су грчке обичаје и начин живота. Осим тога, и Критски устанак (1866-1869) праћен је у српској јавности са великим симпатијама и подршком у свим друштвеним слојевима. Одржавани су јавни скупови у знак подршке, организовани балови, сакупљана је помоћ Крићанима и држане су службе у црквама за пале Крићане. Почетком јануара 1867. године у Београду је формиран одбор за Крићане. Уз подршку кнеза Михаила и владе слични одбори су формиран и у другим градовима у унутрашњости. Сви одбори су прикупљали новчану помоћ за Крићане. Поред добровољних прилога и моралне подршке, било је и Срба који су се борили на страни Крићана. У грчкој историографији ова добротворна активност од стране Срба скоро је потпуно непозната. Само једна грчка ауторка, А. Констандакопулу, помиње активност Црногораца у Другом критском устанку крајем 19. века.

Током 19. века становништво Солуна и његове околине било је веома разнолико. Срби, Бугари, Грци и Турци створили су доста шарен мозаик. Турски назив за хришћанско становништво био је *Рум милет*. Овај назив обједињавао је Србе, Бугаре и Грке које су припадали Цариградској Патријаршији. Дати систем важио је за пописе становника и за издавање пасоша. Грчка пропаганда није одвајала веру од народности и сматрала је, да су Грци сви македонски Срби, који су остали верни Цариградској Патријаршији и нису прешли под бугарску Егзархију. На тај начин су Срби, Власи, православни Албанци и Бугари који нису припадали шизматичкој националној цркви (Егзархату) сврставани под заједничким називом *Рум*.

Упркос многим тешкоћама у Солуну је 1892. године ипак отворена српска школа. Убрзо су отворене још три српске школе, тако да их је укупно било четири: једна гимназија, две основне школе за мушку и женску децу и српска Виша девојачка школа са интернатом за Српкиње из Македоније и Старе Србије. У Солуну је постојала и српска парохија Светог Саве (метох манастира Хиландара).

Солунски Срби бавили су се најразличитијим занимањима. Било је доста трговаца, рабација, обућара, пекара, кафеџија, шнајдерки, терзија, млекаџија, дрводеља, мајстора, столара, комисионера, свештеника, кројача. Помињу се и *трамванџија*, салеџија, јорганџија, *клонфер* и папуџија. У Солун су из Дебра долазили дунђери и предузимачи. Од тридесетих година 20. века помињу се чиновници југословенске слободне зоне у Солуну.

Балкански и Први светски рат утицали су да је у Грчкој почетком 20. века умро знатно већи број Срба него што их се родило у истом периоду. У српском колективном памћењу Солунски фронт, Албанска голгота, боравак Срба на Крфу оставили су дубок траг и надахнули многа књижевна и уметничка дела. Србија је током Првог светског рата била са свих страна окружена непријатељима, те је природно била упућена на Солун и његово пристаниште. Српске избеглице боравиле су краћи или дужи временски период на Крфу, у Волосу и Атини. На Крфу се налазило седиште српске владе током рата, тако да се цела српска држава налазила у емиграцији у Грчкој. За време свог трогодишњег боравка на Крфу, Срби су са месним становништвом остварили веома добре везе. Понашање Срба било је беспрекорно, због чега их је становништво Крфа волело и поштовало. Заједнички су изводили бројне концерте, добротворне приредбе, позоришне представе, верске свечаности, спортска такмичења, прославе грчких и српских државних празника.

У периоду до Другог светског рата код Срба у Грчкој уочљива је јака повезаност са матицом, постојање институција као што су школе на српском језику, штампа, српска парохија, српска болница и српска гробља.

У Другом светском рату Грчку је прво напала Италија (1940), а немачка окупација је трајала у периоду од 1941-1944. године. Затим је уследио грађански рат између краљевих присталица и комунистичких побуњеника. Током Другог светског рата постојала је сарадња југословенских партизана и грчких Маркосових герилаца. Достављене су им велике количине оружја и муниције. Југословенска помоћ увећала се током 1946. и 1947. године. Била је озваничена у договору закљученом на Бледу у августу 1947. године између представника Југославије, Бугарске и Албаније. Тада је формиран штаб балканског савеза за помоћ грчким герилцима. Југославија је током педесетих година 20. века склопила војни савез са Грчком и Турском – чланицама НАТО пакта и на тај начин посредно постала чланица ове војно-политичке групације. Међутим, овај тројни савез изгубио је сваки смисао после сукоба Грчке и Турске. У грчкој историографији истиче се да су Југославија и Грчка захваљујући заједничким интересима имале коректан однос. Међутим, камен спотицања било је послератно стварање СР Македоније чији назив Грчка није прихватила.

V. СРБИ У ГРЧКОЈ У ДРУГОЈ ПОЛОВИНИ 20. ВЕКА

1. Грчка као земља емиграције

Дакле, по завршетку Другог светског рата у Грчкој је уследио грађански рат (од 1947. до 1949. године) и војна диктатура која је започела 1967. године и трајала је седам година. Демократски избори 1974. године и референдум створили су парламентарну републику.³²² Неповољне политичке и економске прилике у земљи утицале су на бројно иселјавање.

Грчка је и иначе одувек била држава са израженом емиграцијом. Грци су као Јевреји и Јермени пре свега народ дијаспоре.³²³ Према Ири Емке-Пулопулу у историји савремене Грчке постојала су два велика таласа иселјавања. Први се одиграо у периоду од 1895. до 1921. године, а други од 1954. до 1973. године.³²⁴ Из Грчке је од 1932. до 1938. године емигрирало 220.000 особа, а од тог броја 46% у европске земље.³²⁵ У периоду од 1945. до 1973. године из Грчке је емигрирало око милион људи. Иселили су се у Северну Европу, САД, Канаду и Аустралију.³²⁶ У периоду од 1951 до 1981. године 12% популације Грчке емигрирало је претежно у Немачку, Француску и Белгију.³²⁷

Након периода емигрирања, у Грчкој је дошло до феномена *повратне емиграције*. Повратнике можемо сврстати у неколико група. *Прву групу* чине Грци рођени у Грчкој или у иностранству а грчког су порекла (имају страно држављанство). Долазе из различитих делова света насељених грчком дијаспором, као што су Северна Америка, Аустралија, Европа и Мала Азија. *Другу групу* чине понтијски Грци (Πόντιοι). Према руском попису становништва из 1979. године, у СССР-у је живело 344.000 Грка којима је грчки био матерњи језик. Међутим, према неким другим прорачунима, њих је било око 500.000, јер приликом пописа нису сви изјавили да им је грчки матерњи језик. Други пак сматрају да их са децом из мешаних бракова има око један милион. Почели су да се досељавају у Грчку од 1918. године, па све до данас, у седам миграторних

³²² www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/gr.html

³²³ R. Clogg, н.д. (1999), 1.

³²⁴ Ири Емке-Πουλοπούλου, *Προβλήματα μετανάστευσης παλιννόστησης* Αθήνα 1986, 467.

³²⁵ Λουκία Μ. Μουσοπούλου, *Μετανάστευση και μεταναστευτική πολιτική στην Ελλάδα και την Ευρώπη* Αθήνα 1991, 27.

³²⁶ R. Fakiolas, *Italy and Greece: from emigrants to immigrants* in: *The Cambridge survey of world migration*, Cambridge 1995, 313.

³²⁷ Sapelli, G., *Southern Europe Since 1945- Tradition and Modernity in Portugal, Spain, Italy, Greece and Turkey* London and New York: Longman 1995, 36-37.

таласа.³²⁸ Посебно је интензиван прилив после 1987. године.³²⁹ У Грчкој је 1993. године било 42.000 понтијских Грка. Према неким подацима у Грчку се досељава 10.000 понтијских Грка годишње.³³⁰ *Трећу групу* чине Грци са Кипра (Ελληνοκύπριοι), из Турске и Египта. Догађаји који су се одиграли 1974. године принудили су многе Грке са Кипра да потраже прибежиште у Грчкој.³³¹ Почетком осамдесетих година 20. века у Грчку се уселило око 200.000 Грка из Египта, Заира, Кипра, Турске који су добили статус политичких избеглица. Ових повратника је до 1993. године било око 167.000.³³²

Привлачни (*pull*) фактори који утичу на повратак Грка у матицу су или сентиментални разлози или очекивање бољих економских услова (у случају оних који долазе из бившег СССР-а или Албаније). Одбијајући (*push*) фактори су присутни у случају прогнаника са Кипра или као последица дискриминације у Турској.³³³ У периоду од 1985. до 1986. године у Грчку се вратило 627.000 Грка.³³⁴

У медитеранским земљама, и, конкретно у Грчкој, миграција се доживљава као нешто кобно, као смрт. У народним песмама туговање због миграције подсећа на тугованке, тужбалице због смрти или као туга због ћерке која се удала и на тај начин нестала за своју кућу. Бол због расанка спојен је са још нечим, а то је страх да ће мигрант у земљи пријема изгубити не само земљу, људе и навике, већ и религију и језик. Речју, да ће изгубити свој идентитет, да ће постати неко *други*.³³⁵

³²⁸ Ηρα Εμκε-Πουλοπούλου, *Μεταναστες και προσφυγες στην Ελλάδα 1970-1990*. Αθήνα 1990, 18.

³²⁹ Εάνθη Πετρινώτη, *Η μετανάστευση προς την Ελλάδα, μια πρώτη καταγραφή, ταξινόμηση και ανάλυση* Αθήνα 1993, 13.

³³⁰ R. Fakiolas and R. King, *Emigration, return, immigration: a review and evaluation of Greece's post-war experience of international migration*, *International Journal of Population Geography* 2, 1996, 177.

³³¹ Ε. Πετρινώτη, н.д., 13.

³³² Исто, 125.

³³³ Исто, 127.

³³⁴ Ηρα Εμκε-Πουλοπούλου, н.д. (1990), 10.

³³⁵ Λουκία Μ. Μουσοῦρου, *Από τους γκαστραμπάτες στο πνεύμα του σεγκέν-προβλήματα της σύγχρονης μετανάστευσης στην Ευρώπη*, Αθήνα 1993, 62.

2. Грчка као земља пријема

Током седамдесетих и осамдесетих година 20. века Грчка је постала земља пријема, углавном за емигранте из Пољске, Египта и појединих земаља Африке и Јужне Азије.³³⁶ Поставља се питање шта је довело до тога да Грчка постане земља имиграције?

Географски положај Грчке има важну улогу за прилив миграната. Ова земља се налази на раскрсници три континента: Европе, Африке и Азије. У састав Грчке улази велики број острва, обала је дужине 15.000 км, те је веома тешко заштити границу од илегалних имиграната. Према једном податку мигранти долазе са турске обале на гуменим чамцима на надувавање. Многи се удаве јер не умеју да пливају, а водене струје су веома опасне. Број оних који су ипак успели да дођу до грчке обале од јануара до октобра 2001. године био је следећи: 1.283 Авганистанаца, 1.239 Ирачана курдског порекла, 479 Турака курдског порекла, 428 Ирачана, 157 Пакистанаца, 87 из Бангладеша, 81 из Индије, 66 из Ирана.³³⁷

Осим тога, сваке године долази велики број туриста, међу којима су собе са туристичком визом које остају у земљи и после њеног истека.³³⁸

Од октобра 1977. године у Грчкој не постоје званични подаци о укупном броју повратника, нити миграната – било легалних или илегалних. Дакле, сви постојећи статистички подаци су веома релативни и неуједначени.³³⁹

Висока стопа наталитета као и економско-политичка ситуација у не-европским медитеранским земљама (Алжир, Либија, Сирија, Јордан, Ирак) довели су емигрирања њиховог становништва у Јужноевропске медитеранске земље, међу којима и у Грчку.³⁴⁰ Веома битан привлачни фактор је природа економије у јужноевропским земљама. У Грчкој постоји велики број тзв. малих привредника којима је потребна јефтина радна снага.³⁴¹ Сами Грци труде се да пронађу посао у државном сектору који би им обезбедио сигурност и услове за

³³⁶ Нра Еμκε-Πουλοπούλου, н.д. (1986), 57.

³³⁷ *Καθημερινή* 14/10/2001.

³³⁸ Нра Еμκε-Πουλοπούλου, н.д. (1990), 21.

³³⁹ Исто, 10.

³⁴⁰ King, R., A. Fielding and R. Black, *The International Migration Turnaround in Southern Europe*, in: R. King and R. Black (eds.), *Southern Europe and the New Migrations* Sussex 1997, 8.

³⁴¹ R. Fakiolas, *Migration and Unregistered Labour in the Greek economy*, in: King R. and Lazaridis G. and Tsardanidis Ch. eds., *Eldorado or Fortress, Migration in Southern Europe*, London: Macmillan 2000, 61.

напредовање у служби.³⁴² Грци не желе да се баве тешким, слабоплаћеним пословима. Међутим, потребно је да их неко обави – а то су емигранти.

Неки аутори називају талас миграција према Јужној Европи термином *нове миграције*. Овим желе да истакну новину у односу на земље емиграције (а то су земље бившег социјалистичког блока) као и нове земље имиграције, тј. јужноевропске земље. *Нова* емиграција у Грчкој налази се на дну друштвене лествице, не постоје радничка удружења, већина је ту илегално а једна од главних одлика је велики број жена.

У првим фазама досељавања, седамдесетих година 20. века, велики број миграната је имао легалне дозволе боравка. Међутим, било је тешко установити тачан број миграната из Африке и Азије који су у Грчкој боравили илегално. Године 1974. и 1975. било их је око 20.000, претежно из Пакистана и Египта. Број дозвола боравка повећао се од 155.534 колико их је издато 1976. године, на 259.060 издатих 1981. године. Према неким подацима, 1982. године било је 60.000 миграната из Африке и Азије, од којих је само 2 хиљаде имало дозволу боравка.³⁴³ Према попису из 1981. године, у Грчкој је било 180.595 страних држављана (51% мушкараца, 49% жена). Од тога је 35% било узраста од 20-44 године. Занимљиво је да је до 1985. године био већи проценат мушкараца, а касније су жене добијале већи број дозвола боравка.³⁴⁴ Током академске 1981-1982. године било је 6.704 страних студената, од којих је велика већина била са Кипра (4.224 особа).³⁴⁵

Статус миграната зависи од неколико фактора. Уколико су у питању политички имигранти и избеглице, њима је загарантована одређена дозвола боравка. Један број имиграната има радне дозволе или туристичке визе. Ипак, већина имиграната у Грчкој борави илегално. Влада је 1999. године дала оквирни број од 500.000-600.000 миграната,³⁴⁶ док их је према неким другим изворима 800.000.³⁴⁷ Према попису становништва од 2001. године у Грчкој легално борави 797.091 странаца, узраста од 15 до 64 године. Око 25%

³⁴² Ξ. Πετριώτη, н.д. (1993), 73.

³⁴³ Нра Еμκε-Πουλοπούλου, н.д. (1986), 57.

³⁴⁴ Нра Еμκε-Πουλοπούλου, н.д. (1990), 11.

³⁴⁵ Исто, 18.

³⁴⁶ M. Baldwin-Edwards and R. Fakiolas, *Greece: The Contours of a Fragmented Policy Response*, in: M. Baldwin-Edwards, J. Arango (eds), *Immigrants and the Informal Economy in Southern Europe* London 1999, 188.

³⁴⁷ Податак преузет из истраживања Statistical Institute of Greece, Eleftherotopia, 3/8/2001.

миграната ради на градилиштима, 20% бави се кућним пословима, неговањем старих особа и деце, 17,5% је у пољопривредном сектору, а 15% је у оквиру туристичких и трговачких делатности. Према неким прорачунима реалан број странаца је око један милион, дакле 9% од укупног броја становништва Грчке.³⁴⁸

Грчка је последња земља чланица ЕУ у којој је питање азила поверено искључиво Министарству унутрашњих послова. Дакле, процедура за добијање азила налази се у надлежности полиције, на њу не може да утиче нико «са стране». У Грчкој је до почетка деведесетих година 20. века азил тражио мањи број особа. Они су били под заштитом UNHCR и у кратком временском периоду напуштали су земљу.³⁴⁹ Избеглички азил 1993. године имало је 3.000 особа, а 2.000 чекало је одговор на поднети захтев.³⁵⁰ Од 2002. године појављује се већи број особа које траже азил, и то у Атини. Број поднетих захтева за азил 2003. године износио је 8.178, а 2004. године 4.469.³⁵¹ Међутим, управо са порастом поднетих, драстично се смањио број одобрених захтева. Тако је 2002. године само 36 особа добило статус избегличког азиланта, 2003. године 3 особе, 2004. године 11 особа.³⁵² Особа којој је одбијен захтев за добијање избегличког азила налази се у незавидно положају. Аутоматски губи статус подносиоца захтева за добијање азила и њен боравак у Грчкој је илегалан.³⁵³

Интересантно је да је издаван упадљиво мањи број дозвола боравка у односу на издате дозволе рада за исту годину. Тако је 1980. и 1990. године издато 213 и 229 хиљада дозвола боравка, а свега 29 и 31 хиљада дозвола рада.³⁵⁴ Према званичним подацима Министарства рада, у Грчкој је 1982. године било 30.261 странаца са дозволом рада. Неке од одлика ових миграната су: већи проценат мушкараца (70,5%), највише их је са Кипра (43%), из Турске (19%) и Албаније (3%). Дакле, већина легално запослених странаца били су

³⁴⁸ Άννα Γριανταφυλλίδου, *Ελληνική Μεταναστευτική Πολιτική: Προβλήματα και Κατευθύνσεις*, ΕΛΙΑΜΕΠ, Αθήνα 2005, 9.

³⁴⁹ Panayiotis N. Papdimitriou and Ioannis F. Papageorgiou, *The New "Dubliners": Implementation of European Council Regulation 343/2003 (Dublin-II) by the Greek Authorities*, *Journal of Refugee Studies* Vol. 18, No. 3, Oxford University Press 2005, 300.

³⁵⁰ Ξ. Πετρινώτη, н.д., 125.

³⁵¹ Panayiotis N. Papdimitriou and Ioannis F. Papageorgiou, н.д., 304.

³⁵² Исто, 306.

³⁵³ Исто, 309.

³⁵⁴ Θεόδωρος Π. Λιανός, *Σύγχρονη μετανάστευση στην Ελλάδα: οικονομική διερεύνηση* Αθήνα 2003, 19.

уствари Грци са страним држављанством.³⁵⁵ Боравак и рад миграната у Грчкој уређује Закон 2910 донет 2001. године. Мигрантима је дозвољен улазак у Грчку само ако имају дозволу рада код одређеног послодавца. Дакле, није дозвољено да особа уђе у земљу ради тражења посла.³⁵⁶

Легалних миграната, претежно из земаља *Трећег света* било је 1993. године 123.000. Број илегалних миграната у истом периоду износио је 180.000-260.000 лица, с тим што је број Албанаца немогуће утврдити јер лако прелазе границу. Укупан број миграната износио је око 523.000 или 6% од укупног броја становника Грчке.³⁵⁷ Према попису становништва из 1991. године у Грчкој је било 166.000 странаца, док је тај број 2001. године износио 797.091 особа.³⁵⁸ Дакле, за једну деценију број странаца је скоро упетостручен. Највише их је у области Атике, 44,2%. Ово је разумљиво с обзиром да се ту налази Атина која као престоница пружа веће могућности запослења, већу анонимност, а самим тим мању опасност за илегалне мигранте. Затим следе Централна Македонија (углавном област Солуна) у којој се налази 15% миграната и Пелопонез са 6,7%.³⁵⁹

Најбројнију мигрантску групу у Грчкој данас чине *Албанци*. Они у великом броју прелазе илегално границу, и то или копненим путем преко планинских масива или преко Јонског мора. Оне које успеју да ухвате грчке власти депортују назад у Албанију. Тако је према једном податку 1993. године 220.655 албанских држављана ухваћено у илегалном прелажењу границе и враћено у Албанију.³⁶⁰ Многи од 800.000 Албанаца који су депортовани у периоду од 1991. до 1994. године поново су се вратили Грчку.³⁶¹ Према подацима из 1998. године највећи број имиграната био је из Албаније, 241.561 или 65% од укупног броја миграната.³⁶² Према попису из 2001. године, више од

³⁵⁵ Нра Емке-Πουλοπούλου, н.д. (1986), 56.

³⁵⁶ Γεώργιος Αγοραστάκης, *Οικονομικοί μετανάστες στην Ελλάδα οι επιπτώσεις από τη διεύρυνση της Ε.Ε.*, Εισήφηση στην ημερίδα προγράμματος Q-label στα Χανιά 4-11-2004, www.agis-net.gr/fo2/metanastes.htm

³⁵⁷ Ξ. Πετρινώτη, н.д., 125.

³⁵⁸ Θ. Π. Λιανός, н.д., 21.

³⁵⁹ Γεώργιος Αγοραστάκης, н.д.

³⁶⁰ Press Release by the Ministry of Public Order on July 21, 1994 cited in Droukas, E., *Albanians in the Greek Informal Economy* Journal of Ethnic and Migration Studies, Vol. 24, No 2 (1998), 352.

³⁶¹ R. Fakiolas, *Italy and Greece: from emigrants to immigrants*, in: The Cambridge survey of world migration, Cambridge 1995, 314.

³⁶² Θεόδωρος Π. Λιανός, н.д., 24.

половине миграната су Албанци – легално их је 438.000, дакле 57% од укупног броја миграната.³⁶³

Друга по величини – углавном илегална – група јесу *Бугари*. Емиграција је нови феномен у новијој бугарској историји који је у вези са отварањем граница ове земље и већим могућностима за добијање виза и путовање. Масовније миграције у правцу Грчке започеле су 1990. године. То су углавном сезонске миграције за разлику од Албанаца који имају тенденцију перманентног боравка. Ово је услед билатералног споразума између Грчке и Бугарске државе према коме бугарски радници добијају сезонске радне визе. Већи број, око 60-65% су жене које су запослене као кућне помоћнице и дадиље, док мушкарци раде на плантажама воћа у северном делу Грчке. Године 1998. било их је 25.168 (6,8%).³⁶⁴ Према попису из 2001. године у Грчкој је легално боравило 35.000 бугарских држављана.

Трећа велика група су *Пољски* имигранти. Они представљају најранију економску имиграцијску групу која је почела да се досељава осамдесетих година 20. века.³⁶⁵ Постоји и велики број имиграната из бивших комунистичких земаља: Румуније (1998. године били су трећа по величини група, било их је 16.954 (4,6% од укупног броја миграната), Украјине, Грузије, Молдавије као и из земаља тзв. Трећег света и Азије: Пакистана, Индије, Египта, Сирије. Имигранти из балканских земаља, дакле и са простора бивше Југославије за које није дат ниједан податак, чинили су 1998. године 78,2% од укупног броја миграната.³⁶⁶ Према попису из 2001. године, мигранти из Албаније, Бугарске и Румуније чине две трећине од укупне мигрантске популације. Затим следе мигранти из земаља бившег Совјетског Савеза (Грузија, Русија, Украјина, Молдавија, итд.) којих има 10%.³⁶⁷

О броју *Срба* не постоји ни један прецизан податак. Понекад се у литератури спомињу Југословени. Тако је, на пример, у периоду од 1987. до 1991. године било депортовано 1.782 југословенска држављана, који су по броју депортованих били на другом месту, после Пољака. У овој популацији 96,7%

³⁶³ Άννα Τριανταφυλλίδου, *Ελληνική Μεταναστευτική Πολιτική: Προβλήματα και Κατευθύνσεις*, ΕΛΙΑΜΕΠ, Αθήνα 2005, 9.

³⁶⁴ Исто, 24.

³⁶⁵ Исто, 314.

³⁶⁶ Θ. Π. Λιανός, н.д., 24.

³⁶⁷ С. Kasimis and С. Kassimi, *Greece: A History of Migration*, Migration Information Source, June 2004, 3.

чинили су мушкарци. У истом периоду депортован је укупно 12.291 страни држављанин.³⁶⁸ Према броју дозвола боравка 1988. године у Грчкој су била 722 југословенска држављанана.³⁶⁹ У амбасади Републике Србије и Црне Горе у Грчкој 2003. године добила сам податак да број држављана Републике Србије и Црне Горе који тренутно бораве у Грчкој званично износи 4.000 особа. Тадашњи амасадор Душан Батаковић претпостављао је да их заправо има 10.000. У конзулату Србије и Црне Горе у Солуну исте године добила сам информацију да је према званичним подацима које пружа Министарство Македоније и Тракије у тој области насељено 8.632 Срба.³⁷⁰ Очигледно је велико размимоилажење у броју.

Из појединих земаља, као што су Пакистан, Индија, Бангладеш, Сирија и Египат мигрирао је упадљиво већи број мушкараца (95%). У случају Албаније мушкарци чине 82,6%. Жене чине већину у случају Филипина (82,8%), Молдавије (73,5%), Русије (75,2%), Грузије (62,9%) и Бугарске (57,3%).³⁷¹ Што се старосне структуре миграната тиче, према подацима из 1998. године они чине младу популацију. Око 52% миграната је млађе од 30 година, а 90% је узроста испод 45 година.³⁷²

Посебну групу чине тзв. *транзитни мигранти*, тј. *чекајући мигранти* – они који желе да пређу у неку економски развијенију земљу. Тешко је доћи до тачног броја ових особа. Према подацима добијеним у једној агенцији која им помаже да доспеју у земљу крајњег одредишта, таквих чекајућих миграната 1989. године било је 12.845, 1990. године - 14.223, а 1991. године - 11.566 особа. Период чекања може трајати три и више година, а наравно, постоје и особе које никада не успеју да оду тамо где су наумиле.³⁷³ У оквиру свог истраживања поставила сам испитаницима питање колико планирају да остану у Грчкој. Већина није имала прецизан одговор. У Атини је 15 испитаника одговорило *пар година*. Код студената је најчешћи одговор *неколико година, у зависности од тока студија*. Испитаници који су у браку са Гркињама, односно Грцима остаће у Грчкој *вјероватно да краја живота*.

³⁶⁸ Ξ. Πετριώτη, н.д., 26.

³⁶⁹ Нра Еμκε-Πουλοπούλου, н.д.(1990), 99.

³⁷⁰ Податак добијен у конзулату Србије и Црне Горе у Солуну.

³⁷¹ Θεόδωρος Π. Λιανός, н.д., 25.

³⁷² Исто, 28.

³⁷³ Ξ. Πετριώτη, н.д., 127.

Многи су написали да је то тешко питање, јер не праве баш прецизне планове, све зависи од околности: *док год имам бољи стандард; не планирам, али требало би да испуним услове за пензију*. То је условљено трајношћу посла које обављају - *годину, две, али даље тешко - «чудо» је био цео пут већине нас који смо опстали овде јер је земља која нема много посла као Западна Европа, тако да се никад не зна. Овде када нема стабилан извор прихода човек тешко може да опстане - немамо ни родбине ни материјално обезбеђене пријатеље на које бисмо могли да се ослонимо, чак ни «бака» које би чувале нашу децу, да не идемо даље.*

У Солуну је четворо испитаника који су у мешовитом браку написало да ће остати *заувек*. Једна Српкиња удата за Грка одговорила је *на жалост ту доживотно*. Друга, такође у браку са Грком, написала је да *не зна*. Један, ожењен Гркињом, уместо речи је ставио знак питања «?». Један део испитаника планира да остане *joш пар година*. Ово посебно важи за студенте. Многи ништа не планирају: *биће шта ће бити*. Једна Гркиња је одговорила: *докле год је живот добар по мојим схватањима*. На Криту већина испитаника не зна колико ће још остати у Грчкој. Одговори су следећи: *колико будем морао, нема планирања; док не средим папире за трећу земљу; дуго; док ме не протерају; до пензије сигурно*.

На питање да ли су некада размишљали да оду да живе у некој другој земљи и, ако јесу, у којој - у Атини је само 6 испитаника одоворило негативно. Већина испитаника уопштено наводи *западноевропске земље*, затим Француску и Енглеску. Како каже један испитаник: *живео би у некој у некој земљи која је мало више «Запад» од Грчке*. Међутим, веома често помињу Италију и Шпанију, јер им је битно да буду близу мора. Осим ових земаља отишли би у Јапан, Швајцарску, Немачку, Шведску, Канаду, Аљаску. Америку помињу веома ретко. Један испитаник је написао да одувек размишља о одласку, *било где где влада социјални мир*. Неки не размишљају о одласку у неку другу земљу, јер им одговара управо Грчка: *овде је леп живот, ради се да би се живело*. Други су имали прилику да оду, али су се навикли на живот у Грчкој: *све своје снаге и физичке и душевне сам утрошио да опстанем овде, и помисао - у тешким тренуцима - на идење у неку другу средину, једноставно није имала никакав континуитет. После свега што је тзв. Запад позитивно учинио за наш народ у задњих 10 година некако сам губио апетит и да пробам*.

Само двоје испитаника помињу отаџбину: *озбиљно размишља сам о повратку у Београд; надам се да ћу живети у домовини и тамо скончати.*

У солунском узорку 8 испитаника је одговорило негативно, углавном жене које су удате за Грке. Само једна испитаница је написала да би живела у Србији. Остали би волели да живе у Енглеској, Француској, Италији, Швајцарској, Аустрији, Америци, Аустралији, Канади. Једна испитаница каже да *то није ствар жеље већ могућности*, а друга би живела тамо *гдје ће јој бити «повољније»*. Француз је размишљао да оде опет у Србију или у Француску, можда у Мађарску или у Грузију. Једна испитаница удата за Грка размишљала је да оде у Мађарску – у Будимпешту, јер је леп град и људи су културни.

На Криту је само испитаница удата за Грка одговорила одречно. Остали би отишли или у претходно наведене земље или су дали одговор: *било где; под хитно, само не Албанија и Грчка; у било којој само да одем одавде.*

На питање о томе да ли би желели да се врате у родни крај и зашто, у Атини су ретки они који би се вратили. Једини разлог су породица и пријатељи. Чак и они носталгични не би да се врате за стално: *ожелео сам се, али не знам да ли бих за трајно да се враћам*. Неки помињу да би се вратили у некој даљој перспективи, али би претходно да пробају да оду у неку другу страну земљу. Углавном не би да се враћају, јер *да нам је било добро, не би ни одлазили*. Већина младих људи је категорична, као на пример: *не, зато што немам никакву перспективу тамо, зато што ми се више не свиђају људи тамо, зато што ми је превише година живота пропало у ненормалним условима живота у Србији*. Многи Срби који су избегли из ратом захваћених подручја бивше Југославије више немају где да се врате. Један Србин из Далмације би се вратио у случају да *моје сналажење крене «низбрдо» - нит би да останем овдје заувек, нит би да се вратим у Србију, а још мање у завичај, у ово време седи ће си да си, тако стари људи кажу - седи ће си да си - моли се Богу и (дубоко) ћути*. Српкиња (из Сарајева) удата за Грка каже: *у свој родни крај се не могу више вратити јер тамо нема мјеста за Србе, ако би постојале реалне могућности за нормалан живот вратила бих се у Сарајево*. Студенти кажу да ће се вратити, јер је њихов боравак привременог карактера. Неки наглашавају своју патриотску мотивисаност за повратак у отаџбину: *вратићу се сигурно јер би желело, колико будем у могућности, да помогнем свом народу у Републици Српској и Србији;*

или: *да, да се ставим на располагање својој Цркви.* Један студент би да се врати у домовину, јер каже да се *једино тамо осјећа без оптерећења.*

Неки се не би враћали у место у коме су рођени, али не искључују повратак у Србију: *мој «родни крај» је Хрватска, Двор - тамо сам рођен и живио до 18.г., тамо ми је сада најужа породица, ипак, тамо не бих да живим, јер мислим да то не би задовољило моје афинитете за које је потребна српска земља и већи град, таква средина је нпр. Београд (где сам живио од 1992-2002) и волио бих да живим у њему. Београд такође доживљавам као други «родни крај», много људи, догађаја и навика ме везује за њега - то је сасвим довољан разлог, зар не?*

Протоком времена све теже је дати јасан одговор на то питање - ако се човек снађе у другој средини, па дете крене у школу и почне да се све више «усађује» у тој средини, питање повратка је све теже - после свега што се догодило код нас, последица која ће цело друштво осећати сигурно за једну целу генерацију одлуку није лако донети, чак и да ме горе чека добар посао и стандард живљења, страхујем да би се као породица после једне деценије проведене овде осетили у рођеној земљи као «странци», јако мало је остало од оне слике које смо понели о себи, свом граду и начину живота до 1990-те.

Особе које су у Атини засновале породицу, посебно оне које су у мешовитим браковима, не размишљају о повратку: *овде је много занимљивије, клима је лепша, стандард је виши.*

У Солуну већина испитаника се *засад* не би враћала - *због нестабилности у земљи.* Српкиња из Америке би се вратила у своју Калифорнију, јер су јој тамо родитељи. Избеглице кажу да не могу да се врате, јер немају где, а и немају тамо никакву перспективу. Српкиња удата за Грка каже да се не би враћала, јер никада није била везана за родни крај. Друга би се вратила, *можда касније, јер сада немам ништа да понудим Грку горе.* Међутим, две друге Српкиње које су већ годинама у браку са Грцима желеле би да се врате у домовину. Једна од њих наводи разлог: *недостаје ми моја породица.* Желе да се врате углавном студенти теологије, јер их у отаџбини чека посао - *да бих своје знање употребила за добробит Српске Цркве.* Једна Српкиња чији муж, такође Србин, ради а она од како су у Грчкој, дакле већ седам година не ради, волела би да се врати због запослења. Један студент би се вратио

вјероватно да због осјећања дуга према мом крају и да бих имао мање проблема са идентитетом.

Из критског узорка нико не би да се враћа: само на одмор или са пуно пара; не, јер тамо је идаље «супер»; не, јер тамо више живот не постоји (из Дрнџица); волела бих да посети, да останем за стално - не верујем.

А. Павићевић је српске мигранте у Грчкој разврстала у две групе: *старију* којој припадају мигранти који су у Грчку дошли седамдесетих година 20. века, у којој је извешан број угледних српских спортиста, лекара, уметника и пословних људи, и *новију* у којој су досељеници од деведесетих година 20. века. У оквиру *новије* групе разликује неколико подгрупа, а то су: избеглице, економски мигранти, политички мигранти, студенти, спортисти и *српска мафија*.³⁷⁴

Слажем се са поделом на, условно речено, *старију* и *новију* миграцију. У прву групу сврстала бих потомке Срба чији су родитељи или дедови живели у Грчкој пре Другог светског рата. Као пример може да послужи Ђорђе Михаиловић, чувар Српског гробља на Зејтинлику (Солун). Његов деда је дошао у Солун, оженио се Гркињом, и ту се трајно настанио. Отац му је такође ожењен Гркињом, свој животни век провео у Солуну. Господин Ђорђе Михаиловић има ћерке које су рођене и живе у Солуну. Оне су четврта генерација рођена у Грчкој.

У другу групу спадају Срби који су долазили у мањем броју осамдесетих година 20. века и масовније почевши од деведесетих година 20. века и почетком 21. века.

Што се тиче периодизације досељавања испитаника обухваћених мојим теренским истраживањима, седамдесетих година 20. века дошла је само једна особа у Солун, осамдесетих година три особе, а у Атину и на Крит по једна особа. Затим се тај број повећава деведесетих година 20. века (у Атину је дошло 17 особа, у Солун 13, на Крит 8 особа). Од 2000. године и даље се наставља прилив, те је у Атину дошло 18, у Солун 14, на Крит једна особа.

Порекло испитаника који бораве у Атини је следеће: Београд (12), Ужице (1), Алексинац (1), Ниш (2), Прокупље (2), Сремска Митровица (2), Зајечар (1), Сарајево (3), Зеница (2), Тузла (1), Травник (1), Требиње (1), троје је написало

---

³⁷⁴ А. Павићевић, н.д., 331.

да је из Босне и Херцеговине, не наводећи конкретно из ког су места, Хрватска – Двор (1), Огулин (1), Крупа - Обровац (1). Анкетиране особе су дошле у Солун из: Београд (8), Ниш (1), Пећ (1), Нови Сад (1), Јагодина (1), Врање (2), Суботица (1), Крушевац (1), Ваљево (3), Зајечар (1), Пријепоље (1); Хрватска – Зворник (1), Загреб (1); БиХ – Сарајево (3), Бијељина (1); Лос Анђелес (1), Скопље (1). Анкету су попунили и један Француз који је студирао српски језик у Новом Саду - течно говори и одлично пише српски ћирилицом (чак је у једном периоду држао часове српског језика Грцима који су желели да студирају у Србији) и једна Гркиња која је студирала у Београду, а сада је удата за Србина, живе у Солуну. На Крит су дошли из: Бачка Топола (1), Бијело Поље (1), Алексинац (1), Пирот (1), Никшић (1), Плав (1), Јагодина (1), Ниш (1), Суботица (1); Хрватска – Дрниш, Далмација (1).

Година и место рођења анкетираних особа - Атина: '50 (1); '60 (4); '70 (28); '80 (1); место: Београд (11); БиХ (1); Сарајево (3); Зеница (2); Тузла; Теслић; Травник; Требиње (1); Хрватска (3)-(село Крупа-Обровац; Огулин; Двор;); Сремска Митровица (2); Прокупље (2); Алексинац; Ниш (2); Зајечар; Ужице; **Солун:** Солун (Гркиња); Ландраси (Landrecies, Француз); Париз (Српкиња, живела у БГ-у); Лос Анђелес (Српкиња из Америке); Нови Сад; Крушевац; Ваљево (2 од тога 1-74); Београд (7); Суботица; Зајечар; Бечеј; Ниш; Врање (2); Пријепоље - Србија (79); Бијељина; Скопље (живела у Бг-у); Загреб (живела у Босанском Новом); Зворник; Сарајево (3); **Крит:** 65, Никшић; 65; 67, Дрниш; 68, Јагодина; 71, Алексинац; 75, Суботица; 71 Пирот; 68 БП ЦГ; 76, Б Топола.

Полна структура испитаника

	Мушкарци	Жене
Атина	15	19
Солун	13	20
Крит	4	6
Укупно	32	45

Занимање, школска спрема анкетираних особа: **Атина:** магистар (1)-(психијатар); факултет (16) (музичар (2); програмер (4); економиста (3);

професор југословенске и опште књижевности; правник; дипломирани математичар за рачунаре и информатику; дипломирани инжињер електронике; дипломирани сликар; дипломирани инжињер електротехнике; дипломирани туризмолог); студент (8); постдипломац (9) (теологија (4), сликарство (2); теорија књижевности; хемија; философија); виша (1); средња (1) (саобраћајни техничар); **Солун:** докторски кандидат (1) (теолог) факултет (9) (4 - економиста, дипломирани инжењер информатике; дипломирани технолошко-металуршки, Филозофски факултет, музичар, дипломирани социолог); виша (3) (дизајнер, виша школа примењене уметности; економиста); постдипломац (3) (2 - теологија, архитектура); студент (8); средња (5) – један музичар; **Крит:** саобраћајни транспортни техничар; *самоуки занатлија*, ССС; металобрусач, ССС; ССС; графичар, ССС; фризер, ССС; ССС-фотограф и конобар; педагошки факултет.

У Атини је 25 анкетираних написало да је српске националности. Један је дао следећи одговор: *реални Србин - тврди православца*. Једна испитаница чији је отац Грк, а мајка Српкиња, одговорила је: *и српску и грчку (мешанац)*. Двоје нису одговорили. Добила сам два одговора у којима се помиње Југославија: *СРЈ – ако ЈУ и даље постоји; Српкиња, мада увек кажем и напишем Југословенка*. У Солуну поред једне Гркиње и једног Француза, 24 су написали да су српске националности. Једна је нагласила да је Српкиња из Босне. Једна испитаница је српско-црногорске националности. Једна испитаница која је рођена и одрасла у Србији, а удала се за Грка написала је да је грчке националности. Можда је мислила на држављанство. Са друге стране, Српкиња рођена у Америци написала је да је Српкиња. На Криту је 9 испитаника написало да су српске националности, од који је један додао: *Србин до краја*.

3. Професионална структура имиграната

Генерално све досељенике у Грчкој можемо разврстати у две категорије. Првој припадају они који имају дозволу рада и боравка, док су у другој они који у Грчкој бораве илегално. Припадници прве групе имају сличне проблеме као и грчки радници, док се живот људи из друге групе по много чему разликује. Они су свакодневно суочени са низом егзистенцијалних проблема. Послодавци им намећу дуже радно време, а баве се тешким, слабоплаћеним пословима за које нису заинтересовани Грци. Мигранти раде као помоћно особље у болницама,

кухињама, на пословима одржавања чистоће, као чобани на селима. Пошто су илегално запослени немају право да се жале на услове рада, радно време као ни на плату. По питању места становања, сматрају се *срећницима* они који раде у кућама, јер у том случају најчешће имају обезбеђен смештај.³⁷⁵

Према подацима из 1998. године већина миграната имала је средње образовање (51%), значајан број имао је више образовање (20%).³⁷⁶

У великом броју земаља млада популација (нпр. студенти) обавља сезонске и *парт-тајм* послове, док у Грчкој родитељи издржавају своју децу све док она не нађу неко боље запослење (по могућности у државном сектору). Имигранти су запослени у тзв. *црној економији*, као и у приватним хотелима, угоститељству, на грађевини, у туристичким бироима, као професори страних језика.³⁷⁷

Многи мигранти из суседних земаља долазе само ради сезонске зараде и бораве у Грчкој само преко лета.³⁷⁸ Мигранти се још могу разврстати и према врсти посла који обављају на запослене у пољопривредном сектору (скупљање воћа, маслина, чување стоке), запослене у урбаној средини (грађевина, хотели), студенте и високообразоване стручњаке, и политичке избеглице.

У једном истраживању које је 2003. године спровео Т. Лианос, већина миграната није написала којим се занимањем баве. Од оних који су одговорили, већина се бави мануелним пословима (око 55,8%), велики број су специјализовани мајстори (16,6%). Дакле, око 80% су радници са или без специјализације.³⁷⁹ Већина је запослена на грађевини, на приватним газдинствима и радионицама (око 66%). Један значајан део запослен је у трговини, у хотелима и ресторанима (20%).³⁸⁰

У послератном периоду у бродском превозу било је запослено много миграната из Африке и Азије који су имали знатно ниже плате од Грка. Осим легално запослених, на грчким трговачким бродовима и бродовима грчких власника под страном заставом био је запослен и знатан број илегалних радника.³⁸¹ Према подацима за 1990. годину било их је око 10.000.³⁸²

³⁷⁵ Н. Емке-Πουλοπούλου, н.д. (1986), 396.

³⁷⁶ Θ. Π. Λιανός, н.д., 30.

³⁷⁷ R. Fakiolas, н.д. (2000), 61.

³⁷⁸ Θ. Π. Λιανός, н.д., 23.

³⁷⁹ Исто, 34.

³⁸⁰ Исто, 38.

³⁸¹ Н. Емке-Πουλοπούλου, н.д. (1990), 24.

Грци су одлазили са села, нису желели да се баве пољопривредом.³⁸³ То као последицу има да су у грађевинарству, пољопривреди, сточарству запослени већином мигранти.³⁸⁴ Према неким истраживањима, мигранти из Бангладеша и Пакистана запослени су претежно у индустрији, Пољаци на градилиштима, Бугари и Индијци у пољопривреди.³⁸⁵

Сматра се да је 1993. године у Грчкој било 4.000-6.000 страних студената. Ова група представља потенцијално илегалне емигранте, уколико остану преко рока одређеног за студирање, што се дешава у појединим случајевима.³⁸⁶

По питању проблема са сналажењем у новој средини, испитаници из Атине одговорили су потврдно у 25% случајева, наглашавајући да су то били незнатни проблеми. У Солуну је однос скоро пола-пола, тј. 45% испитаника јесте имало проблема, а 55% није, с тим што је један написао да је проблеме са сналажењем имао у *прва 2-3 мјесеца*. На Криту је 60% имало проблема, а 40% није.

Познато је да у Грчкој борави изванредан број угледних српских спортиста, пословних људи, новинара и уметника.³⁸⁷ Међутим, Срби се баве најразличитијим пословима. У *атинском узорку* 9 испитаника су студенти на основним студијама, 6 су постдипломци. Петоро испитаника су ликовни уметници - сликари. Један од њих је по образовању дипломирани економиста, али се издржава од израде и уличне продаје слика. Затим, 5 су програмери. Четири су незапослене, то су углавном жене које су дошле ради удаје или оне чији су мужеви добили посао (програмери), а оне су им се придружиле. Остали се баве следећим пословима: спољна трговина, физички послови, осигуравајуће друштво, музичар, преводилац, психијатар, једна чува старе и немоћне особе. У Солуну 11 су студенти на основним студијама, 2 постдипломца и један докторант. Шест жена, махом удатих за Грке су незапослене. Остали обављају

---

³⁸² Ξ. Πετρινώτη, н.д., 126.

³⁸³ Λουκία Μ. Μουσούρου, н.д., (1991), 107.

³⁸⁴ Ξ. Πετρινώτη, н.д., 75.

³⁸⁵ Μ. Baldwin-Edwards, *Στατιστικά στοιχεία για τους μετανάστες στην Ελλάδα: αναλυτική μελέτη των διαθέσιμων στοιχείων και προτάσεις για τη συμβάρθρωση με τα standards της ευρωπαϊκής ένωσης*, Mediterranean Migration Observatory 2005, 3.

³⁸⁶ Исто, 15.

³⁸⁷ А. Павићевић, *Срби и Грчкој, прилог проучавању националног идентитета нових емиграната*, Зборник радова Етнографског института САНУ: Традиционално и савремено у култури Срба, Београд 2003, 331.

послове у следећим областима: трговина, текстил, музичар (Француз - сантуриста), власник књижаре, рад на грађевини (по струци дизајнер), продавачица (по струци комерцијални техничар), секретарица (у конзулату СЦГ), преводилац. На Криту 4 су конобари, 3 се баве уличном продајом – продају разне врсте играчака. Ту су по један кувар, фотограф, власник мини-маркета (завршила је Педагошки факултет), молер.

Дешава се да људи са високом школском спремом обављају мануелне послове, у првом реду због недовољног знања грчког језика. Понекад су то индивидуални разлози, као у случају једног Србина из Далмације, по образовању дипломираног економисте. У отаџбини је годинама радио у струци, међутим, у Грчкој је почео да се бави сликарством и да се издржава од уличне продаје својих слика. На питање зашто се одлучио на ту *преквалификацију*, одговорио је: *нећу да имам газду Грка изнад главе!*

Углавном је за Србе у Грчкој карактеристично, како они сами а и Грци примећују, да се *не прихватају било ког посла*, тј. ако се и баве услужним делатностима, пазе да имају задовољавајуће услове рада и да буду добро плаћени.

Што се студентске популације тиче, многи су могли и раније да заврше факултете, али су одлучили да студирају дуже да би на тај начин имали легалне студентске папире за дозволу боравка.

4. Економске последице имиграције

Грчка има преко 10% незапослених, углавном жена и младих људи.³⁸⁸ У складу са подацима добијеним из Министарства пољопривреде Грчке, имигранти су спасли грчку пољопривреду од пропасти.³⁸⁹ Осамдесетих година 20. века Грчку је захватила економска криза. Осећала се пренасељеност и висока стопа незапослених.³⁹⁰ Потребно је нагласити да већина имиграната због њиховог илегалног статуса не ужива никакве социјалне бенефиције. Са друге стране они потпомажу грчку привреду купујући локалне производе (храну, конфекцију и сл.).

³⁸⁸ М. Baldwin-Edwards and C. Safilios-Rothschild, *Immigration and Unemployment in Greece: Perceptions and Realities*, South European Society & Politics 4/3, 1999, 207; С. Kasimis, *Migrants in the Rural Economies of Greece and Southern Europe*, Migration Information Source, October 2005, 5.

³⁸⁹ М. Baldwin-Edwards and C. Safilios-Rothschild, н.д. (1999), 216-217.

³⁹⁰ Н. Еμκε-Πουλοπούλου, н.д. (1986), 466.

Имигранти живе у сталном страху да ће бити депортовани. Пошто је став Грчке владе да она није земља имиграције, не постоји ни једна инфраструктура која би помогла имигрантима да се уклопе у грчко друштво. Према неким подацима, од 351.000 имиграната који су 2001. године поднели захтев за Зелену карту, 200.000 нема социјално осигурање.³⁹¹ То значи да у случају повреде на раду или болести они зависе од хуманости државних болница које у оваквим случајевима пружају бесплатне услуге. Истовремено, одсуство радне дозволе и социјалног осигурања ускраћује им право на пензију. Они припадају класи која је одређена термином *the underclass*, која је заправо последња класа социјалног стратума, јер се баве непожељним пословима и социјално су искључени. Налазе се у страниј земљи, имају проблема са непознатим језиком, обичајима и, у неким случајевима, религијом.

Странац који легално борави у Грчкој и има радну дозволу тешко може да доведе своју породицу. Грчка још увек није потписала уговоре са државама Трећег света из којих долазе страни радници, који на тај начин губе доприносе у осигуравајућим службама када оду из своје земље, али и за време боравка у Грчкој, тако да је породица принуђена да остане у својој земљи, јер нема прво на нпр. здравствену заштиту.³⁹² У јулу 2000. године Министарство здравља донело је одлуку да државне болнице не треба да пружају лекарску помоћ илегалним мигрантима. Међутим, председник Савеза лекара болница Атине и Пиреја, Статис Цукалос у изјави за дневни лист *Athens News* (29/7/2000) окарактерисао је такву одлуку Министарства као нечовечну и рекао је да лекари неће одбијати помоћ људима који немају дозволу боравка нити ће их пријављивати полицији.³⁹³

Истраживања спроведена у Атини показала су да имигранти живе у најсиромашнијим деловима града у којима је уобичајена трговина дрогом, проституција, слаб квалитет станова и инфраструктуре.³⁹⁴ Ови делови града нису права гета, јер нису етнички хомогени а у њима живе и Грци. У грчком друштву постоји стереотип да су странци криминалци. То доводи до тога да је

³⁹¹ *Eleftherotypia*, 8-8-2001.

³⁹² Α. Μ. Μουσούρου, н.д., 168.

³⁹³ Κ. Τζιλιβάκη, *Μετανάστες χωρίς χαρτιά στην Ελλάδα: χωρίς δικαίωμα περιθάλψης!*, 31/7/2000, www.greekhelsinki.gr

³⁹⁴ Τ. Iosifides and R. King, *Socio-Spatial Dynamics and Exclusion of Three Immigrant groups in the Athens Conurbation*, in: M. Baldwin-Edwards and J. Arango (eds.) *Immigrants and the Informal Economy in Southern Europe* London 1999, 208-209.

веома тешко изнајмити стан. Кућевласници траже да се плате три кирије унапред, не потписује се никакав уговор о становању и честе су ненајављене посете које су понекад једнаке са инспекцијом.³⁹⁵

Већина имиграната живи са рођацима или пријатељима исте етничке припадности. На овај начин они деле трошкове становања, а пошто се дешава да често мењају посао то им даје могућност да имају где да станују док не нађу други посао.

У грчком друштву мигрантска породица се налази у оквирима мигрантске политике, а не политике за породицу. Образовање деце имиграната је део мигрантске, а не образовне политике. Мигрант је у односу на домаће становништво нешто *друго*, није део њиховог живота. То доводи до тога да странци преиспитују свој идентитет, да се осврћу на своју различитост, да пренаглашавају те разлике.

5. Грчко друштво и имигранти

Потребно је осврнути се на слику коју Грци имају о себи самима. Опште је распрострањено мишљење да Грчка представља етнички хомогено друштво, аргумент који се често користи да се објасни и оправда грчка ксенофобија.

Истина је, међутим, да на територији Грчке живе и припадници других народа: Турци, Албанци, Бугари и Румуни.³⁹⁶ У Тракији живи преко 100.000 муслимана, међу којима и Помаци. У северном делу Грчке један део живља је словенског порекла.³⁹⁷

Испитивање јавног мњења у коме је учествовало 600 испитаника, које је било изведено у Атини у децембру 1989. године показало је да Грци уопште немају добро мишљење о Циганима (62%), Јеврејима (71%), Муслиманима (64%). Грчки расизам се разликује од европског по томе што се пре може назвати ксенофобијом. Тај расизам се испољавао тако што кућевласници нису хтели да изнајмљују станове *обојенима* или су им наплаћивали много више него Грцима или *белим* странцима. Поједини продавци испољавају презир према *обојеним* муштеријама уз претњу – често без разлога – да ће позвати полицију.

³⁹⁵ Исто, 221.

³⁹⁶ P. Kitromilides, "Imagined Communities" and the Origins of the National Question in the Balkans, in: M. Blinkhorn and T. Veremis (eds.) *Modern Greece: Nationalism and Nationality* Athens 1990, 42-43.

³⁹⁷ R. Fakiolas, н.д., 313.

О расизму говори и чињеница да обојени на грчким бродовима живе у одвојеним собама и једу за засебним столовима у односу на остатак посаде.³⁹⁸

Према В. Каридису, Грци се радују мигрантима само када имају могућност да искористе њихову радну снагу. Производ медија је стереотип «опасног странца». Често се појам мигранта поистовећује са криминалцем. Према статистичким подацима странци чине 25% затворске популације, а од тога су половина Албанци.³⁹⁹

На питање какав однос имају Грци према Србима, у Атини већина испитаника сматра да имају добар однос, наглашавајући да је то њихово искуство: *моје искуство је врло позитивно*. Додају да то зависи од тога ко је конкретан Србин као и ко је Грк, *не могу генерализовати тај однос једних према другима - генерално Грци воле Србе и то показују у пракси веома често*.

Само је неколико испитаника имало другачије мишљење, а то је да се и према Србима односе *као према свим странцима, у суштини потцењивачки однос, мало искористићавајући и лицемеран*. Један испитаник сматра да изузев неких благих симпатија (због супротстављања Американцима нпр.) *нема неког специјалног статуса за нас у њиховим очима*.

Остали сматрају да су Грци расположени веома пријатељски према Србима - *са искреном љубављу и скоро дивљењем*. *Имају нормалан однос, чак и бољи него према другим странцима. Како ко - од ниподаштавања до дивљења. Срби су најомиљенији странци у Грчкој. Према нама су се понијели врло добро*.

Један испитаник каже да приватно радо скалапају познанства са нама, дружења могу да прерасту у стварно трајна пријатељства - *пословно гледају свој интерес, тако да ту није битно да ли сте Грк или странац - ако сте добар радник тада то што сте Србин додатно позитивно утиче да сте прихваћени лепо*.

Испитаница чији је отац Грк, а мајка Српкиња каже да се у Атини према Србима понашају као и према свим осталим странцима. Била је и у Солуну и на Криту и приметила је да се тамо понашају много другачије, са више одушевљења и пријатељског расположења.

³⁹⁸ Н. Емке-Πουλοπούλου, н.д. (1990), 46.

³⁹⁹ V. Karydis, *Migrants in Greece: issues of policy and theory*, FECL 40 (December 1995/January 1996), www.fecl.org/circular/4010.htm, 2.

Међутим, један казивач који живи у Атини од 1997. године има следеће искуство: *ако хоћеш нешто озбиљно да радиш, увек ће те саплитати, јер ниси Грк. Не гледају те као човека, него као странца.*

Једна српска студенткиња седела је у градском превозу поред старије жене - Гркиње, која је огорчено говорила против странаца. Гркиња је све време питала нашу студенткињу: *Је л' тако, лутко?* – мислећи да је и она Гркиња, а ова јој је смејући се потврдно одговарала.

У Солуну сматрају да се према Србима односе добро, *боље него према припадницима других народа.* Имају пријатељски однос, прилично добар и позитиван, *врло често претерано срдчан; поштују нас, можда и више него што заиста заслужујемо; у Солуну и Македонији поштују Србе; сматрају нас за најбоље пријатеље; интересантан; посебан.*

Испитаници сматрају да старији Грци имају добар однос према Србима. И овде постоји мишљење да то зависи од човека. Међутим, понекад је тај однос: *расистички, не баш љубазан као што би требало; понекад су и скептични; воле нас до последње драхме, исто као и према осталим странцима.*

На Криту сматрају да већина има добар однос. Наравно, додају да увек има изузетака – *постоје и лукави који немају баш најбољи однос.*

6. Грчка имигрантска политика и уклапање

Све до 1990. године Грчка није имала разлога да мења свој закон о мигрантима из 1929. године. Нови закон о странцима усвојен је 1991. године. У складу са овим законом било је доста тешко добити дозволу боравка, а радна дозвола важила је годину дана са могућношћу обнављања. Само они који су имали двогодишњу дозволу боравка, имали су право да доведу породицу (тј. да породица добије на основу тога папире).⁴⁰⁰

Грчка у складу са званичним тумачењем 19. члана 1. параграфа Устава (του Κοινοβουλίου Χάρτη) није земља пријема миграната.⁴⁰¹

Када је Европска економска заједница 1992. године претворена у Европску унију дошло је до поделе европске популације на две групе. Једну чине грађани земаља чланица ЕУ, а другој припадају грађани из не-ЕУ земаља.

⁴⁰⁰ M. Baldwin-Edwards and P. Fakiolas, *Greece: The Contours of a Fragmented Policy Response*, in: M. Baldwin-Edwards, J. Arango (eds), *Immigrants and the Informal Economy in Southern Europe* London 1999:190.

⁴⁰¹ Н. Еμκε-Πουλοπούλου, н.д. (1990), 71.

Пратећи пример Италије и Шпаније, Грчка је усвојила тзв. *one off* регулацију. Постојале су две врсте картица: бела, која је обезбеђивала боравак од шест месеци и зелена, која је омогућавала боравак од једне до пет година.⁴⁰² Имигранти имају проблем да комплетирају потребне папире за дозволу боравка, јер често не знају грчки језик. Уколико ипак успеју да се споразумеју са службеницима, онда готово редовно добијају непотпуне информације.

У Грчкој се право држављанства остварује према пореклу, а не према месту рођења. У периоду од 1985 до 1995. године од укупног броја особа које су поднеле захтев за натурализацију, 75% били су грчког етничког порекла.⁴⁰³

У испитиваном узорку прва година по доласку многим је била најтежа. Испитаници из атинског узорка имају следећа искуства: програмерима су помогли програмери и они се иначе међусобно друже. Неки су имали подршку пријатеља, на пример из Београда, које су познавали од раније, а другима су, пак, помогле случајне особе. Доста њих је одговорило да су им помогли Грци. Један испитаник вели да му је прва година у Грчкој била лакша него године избеглиштва у Србији. Углавном је свима тешко због споразумевања:

Без грчког језика си као изгубљен, поготово ако си економиста. Било је чупаво. Радила сам у обданишту (држала часове енглеског језика, певала, свирала). Била сам мртва уморна и стално болесна од исцрпљености. Није било много забавно.

Помагао ми је грчки колега са факултета који је случајно у том периоду радио у Атини. После 2-3 месеца без посла или повремених послова на дневницу, запослио се као рецепционер у хотелу. Било је питање опстанка да се што брже и темељније научи језик, да се дође до какве-такве шансе за неки нормалан посао. Знање енглеског језика тада (а ни сада) није довољно да странац може да рачуна на трајнији посао у тој струци и да напредује.

Једној казивачици из Београда било је посебно тешко у прво време, јер није знала језик. Каже да се једном приликом расплакала када је један њен пријатељ говорио о њој неким Грцима, а она није ништа разумела – осетила се као *ствар*.

⁴⁰² Исто, 192.

⁴⁰³ G. Lazaridis and J. Poyago-Theotoky *Undocumented Migrants in Greece: Issues of Regularisation* International Migration, Vol. 37, No. 4, (1999), 729.

Грчка је позната као земља у којој је доста тешко прикупити све потребне папире да би се остварила дозвола боравка. То је утолико теже што наши људи у прво време не знају грчки, а шалтерски службеници се слабо служе енглеским језиком.

Првих шест месеци је било најтеже, јер нисам одмах остварила и боравак у Грчкој који је један прави хаос у сакупљању папирологије.

Неки су се снашли, те пошто нису знали грчки, Грцима су држали часове српског језика: *Прва година је била мучна по много чему. Као прво, вађење дозволе боравка, пријављивање у општину и слично, ишло је веома тешко, поред тога што је мој супруг Грк. Бирографија је тешка, мукоотрпне процедуре. Што се тиче посла, врло брзо сам нашла приватну школу у којој сам предавала српски језик прве две године.*

Имао сам пуну подршку супруге и њене породице. Учио сам језик и предавао српски и биологију будућим грчким студентима у тадашњој Југославији.

Стипендисти који су дошли ради учења грчког језика преко фондације ИКУ (=Фондација државних стипендија) нису имали почетне проблеме: *пошто сам дошла као стипендиста, смештај и школа су ми били обезбеђени, тако да није било потребе да ми неко посебно помогне.* Исто важи и за стипендисте фондације *Александар С. Оназис* која својим стипендистима обезбеђује и смештај.

Наравно, то што неко има кров над главом уопште не значи да нема друге проблеме који су у вези са *прелазним периодом* навикавања на нове услове живота. Један казивач који је дошао у Атину на основне студије 1997. године, каже да када је стигао у Грчку уопште није имао осећај као да је у иностранству. Као стипендиста грчке државе првих месец дана живео је плаћено у хотелу, а затим у једном студентском дому у коме је било још Срба. Једини пут када му је било јако тешко било је када је први пут отишао кући – у Атину је допутовао у септембру, а отишао је за *њихов* Божић 25. децембра. Када се вратио после три недеље (средином јануара) у своју собу у дому, осетио је да је ту у гостима и да треба да чека Васкрс да би ишао кући – тамо су му родитељи, сестра, цела фамилија. Схватио је да не може да живи на два места, да има два куће – тако да је рашчистио сам са собом да живи само у Грчкој. Следеће године је изнајмио стан. Од намештаја је имао само сто и кревет на

расклапање, али то је било његово, осетио се као код куће. Он каже да је тај осећај јако битан.

Једном студенту је први пут *било тешко* после три месеца. Првих дана је имао пуно обавеза: сређивање папира за дозволу боравка, учење језика, похађање наставе – све је било ново. Када се усталио програм живота, онда је имао времена да се врати себи и да схвати да му недостају родитељи, брат, пријатељи. Недостајао му је дубљи однос са људима – није имао ни са ким да подели ни радост ни тугу.

Људи у прво време осећају усамљеност. Наравно, ту кризу лакше пролазе они који су дошли са породицама, али ни њима није баш све потаман: *супруг је дошао годину дана пре мене и знала сам по самом доласку које ме перипетије чекају. Нисам била много усамљена, али су ми недостајали пријатељи, храна и многе ситнице из Србије.*

У Солуну је Српкињама које су се удале за Грке у прво време било изузетно тешко. Као главни разлог наводе недостатак комуникације са другим људима (јер нису знале грчки) и незапосленост: *била сам јако усамљена, нисам радила, нисам имала пријатеља.* Са друге стране, једна испитаница са Крита има потпуно другачије искуство: *прве године ми је помогао мој муж, нисам имала проблема, јер сам се налазила у врло гостољубивој средини (Крит).*

Већина испитаника каже да им нико није помогао: *нико ми није помогао, тада нису постојале службе за помоћ, прихватање и образовање странаца.*

Некима су помогла свештена лица. Један испитаник каже да је у прво време радио у Хиландару: *радио сам у Хиландару 5 месеци, а после сам се одмах запослио као баштован.* И у Солуну је било лакше студентима који су дошли са стипендијом. Они који су дошли на постдипломске студије без стипендије за прву годину која подразумева само учење грчког језика кажу да им је било изузетно тешко.

У почетку је тешко, пребацујеш своју кривицу на нову средину, све док не укапираш да је проблем у теби. Помогли су ми углавном Срби.

На Криту већина испитаника сведочи да је прва година била јако тешка, а да су помоћ имали углавном од сународника: *због незнања језика прва година је била тешка. Имао сам малу помоћ једног пријатеља Србина, Далматинца, нисам био усамљен. Одржао ме је рад и близина мора - послове нисам бирао - углавном тешки физички послови.*

Нисам била усамљена, помогли су ми Срби, радила сам у бару, ресторану, маслине, наранџе, хотел.

У Атини већина испитаника сматра да се у Грчкој добро снашла. Само је један прокоментарисао своје стање као *осредње - ћути и трпи*. Доста њих сматра да то како се неко сналази у одређеној средини зависи пре свега од њега самог, а не толико од окружења:

Моје мишљење је да мјесто у којем живиш није превасходан фактор или параметар у сналажењу. Зависи од човјека, од његовог претходног живота, искустава које има. То је повезано са питањем како се неко генерално сналази, тј. колико успешно успева да задовољи своје потребе. Ја - осредње, али је то невезано за Грчку. Свуда би било исто ...

Може се рећи да сам се добро снашао, мада уз помоћ срећних околности у појединим моментима да се указивала прилика за напредовање у пословном смислу. Ниједног тренутка се нисам осећао странцем, што због сличности менталитета, што због стварних симпатија које обични грчки народ гаји према нама. То је умногоме допринело да се у тежим периодима битисања овде ниједном нисам двоумио да ли да покушам негде даље, на неком «јачем» Западу, био сам упоран да истрајем баш овде.

Мислим да сам се уклопио довољно добро. Упознао Атину, осјетио менталитет, дружио се и са Грцима - изласци, фудбал, кошарка, излети у природу.

Слична ситуације је и у Солуну где 61% испитаника сматра да се добро снашло. Само је неколико разочараних који се *још увек сналазе*.

На Криту је најмање одушевљених, тј. само 30% сматра да се добро снашло. Остали су прилично разочарани: *очајно, ал' има и горих; задовољавајуће с обзиром на околности у којима сви странци живе*. Ови одговори су донекле неочекивани ако се узме у обзир да исти људи у почетку нису имали проблема са сналажењем. Изгледа да је то стога што су наставили да се баве пословима у сфери услужних делатности.

Из живота у родном крају српски мигранти у Атини се најчешће сећају драгих људи – родитеља, породице и пријатеља. Већина се сећа детињства и школских дана. Велики број испитаника мушког пола навео је да се сећа *жена и девојака*. Осим тога, сећају се *дружења*, нечег што им у Грчкој веома недостаје.

Они који су са породицом та сећања деле са најближима: *детињство, период младости - сећам се свега с радошћу и врло често разговарам са супругом о нашим животима прије брака, и дјетињству уопште*. Код самаца ситуација је нешто другачија: *свачега се сећам кад ујутро тијем кафу сам*.

Сећају се визуелних утисака природе, *снијега*. Ево једног детаљнијег описа: *свега што год те овде подсети на родни крај - мислиш хтео не хтео, тражиш сличности у изразу и лику људи које познајеш у родном крају, слушаш глас па те подсети на неког из краја - поготово ми се допао један једини багрем на Синтагми - процветао огroman, како да ме не подсети на моју улицу која је имала скоро испред сваке куће багрем*.

Београђани се сећају свог града: *Београд до 90-те је био један од најлепших места за живот – слободан, отворен, светски град који није имао шта да завиди другима. До краја живота ћемо осећати носталгију за тим временом 1975-1990, тек када смо све изгубили можемо да схватимо какав квалитет живота смо тада имали..*

Међутим, има и таквих који се ничег посебно не сећају, као нпр. једна испитаница удата за Грка: *ничега се не сећам више или мање, супер сам живела у Београду све године, пуно сам се дружила, излазила, путовала, понекад ми је било досадно, што за овде не могу да кажем, много се брже и интересантније живи*.

Солунски испитаници имају иста сећања: *породица, пријатељи, природа и наша весела; Дунав, Калемегдан*. С обзиром на климатске услове, у Солуну су зиме хладније него у Атини, а грејање у становима није добро, неки су написали да се сећају *кад је хладно – грејања*. Француз је написао да се сећа: *лепих тренутака, пријатеља, пажње, нежности*. Један испитаник чија се жена и деца налазе у Србији сећа се *породичних шетњи*.

На то каква ће сећања бити утиче порекло испитаника, тј. какве су биле године које је провео у родном крају пре него што је дошао у Грчку. Србин из Хрватске који је доживео рат деведесетих написао је: *ничег лијепог*. Опет, један испитаник из Србије одговорио је да се сећа *лепог живота*.

На питање шта им највише недостаје у Грчкој, а што су имали код куће, у Атини су углавном одговорили да су то пријатељи и рођаци - *топлина, карика која емотивно веже људе*. Некима недостају неки сегменти културног живота као што су: позориште, биоскопи са српским преводом, концерти класичне

музике. Недостају им и читање *«Блица»*, *Звездине утакмице*, *јефтина кафана*, *мирнији и опуштенији живот*. Многима недостаје природа: *снијег; зелено волим те зелено*. Од хране: *бурек, ћевапи, вешалица, роштиљ, супа*. Једном испитанику недостаје матерњи језик и *то да ниси странац*.

Српкиња удата за Грка: *не осјећам да ми нешто недостаје из куће, моја породица је овдје, поред тога у отаџбини више не постоји моја кућа, ја сам избјеглица од 1992, пожелим да видим Сарајево и своје пријатеље, боравим тамо у току љета, тако да не осећам празнину, никакав недостатак*. Наш емигрант ожењен Гркињом каже да је у Србији од 10 његових пријатеља 7 отишло ван земље, а смо се један вратио: *никад нисмо могли да поново створимо таква пријатељства - недостаје зеленило и слободни простори, зими недостају наши кулинарски специјалитети, али се ту сналазимо, ипак смо довољно близу*.

Једној испитаници из Земуна недостају: *породица, пријатељи, кућни љубимац, домаћа кухиња, моја кућа, зеленило, паркови, високи мушкарци, лепи људи, земунски кеј, свез ваздух*.

У Солуну неколико испитаника није одговорило на ово питање. Такође им највише недостају *породична атмосфера и стари пријатељи; дружење и пријатељство*. На нивоу емоција недостају им *искреност; телесна близина сродних душа*. Српкињи из Америке недостаје *топла вода 24 сата, радње да раде 24 сата*. Српкињи удатој за Грка недостају *Дунав, Калемегдан, култура, дисциплина, образовни ниво*. Некима недостју неке врсте хране: *бурек са месом, кајмак, еуро крем, супе, укусно поврће, вода*. Од природних елемената недостају им *зеленило и цвеће*. Французу недостају *пријатељство, нежност, активности, перспективе*.

На Криту им углавном недостаје *домовина*. Од хране: *бурек и јогурт; сарме; наши сувомеснати производи; плазма кекс и нека друга храна и тића*. Српкињи удатој за Грка недостају: *књиге на српском, филмови, музика, шах*. Неколико њих је навело да им недостаје велики избор књига на српском језику – *библиотека - са нашим књигама, наравно*. Србин из Хрватске је написао да му недостаје *нормалан живот од пре рата*.

7. Етнички стереотипи: Срби о Грцима

О томе како су Срби видели Грке и Цинцаре у различитим историјским периодима постоји доста научних радова.⁴⁰⁴ Заједничко им је да су се углавном бавили сликом Грка који су живели у Србији. Овде ћу покушати да на основу материјала прикупљеног на терену прикажем како Срби који живе у савременом периоду у Грчкој виде, тј. доживљавају своје домаћине.

Као увод направићу мали историјски осврт на основу већ поменуте студије Фирмилијана Дражића. Он у прологу истиче да је *животна девиза у Грчкој морални и материјални егоизам, како према странцима тако и према домороцима, не само између непозантих већ и међу најтешњим сродницима: живећи у непрекидном, сиљном и страдном трвењу човеку изгледа као да живи у некој вечитој збрци, у којој је тешко предвидети не само лични живот већ и живот целог грчког народа.*⁴⁰⁵

Поред све мржње према Словенима Грци, према Фирмилијану, доста и искрено симпатишу према Црногорцима и нама.⁴⁰⁶ У делу о трговини, Фирмилијан истиче да је Грк *створен за трговца*, и да стога не воли рат, али да су Грци ипак велике патриоте. Грчке пијаце и радње су веома бучне, па *странцу и у тихој ноћи још бруји глава од дневне ларме*. Фирмилијан даје следећи опис просечног Грка: *свуда, свакада и на сваком месту Грк, држећи бројанице, непрестано шапуће, броји, раститује за курс, мисли и премисља, води рачуна о европским тијацима, купује, продаје, трампљава, врбује муштерије, нуди услугу, лаже, вара, политизира, тужи се, оцрњава своје стање, јадикује на своју управу и странца непрестано фали.*⁴⁰⁷

⁴⁰⁴ Д. Ј. Поповић, *О Цинцарима, прилози питању постанка наше чаршије*, Београд 1927; Д. Ј. Поповић, *О Цинцарима*, Београд 1937; Stoianovich T., *The Conquering Balkan Orthodox Merchant*, Journal of Economic History, XX, 1960; Веселиновић, Р., *Београд под влашћу Аустрије 1717-1739*, Историја Београда 1, Београд 1974; Тричкових, Р., *Варош после 1740*, Историја Београда 1, Београд 1974; Веселиновић, Р., *Београд под влашћу Аустрије 1717-1739*, Историја српског народа IV, Београд 1986; Јовановић-Стојимировић, М., *Силуете старог Београда*, 1-2, Београд 1987; Петровић, Ђ., *Цинцари у републици Србији*, Научни скупови САНУ, књ. LXXXIV, Одељење друштвених наука, књ. 19, Београд 1996; Павићевић А., *Срби и Грчкој, прилог проучавању националног идентитета нових емиграната*, Зборник радова Етнографског института САНУ: *Традиционално и савремено у култури Срба*, Београд 2003; Gavrilović Lj., Kir Janja — stvarnost ili stereotip o Grcima, *Etnički stereotipi, Nova srpska politička misao*, Београд 2002; Ђорђевић-Јовановић Ј., *Грци у Београду*, Зборник *Скривене мањине на Балкану*, Балканолошки институт САНУ Београд 2004.

⁴⁰⁵ С. Терзић, н.д. (1992), 234.

⁴⁰⁶ Исто, 234.

⁴⁰⁷ Исто, 236.

Фирмилијан веома похвално пише о просветном, научном и културном животу у Грчкој. Грци су у 19. веку веома уважавали науку, и уместо да се надају у рат они су се надали у просвету – да ће њоме остварити пуно културно јединство свих Грка. Грчка је имала бројну интелигенцију и одржавала је блиске везе са школованим људима из неослобођених крајева. У Грчкој је постојало преко шездесет разних листова и пуна слобода јавне речи: *свакоме је слободно говорити и писати шта хоће и колико хоће*. Фирмилијан каже да је живот у грчкој престоници био *скупљи него у Бечу и доста је луксузан*.⁴⁰⁸ Морам да приметим да је по том питању ситуација почетком 21. века остала готово непромењена.

На крају своје студије о Грцима, Фирмилијан је закључио да се Београд не може ни поредити са Атином, да је *Елада много напреднија од Србије* и да је грчки народ много богатији од српског. *Горка је истина да су Грци велике егоисте, да су лукави и до крајности славољубиви, да су хрђаво са војском спремни; но они су ипак Грци, способни да се саберу и удруже за остварење своје народне идеје и за проширење слободнога трговачког поља*. Сасвим на крају, завршава Фирмилијан: *истина је да према нама симпатишу и онда вазда су Србији добро дошли као савезник и пријатељ*.⁴⁰⁹ Милан Кујунџић-Абердар је 1882. године у свом извештају о боравку у Атини написао следеће запажање у вези са склоношћу ка задужбинама код Срба и Грка: *док је Србија лакомо суревњива према својој престоници, док Србин на страни заборавља своје дужности патриотизма, чим се код куће подигне, одмах износи из земље стечено благо, дотле се у Атини на сваком кораку налазе споменици приватнога патриотизма и љубави спрам свога првог града. Што је који Грк удаљенији од своје земље, све већма мисли на њу и у све већем размеру расте његов патриотизам*.⁴¹⁰

Током свог истраживања испитаницима сам поставила питање о **заједничким особинама** Срба и Грка. Један Србин ожењен Гркињом сматра да су ови народи веома слични по начину размишљања и базичном систему вредности. Многи наводе *заједнички менталитет*. Једна испитаница је

---

⁴⁰⁸ Исто, 237.

⁴⁰⁹ Исто, 238.

⁴¹⁰ Исто, 240.

написала: *то варира од области до области и не може се генерализовати, али весели су, поносни и отворени и једни и други.*

Већина испитаника наводи да имамо заједнички *балкански синдром*, а под тим појмом подразумевају: неодговорност, импровизацију, нетачност, недисциплину, неорганизованост, страственост, темперамент, проблематичну хигијену, алкавост, јавашлук, лењост, склоност да се све решава *заобилазним*, тј. лакшим путем, површност, пргавост, *подједнако смо примитивни; мислимо да смо најпапетнији, најбољи и у свему нај; све се може ако имаш везу или за новац*; склоност ка дувану, кафи, месу.

Говорећи о *балканском менталитету* Милица Бакић-Науден примећује да је менталитет колективна представа о себи које не желимо да се ослободимо јер не захтева ништа од нас до пуку репродукцију. Тако *менталитет* постаје врста затвора на који се жалимо, али не желимо да се ослободимо, јер слобода собом носи и одговорност за своје поступке.⁴¹¹

По мишљењу мојих испитаника, осим *левантинских* имамо и понеке позитивне особине, а то су: музикалност, отвореност (нисмо ксенофобични), духовитост, дружељубивост, таленат за спорт (и љубав према спорту), сличног смо темперамента, склоност ка проводу, комуникативност, лако склапамо познанства и пријатељства и једни и други, породични смо и везани су за традицију, још увек имамо вољу за проводом и за дружењем, нисмо толико хладни као у западним земљама.

Неколико испитаника истиче православну веру, као нпр. Српкиња удата за Грка: *имају заједничких особина и позитивних и негативних - вјерујемо у истог Бога, вриједни људи, окренути породици и породичном животу.* Један Србин ожењен Гркињом каже: *вишевековно заједничко живљење у византијском и православном духовном простору допринело је да веома много елемената сличности постоје међу нама, поготово у тзв. обичном народу - односи унутар породице и родбине, поштовање неких традиционалних видова понашања, отпорност и трпеливост, издржавање кризних времена (укључујући и разне облике «сналажљивости»), као последица ропства под Турцима, помало «хајдучки» однос према институцији државе када тражи од својих грађана свесно и одговорно плаћање пореза, Грци не бих рекао да су*

⁴¹¹Milica Bakić-Hayden, *Varijacije na temu 'Balkan'*, Beograd 2006, 27.

злопамтила, генерално гунђају (као и ми) и не уче се лако на грешкама (исто), када се изађе из Атине и Солуна у провинцију и «загребе» по карактеристикама живота у селима и мањим урбаним срединама, може се приметити доста сличности у понашању, темама разговора, погледима на живот, политику, статус малих народа у данашњем светском поретку, итд. У великим градовима с друге стране, «брзина» и количина стреса у свакодневној трци за стандардом доста је обезличила човека, мада се нажалост може рећи да и наши велики градови брзим корацима иду ка том резултату.

У Солуну су мишљења доста подељена. Неки сматрају да се доста разликујемо: мислим да се доста разликујемо, заједничких особина ако и има - нема пуно. Многи као заједничку особину наводе веру и у вези са њом начин прослављања неких празника, сличне обичаје. Понеко самтра да су нам заједнички темперамент, нарав, гостољубивост, као и *извјесна врста човјекољубља; весели смо и добродушни*. Француз сматра да имамо неке заједничке особине, али и велике разлике - *заједничке особине: ношње, вера, музика, јела, историја - менталитети су потпуно различити*.

Као негативне заједничке особине испитаници наводе да су и једни и други: недисциплиновани, арогантни као нација, незналице. Припадници оба народа *воле да оговарају и да се свађају, а понекад се сажале па помогну*.

На Криту сматрају да осим православља, оба народа имају прилично лежеран начин живота. Заједнички је темперамент, затим углавном *воле да «врдају» баш као и ми; хоће да раде што мање за што више пара; воле да преваре и лажу; нерадничке особине*.

По питању међусобних **разлика**, у Атини сматрају да имамо различит менталитет и васпитање. Дакле, испитаници истовремено сматрају да имамо исти и различит *менталитет*. Понеки сматрају да је разлика у томе што је код нас Црква била занемарена: *одрасла сам у другачијој средини, до 15 године нисам ни чула за Цркву, околина у којој сам расла је потпуно другачија од ове у којој сад живим, за мене је то предност и привилегија, не мислим да различитост штети*.

Разлике се могу поделити у неколку група. У прву групу спадају оне које су везане за спољашњи изглед: физички изглед, лепота, висина. Наши људи примећују да *Гркиње немају комплекс*, тј. критеријум за одевање је мода, а не да

ли дотичној особи нека одећа заиста лепо пристаје. Особе женског пола често иако су нижег раста и пунијег стаса показују обнажен стомак и сл.

Другој групи припадају разлике у емоцијама, ставовима: осећам да смо осећајнији, дубљи у приступу неким темама, много сујетнији од Грка; мало смо културнији; код Грка нема искрености, затворени су; ксенофилија; темперамент, одгој; начин размишљања, интересовања; претежна површност осећања код Грка; мање причамо и мање смо склони хистерiji - површнији су од нас и театралнији у скоро сваком погледу; Грци имају урођену нељубазност, осим келнера; имају невероватан осећај за драматику и кад су љубазни (непознатом човеку ће се обратити речима: очи моје, љубави моја) и кад се свађају; Грци су више љубоморни, завидни, више гледају на саме себе - нису претерано образовани, велике су трачаре, систем вредности им је тотално поремећен (само материјалне вредности су праве); ментални склоп, ниво зрелости у односу на моје вршњаке у Грчкој, ставови и норме у вези са многим стварима; проблем је што они мене својатају, а ја сам различита по језику, по односу према пријатељима, рођацима (они су површни); Грци не цене ништа туђе – кад почнем да им причам о нашој земљи незаинтересовани су, не занима их; у кафићу свако себи плаћа пиће (!!); Грци мисле да су измислили и створили сав свет; код нас се сви према странцима односе са поштовањем, а овде са понижењем; са Грцима никад не знаш на чему си: сви климају главом, смешкају се док им требаш, а кад им не требаш оду; интересције су, гледају само свој интерес, посебно људи из Цркве, што већу титулу имају, гори су; код нас се или бијеш или ћутиш, а код њих само лају; ми лако заборављамо, а Грци никад – ни добро ни лоше; људи су бар на први контакт љубазни; код њих се може наћи више срдачних људи, поготово свештеника; ми имамо «ширу» душу, шире смо руке и страст да остварујемо своје интересе нам није у тој мери јака, Грци често немају меру у томе и не презају да газе преко свега - они су 150 година у свету капитализма и то је оставило свог трага.

Један казивач каже да Грци не могу да схвате наше потребе ни проблеме, јер мисле да су они како треба, а сви остали су како не треба. Многима смета што *имају лажно сажалење, гледају нас као варваре којима треба помоћи, а то Србе одбија.*

Један студент каже да је разлика у томе што су Грци често отворенији за успостављање контакта него Срби. Међутим, Срби успостављају озбиљније контакте. Грци се друже десет дана, а не размене телефоне – површни су.

У трећу групу спадају разлике везане за рат на територији бивше Југославије: *они нису имали тако катастрофалних 10 година као ми - многе разлике постоје и због тога; рат који смо преживели.*

У четврту групу спадају разлике које су у вези са осећањем етничког идентитета: ја нисам Грк и Србин сам; сазнање да нисам Гркиња и да је моје животно искуство везано за једну другу средину, националну заједницу.

У Солуну Срби такође себе виде као доста различите од Грка. Једино су три Српкиње које су удате за Грке и Србин који је у браку са Гркињом написали да нема разлике.

Остали су написали следеће: осећај за хумор; Грци су олаки на речи; језик и култура; образовни ниво, дисциплина, доследност; наша лепота; да - срце; прије свега нека карактерна обиљежја; то што сам Српкиња (2); србски идентитет; начин живота и начин размишљања; не хвалим се као они; мислим да смо искренији и духовитији од њих; порекло; то што нисам рођени Грк већ Црногорац (мање сам екстатичан од Грка).

Имају *трговачко сујеверје* – једна казивачица није могла да изађе из продавнице у Солуну док не купи нешто, јер је био ем понедељак, ем је она била прва муштерија. Срби то некад свесно користе.

Француз сматра да се Срби и Грци разликују *као дан и ноћ - карактер, менталитет, образовање, искуство.*

Срби на Криту виде као разлику између њих и Грка: култура и понашање, корени, порекло, *зато што се осећам странац у Грчкој*, много – не лажемо и интелигентнији смо, *шире образовање, они бре везе немају.*

VI. ИНСТИТУЦИОНАЛНИ НИВО КОНСТРУИСАЊА ИДЕНТИТЕТА У ИНТЕРЕТНИЧКОЈ/МЕЂУНАЦИОНАЛНОЈ ИНТЕРАКЦИЈИ

М. Лукић-Крстановић је проучавајући Србе у Канади осамдесетих година 20. века разликовала *ужа* и *шира* интегративна окупљања исељеника.⁴¹² Ово је донекле применљиво и на српску емиграцију у Грчкој. Под *ужим* интегративним окупљањима се подразумевају одржавања пријатељских веза, а под *ширим* дружења међу исељеницима у оквиру друштвених институција. Међутим, управо ова друга врста окупљања представља суштинску разлику српске емиграције у Грчкој у односу на српске емигранте у другим земљама – и поред постојећих могућности институционализовано окупљање је веома слабо развијено. Главне институције у којима се повремено сабирају од почетка 21. века јесу - у Атини амбасада у којој се окупљају једном годишње, у Солуну конзулат у коме су окупљања једном месечно, а постоји и допунска школа на српском језику једном недељно. У Солуну постоје богослужења на српском језику у цркви Светог Саве. У Атини је на личну иницијативу верника покренута иницијатива за стварање српске парохије од стране верника, али СПЦ сматра да то није потребно. Такође је у Атини на иницијативу једног приватног лица основан *Српски културни центар*. Наши људи се у Грчкој осећају заборављени од матице.

1. Амбасада и конзуларна одељења

Истраживање живота Срба у области Солуна и околине започела сам у новембру 2003. године. Прве податке добила сам у Конзулату Србије и Црне Горе. Током друге половине 20. века Срби се у Солуну нису нигде организовано окупљали. Тако је, на пример, 2001. године на списку држављана тадашње Југославије који живе у Солуну, у конзулату било уписано свега 19 особа. Нови конзул је са свима контактирао телефоном и позивао их да дођу у конзулат на пријем и да позову све своје познанике. Окупило се 150 особа. Установили су окупљање сваке последње среде у месецу.

⁴¹² М. Лукић-Крстановић, *Срби у Канади - живот и симболи идентитета*, Београд 1992, 115.

На већину манифестација које су биле организоване при амбасади Србије и Црне Горе у Атини у периоду од 2003. до 2005. године био је позиван узак круг људи, путем телефона. На постављено питање како да се наши грађани информишу о манифестацијама које се дешавају у амбасади, тадашњи аташе за културу одговорио је да сматра да *амбасада није културни центар*, тако да је он по личном нахођењу звао кога је хтео.

На Крфу постоји зграда почасног конзулата. Данас се ту налази *Српска кућа*, музеј који је посвећен страдању и животу Срба на Крфу током Првог светског рата.

2. Школа

Током седамдесетих година 20. века при југословенској амбасади у Атини радила је основна школа на српском језику. Сваки држављанин Југославије који је био привремено насељен у Грчкој, могао је да да своје дете у ту школу. Међутим, осим једне породице, нико други није био заинтересован.

У Солуну при конзулату Србије и Црне Горе од септембра 2002. године постоји Допунска школа на српском језику. Настава српског језика у конзулату покренута је на иницијативу једне Српкиње рођене у Америци. У Солуну се настава одвија суботом током целог дана и понедељком поподне, а у Катарини недељом. Током школске 2003-2004. године у школу је уписано шездесеторо деце. Од овог броја дванесторо (20%) апсолутно не зна српски језик.

Школу похађају деца узраста од четири до осамнаест година, која су према старосној структури разврстана у пет група. У првој групи се налазе деца од четири године до другог разреда основне школе, другу групу чине деца од трећег до шестог разреда, трећу од седмог разреда основне до завршног разреда средње школе. У четвртој групи су ученици који не знају српски језик, а у петој групи су деца из Катарине. Већина ђака потиче из етнички мешовитих бракова. Међутим, уписана је и једна Енглескиња као и неколицина Грка.

Настава се одвија према уџбеницима за допунске школе у иностранству, на основу програма Министарства просвете. Према плану и програму деца усвајају знања из српског језика и књижевности, веронауке, ликовне и музичке културе, историје и географије. Ученицима је најтеже да савладају падеже, компарацију придева, промену глагола по лицима, прошло време. Долази и до грешака које су уобичајене приликом учења страног језика, када се буквално преводи са једног језика на други. На пример, један дечак је рекао: *на Београду*,

преводећи буквално грчку конструкцију *στο Βελγιάδι*. Родитељи са првим дететом говоре на српском, а већ са другим на грчком језку, па је отуд другом детету теже да научи српски језик.

Велики је број мешовитих бракова. Многи Грци из Македоније боравећи на студијама у Србији, склопили су бракове са Српкињама које су затим дошле у Грчку. Деца из мешовитих бракова у великој већини говоре само грчки језик.

3. Српски културни центар у Атини

Занимљиво је поменути постојање мало познатог Српског културног центра у Атини. Овај центар основан је крајем 1995. године на челу са др Мирком Томасовићем, који је и његов оснивач. Циљ оснивања овог центра је повезивање свих православних Срба на територији Грчке и Кипра, а ради чувања и неговања српског језика, културе, духовности, као и продубљивања пријатељства између српског и грчког народа. Предвиђено је организовање научних скупова, семинара, изложби, концерата, манифестација, екскурзија, спортских такмичења и сл.

Постојала је идеја да се отвори *Српска школа* у којој би се одржавала предавања из српског језика, историје, географије, музике, културе, књижевности, фолклора итд. Планирано је да се у школи оснује и школска библиотека (са читаоницом), коју би могли да користе сви заинтересовани. Међутим, ова идеја још увек није реализована. Такође је постојао предлог да се оснује *преводиачко друштво* којем би главни циљ био превођење најзначајнијих дела написаних на српском језику, као и превођење вредних дела са страних језика на српски. У издању Српског културног центра објављена је 1995. године у Атини књига о Сими Матавуљу, *Σίμο Μάταβουλι (1852-1908) – Ένας σερδάρης της σερβικής λογοτεχνίας*, у преводу др Мирка Томасовића.

Српски културни центар нема никакве политичке амбиције нити жели да замени већ постојеће институције које су већ успоставиле различите облике сарадње између српског и грчког народа. Његова је једина намера да у сарадњи са амбасадом Републике Србије и Црне Горе у Грчкој, постане место зближавања српског и грчког народа, да трајно подстиче, повезује, окупља Србе појединце и установе, инспирише и помаже, тј. да ствара позитивну климу за постизање постављених циљева и да *оснажи предиво тканице српско-грчких веза у свим облицима свакодневног живота*.

4. Друштво грчко-српског пријатељства

Друштво српско-грчког пријатељства основано је 4. марта 1991. године у Београду. Академик др Душан Каназир, тадашњи председник САНУ био је први председник Друштва српско-грчког пријатељства.⁴¹³ Свечана скупштина Друштва одржана је 10. јуна 1991. године у Српској академији наука и уметности, имала је основачки карактер.⁴¹⁴ Велики број чланова Друштва су угледне личности из области науке и уметности. Данас Друштво има око две и по хиљаде чланова.⁴¹⁵

Академик др Душан Каназир позвао је у једном отвореном писму 1991. године грчку страну да формира Друштво Грчко-српског пријатељства.⁴¹⁶ У Грчкој је прво Друштво Грчко-српског пријатељства основано у Атини 22. септембра 1992. године. Председник Друштва је Арис Мусионис.⁴¹⁷

Статутом Друштва српско-грчког пријатељства са седиштем у Београду уређено је да се активности одвијају по радним групама и секцијама, и да се у другим градским центрима оснивају подружнице. Заиста, у многим градовима широм Србије, посебно у универзитетским центрима, основана су локална Друштва-подружнице српско-грчког пријатељства. Друштво све време, дакле већ петнаест година, ради без икакве материјалне помоћи и спонзора, углавном захваљујући ентузијазму чланова.⁴¹⁸ Друштво покушава да утиче на развој повезаности у домену науке, културе, технологије, трговине, спорта, туризма и сл. Од свог оснивања до данас Друштво најмање два пута годишње организује тромесечну наставу савременог грчког језика. Славу Друштва Цар Константин и царица Јелена прослављају сваког 3. јуна почев од 2002. године. Друштво обележава и значајније датуме из новије грчке историје као што су 25. март и 28. октобар. Данас је председник Друштва проф. др Миодраг Стојановић, оснивач Катедре за неохеленске студије Филолошког факултета у Београду.

⁴¹³ Академик Душан Каназир, *Писма пријатељима*, Гласник Друштва српско-грчког пријатељства, vol. 1, Belgrade 1991, 14.

⁴¹⁴ Гласник Друштва српско-грчког пријатељства, vol. 2, Belgrade 1991, 1.

⁴¹⁵ О друштву грчко-српског пријатељства видети: G. Blagojević, *Greek and Serbian people through the functioning of Greek-Serbian Friendship societies from the 1990s*, scientific congresses "Greece and the Balkans: 200 Years of Interaction, Exchange and Mutual Influence" organized by the Oxford University Greek Society, at the University of Oxford (Great Britain).

⁴¹⁶ Академик Душан Каназир, н.д., 14.

⁴¹⁷ November 16, 1992 Vreme News Digest Agency No 60

⁴¹⁸ Захваљујем се господину проф. др Миодрагу Стојановићу председнику Друштва и госпођи Љиљани Манојловић генералном секретару Друштва на пруженим информацијама.

Ликовни салон Друштва у својим просторијама организује изложбе уметничких дела својих чланова под јединственим називом *Елада у срцу*. Промоције књига, монографија и зборника такође су саставни део програма рада Друштва. Широј културној јавности Друштво се представило циклусима предавања на Коларчевом народном универзитету о целини односа Србије и Грчке у 18, 19 и првој половини 20. века, у области политичких, духовних и културних односа. Током маја 2006. године био је организован циклус предавања на тему: *Крф у српској историји, књижевности и уметности*.

Постоји двојезична публикација *Гласник Друштва српско-грчког пријатељства*. Објављено је шест бројева. У првом броју објављени су делови Статута друштва који говоре о намерама оснивача друштва. Између осталих, објављени су текстови г. Е. Н. Карајаниса, тадашњег амбасадора Грчке у СР Југославији и Епископа бачког г. Иринеја Буловића, у којима поред осталог, истичу да је најзначајнија спона између грчког и српског народа православна вера, која је створила и заједничку културну традицију.⁴¹⁹

У Грчкој не постоји ни један *српски клуб*, али постоје многобројне подружнице Друштва грчко-српског пријатељства. Ова Друштва – како у Грчкој тако и у Србији - су невладине и непрофитабилне организације које имају за циљ јачање веза између народа Грчке и Србије. Пажња Друштва у Србији више је усмерена на научну и културно-уметничку сарадњу. Друштво у Грчкој претежно је усмерено на хуманитарну помоћ Србији. Током рата и распада Југославије деведесетих година 20. века послате су велике количине хуманитарне помоћи Србима на свим подручјима која су насељавали.⁴²⁰

Везе српских и грчких студената имале су важно место у бољем упознавању и разумевању двеју средина. Многи грчки чланови ових друштава студирали су у Србији. Битну улогу имала је и Грчка Православна Црква која је помагала и независно од ових удружења. У неким удружењима оснивачи и чланови су православни хришћани, али постоје удружења у којима су чланови атеисти. Сарадња траје до данас, на различитим нивоима. Поменућу нека од друштава као и њихове активности.

⁴¹⁹ Реч владике бачког, преосвећеног др Иринеја Буловића, *Гласник Друштва српско-грчког пријатељства*, vol. 1, Belgrade 1991, 6-8; Реч Његове екселенције г. Е. Н. Карајаниса, амбасадора Грчке, *Гласник Друштва српско-грчког пријатељства*, vol. 1, Belgrade 1991, 9.

⁴²⁰ Осим тога, у поменутом периоду српском народу слале су помоћ и друге организације из Грчке као и многа приватна лица. Списак Грка одликованих орденом Светог Саве дат је у додатку на крају рада.

У *Патри* постоји Друштво грчко-српског пријатељства под називом *Света Софија и Свети Сава (Η Αγία Σοφία και Ο Άγιος Σάββας)*. Основано је 1994. године, при цркви Свете Софије у Патри. Циљ друштва је помоћ пријатељској земљи Србији. Од 1994. године, током рата у Босни и Херцеговини, послата обилна помоћ у храни и лековима. Прву хуманитарну помоћ донели су у Бању Луку 1994. године. Од тада је послато око 50 пошиљки. Осим тога, Друштво је угостило у летовалишту Псатопирго (Ахаја, Пелопонез) око 3500 деце. Од јула до септембра 1999. године угостили су 250 деце из Ниша и Алексинца. Током априла и маја 1999. године послали су 15 камиона са храном и лековима у градове Врање, Ниш и Алексинац. Помоћ у храни и лековима слали су непрекидно сваке године. Последња пошиљка била је за Пасху 2004. године, када је на Косово послато 25 тона хране и лекова.

Председник друштва је протојереј Ермолај Масарас, свештенослужитељ при цркви Свете Софије у Патри. Друштво је почело са 20 грчких чланова, па их је већ годину дана касније (1995) било 150, а сада их има око 400. Највише их је из Патре и Ахаје, а само четири је из Триполија.

Значајно је да се помене да су се многа деца која су на летовање долазила некрштена кући враћала као крштена. У овом кампу је од 1995. године крштено 60 деце. Ово је распрострањена појава у скоро свим многобројним камповима која су организовани за децу, не само из Србије, него и из других европских и ваневропских земаља. Наравно, децу претходно питају да ли желе да се крсте, то се не обавља по принуди. Међутим, приликом крштења готово редовно им је мењано име. Добијали су име које има је давао грчки кум (или кума). Објашњење је да су им давана *хришћанска* имена. Сматрам да је то велика грешка на два нивоа: на нивоу православне теологије и на чисто емоционалном нивоу. По питању грешке на првом нивоу сматрам да човек постаје свет Духом Светим, а не именом. Дакле, не постоје *хришћанска* и *нехришћанска* имена, већ постоји Дух Свети којим људи постају хришћани, ма како се звали. Свети апостол Павле када је дошао у Македонију (Грчка), прво кога је крстио била је девојка по имену Лидија. Он јој је оставио то, *незнабожачко* име, а она је касније постала прва светитељка са тим именом. Наравно, многи људи желе да својој деци дају име по неком светитељу који ће му бити заштитник. Међутим, Срби имају светитеља којег прослављају као крсну славу, а који има и функцију заштитника. Грешка на емоционалном нивоу је што је то многој деци стрес,

може да доводе до кризе идентитета и на крају их нико не ословљава крштеним именом. Занимљиво је да је ова пракса давања тзв. хришћанских имена била веома распрострањена и у Србији и Црној Гори, као и међу Србима у Босни и Херцеговини. Сматрам корисним да направим паралелу са Грчком, где је у првој деценији 19. века, како је то приметио Р. Клог, *археологија*, тј. обожавање античког периода достигло невероватне размере. Деци су претежно давали имена по јунацима и боговима из античког периода, ређе по хришћанским светитељима. Неки ентузијастички су, у том духу, чак променили своја имена.⁴²¹

Друштво грчко-српског пријатељства *острва Кефалоније* (КЕЕФ) је основано 1996. године после братимљења општина Аргостоли, Палики, Ливатос и Елиос-Прони са истим бројем општина у Србији, конкретно са Шапцем, Вождовцем, Сокобањом и Чоком. Од свог оснивања ово друштво је развило интензивне активности, реализовани су програми прихватања гостију, као и велики број црквених, хуманитарних, политичких, културних и спортских делегација које су ишле из Кефалоније у Србију. Од изузетног је значаја велики број културних и спортских размена уз учешће омладинских музичко-плесних састава и спортских клубова из Кефалоније и Србије. Треба поменути гостовање Симфонијског оркестра државне телевизије Србије и Опере Народног позоришта из Београда на Кефалонији. КЕЕФ је дао свој допринос успостављању контаката и размени између Србије и општине Закинтос, као и Асоцијације Кефалоњана из Егалије и Калаврите. КЕЕФ је заједно са локалном управом Међународне полицијске асоцијације (ИРА) на Кефалонији и Итаки значајно допринео изванредној сарадњи између Грчке и Србије, а нарочито планирању, припреми и коначном пријему Српске полиције у Међународну полицијску асоцијацију.

КЕЕФ и даље ради на ширењу и јачању већ постигнутих пријатељских веза сарадње и размене, док врхунац наведених активности представља план изградње *Куће грчко-српског пријатељства*. Овај амбициозни програм градње је већ почео да се реализује захваљујући племенитој помоћи коју пружа општина Аргостоли, а која је поклонила плац за изградњу. Треба поменути и помоћ црквених, политичких, културних и друштвених институција у Грчкој и

---

⁴²¹ R. Clogg, н.д. (1992), 28.

Србији. Кућа, архитектонски посматрано, садржи елементе архитектуре са Кефалоније и из Србије. Жеља чланова друштва је да се на тај начин *материјализује повезаност новије историје Грка и истоверног народа Србије*. Овај простор је предвиђен за реализацију заједничких програма КЕЕФ-а и културних друштава из Србије – ту ће бити организоване манифестације и изложбе које имају за циљ јачање пријатељских веза, као и даљи развој сарадње на економском, социјалном, културном и спортском плану између два народа. У циљу реализовања програма за изградњу овог објекта на Кефалонији су 2002. године изведене представе државне балетске школе *Лујо Давичо* из Београда, сав остварени приход намењен је у наведену сврху.

Председник друштва је Виктор Рухотас, стоматолог, родом из Аргостолија са острва Кефалоније. Завршио је основне и специјалистичке студије на Стоматолошком факултету у Београду. Током последњих десет година организовао је велики број културних и спортских програма, слање хуманитарне помоћи и пружање гостопримства деци угроженој ратом и санкцијама. Био је иницијатор реализације великог броја масовних протеста у којима је учествовало становништво Кефалоније и Итаке. Године 1994. организовао је прихват и школовање за двадесеторо деце из Републике Српске у трајању од осам месеци. Организовао је слање хуманитарне помоћи за Добој. Године 1995. организовао је прихват и школовање за двадесеторо деце из Републике Српске и Крајине у породицама из Аргостолија у трајању од шест месеци. Развијене су везе сарадње између Природњачког музеја Кефалоније и Итаке и Природњачког музеја из Београда.

Друштво грчко-српског пријатељства општине *Јањина* основано је 2003. године од групе грађана који су слали хуманитарну помоћ српском народу током рата. У мају 2003. године друштво је имало 23 оснивачка члана, а крајем те године било их је 76. Председник друштва је Димитриос Папаспиру, стоматолог који је студирао и дипломирао у Нишу. Циљ друштва је јачање постојећих историјских веза пријатељства и сарадње двају народа. Чланови друштва сматрају да јачању пријатељства доприноси упознавање са историјом и културним посебностима, па је циљ да грчки народ упознају са српском историјом и културом и обратно. Одмах након оснивања угостили су представнике српско-грчког пријатељства из Пожаревца, као и један фолклорни ансамбл из тог града. За Васкрс су организовали путовање у Србију у коме је

учествовало 50 чланова. У октобру 2004. године организовали су научни скуп на коме су учествовали научници из Грчке и Србије са темом: *Грци у Србији од 17. до 20. века*. Данас ово друштво броји 170 чланова.

У медијима смо често имали прилику да чујемо да су Грци пружали солидарност Србима због заједничке религије. Међутим, моја теренска истраживања су показала да то није једини разлог. Наиме, међу Грцима постоји велики број атеиста, комуниста и анархиста који су подржавали Србе. Грци су показали своју солидарност са Србијом, јер се нису слагали са нападом на суверену државу и са бомбардовањем цивила. Став мојих грчких испитаника је да Грци нису подржали Србе само зато што су православни хришћани, већ зато што је према њиховом схватању правда на њиховој страни. У прилог овоме говори и чињеница да Курди који нису хришћани, такође имају подршку од Грка, јер је опет, према њиховом схватању правда на страни Курда. Када је разарајући земљотрес погодио Турску, Грци су им први послали хуманитарну помоћ. Исти је случај и са Палестинцима које подржавају као и Ирачане, а познато је да су и једни и други муслимани. Уосталом, управо је такав однос према људском страдању у складу са православним хришћанством које има екуменски карактер.

У организацији *Црвеног крста* Грчке и Србије организују се од 1993. године пријатељске посете, три пута годишње - за Божић, Васкрс и у време летњег распуста. Грчки Црвени крст у потпуности покрива трошкове пута и смештаја. Овај феномен понеким чланком пропрати и наша штампа, као о групи од 240 прогнаних малишана, социјалних случајева, као и деце без једног или оба родитеља од осам до 16 година који су 2005. године Божићне и новогодишње празнике провели у Грчкој. Свако дете из Београда, Чачка, Ужица, Горњег Милановца, Косова и Метохије, Републике Српске је поред мноштва лепих утисака, прича и нових познанстава у сећању, вукло за собом бар два кофера пуна поклона које су добили од Агиос Василиса (=Деда Мраз код Грка, тј. Божић Бата у Срба) и својих домаћина. Деца су била смештена у породицама у око 70 градова од Солуна до Крита. Неки од наших *малих амбасадора* српско-грчког пријатељства, били су већ девет пута учесници ове пријатељске *екскурзије*. Једна једанаестогодишња девојчица се похвалила да је већ шести пут посетила своје домаћине из Атине који су је за Божић водили да обиђе Акропољ и да јој је од свих утисака и поклона које је тамо стекла најдража *куца* коју је

добила од њих. Она се, као и њени другари надају да ће за Васкрс поново кренути пут Грчке.⁴²² Дакле, деца са радошћу и добро прихватају ове посете.

Митрополија острва Крфа од 1999. године организује за 40 деце погинулих и рањених српских бораца сваког лета одмор на овом грчком острву. Представник Крфске митрополије протојереј Николаос, донео је 2005. године породицама погинулих и рањених бораца општине Палилула (Београд) хуманитарну помоћ у лековима, храни и одећи.⁴²³

Јула 2003. године у Солуну је основано *Грчко-српско удружење жена Солуна*. У статуту Удружења стоји да је његов основни циљ *неговање традиционално добрих и пријатељских односа између Србије и Црне Горе и Грчке*.⁴²⁴ То подразумева унапређивање сарадње у области културе, уметности, образовања и организовање акција хуманитарног карактера. Удружење има за циљ да окупи све жене из Србије и Црне Горе које живе у Солуну и на територији Македоније и Тракије и чланове њихових породица. Једна од замисли је и обезбеђивање помоћи новопридошлима да се укључе и прилагоде грчком друштву, кроз организовање часова грчког језика, проналажења запослења, помоћи при лечењу и сл. Супруга конзула Србије и Црне Горе постаје аутоматски почасни председник Удружења. Редовне чланице су: Српкиње удате за Грке које живе у Солуну или околним градовима и које имају или чекају да добију грчко држављанство; жене запослене у конзулату Србије и Црне Горе, разним представништвима и предузећима регистрованим у Солуну и околини, као и студенткиње без грчког држављанства, али са дозволом боравка; Гркиње које су студирале у Србији или су удате за Србе, чланови њихових породица, као и све остале Гркиње које гаје пријатељска осећања и желе да буду чланице овог удружења.⁴²⁵ Једна од акција коју су извеле 2003. године било је прикупљање прилога за грчку децу која болују од рака. Новац су прикупиле путем чланарина и добровољних прилога.

5. Црква

Познато је да се припадници различитих европских народа, када се нађу ван граница своје домовине, окупљају у својим црквама, стварајући парохije

⁴²² *Политика*, 8.1.2005, 23.

⁴²³ *Политика*, 13.1.2005., 25.

⁴²⁴ www.consulatescg.gr/statut

⁴²⁵ Исто.

које имају национално обележје. У случају српских емиграната то важи готово као правило. Мигрирајући из матице из различитих побуда и у различите земље, како европске тако и прекоморске, увек су оснивали српске православне парохије. Ове заједнице омогућиле су им да у страном окружењу очувају црте свог етничког идентитета.

Међутим, српски исељеници на територији Атине нису основали своју парохију. На то је утицао фактор истоверске средине. У потпуно православном окружењу није постојала изражена потреба за оснивањем једне такве парохије. Наравно, сваки православни хришћанин разуме Свету Литургију, чак уколико и не зна језик на коме се она обавља, препознавајући свештене радње и пратећи ток службе. Као што је познато, Света Литургија је круна свих богослужења која су свакодневно присутна у православној Цркви. Остале службе одвијају се на богослужбеном језику који је како за Србе тако и за један део Грка прилично неразумљив.⁴²⁶ Верници могу да присуствују служби, али им је ускраћена могућност активног учествовања, јер не разумеју језик. Овим се донекле доводи у питање мисија светих Кирила и Методија који су као равноапостолни увели словенски језик у богослужење.

Управо у том, мисионарском духу, Атинска архиепископија позвала је све православне вернике из других помесних цркава, да уколико желе обављају једном месечно богослужење на свом матерњем језику. Било је потребно да се састави списак од најмање педесет заинтересованих особа. Уколико се покаже да су та богослужења посећена, тј. да постоји паства којој треба проповедати Јеванђеље на одговарајућем језику, та богослужења могу да буду и чешћа. У цркви Светог Андреја Првозваног, која се налази непосредно уз Атинску Архиепископију сваке недеље су јутрење и Литургија на енглеском језику. У Руској цркви на Синтагми (у центру Атине) Руси имају сваке недеље и заповедног празника јутрење и Литургију на руском језику, као и свог свештеника. Румуни такође имају богослужења на свом матерњем језику. Срби немају – поставља се питање зашто.

У Атину ради школовања долазе свештеници СПЦ. Они добијају стипендије од Свештеног Синода ГПЦ, а и радно место у некој од многобројних цркава на територији Атине и Пиреја. У тим парохијама обављају богослужења

---

⁴²⁶ Богослужбени језик ГПЦ није савремени говорни језик, већ древнији језик који већина људи, посебно млађих генерација не разуме у потпуности.

на грчком језику и добијају плату као и њихове колеге, грчки свештеници. Поједини верници одлазе на богослужења у те цркве да би после службе могли да разговарају са свештеником на српском језику. Понекад долазе ради исповести, посебно они који не знају грчки језик. Дакле, то није српска парохија, већ је то парохија у којој је запослен српски свештеник који се налази привремено у Грчкој. Током мојих теренских истраживања у Атини је у цркви Светог Спиридона (Панграти) био запослен један српски свештеник. По благослову старешине цркве служио је два пута годишње Литургију на српском језику – у част Светог Саве Српског и на Видовадан, увек у најближу суботу а не на сам дан празника. Литургије су увек биле добро посећене.

Осим српских свештеника који се школују у Грчкој, има неколико Срба који су клирици грчке цркве. Они служе као и остали грчки свештеници, на грчком језику. На Криту је деведесетих година 20. века Митрополит кандијски Иринеј дао благослов једном свом свештенику – Србину, да у граду Хањи за новодошле српске мигранте обавља богослужења на српском језику. То је трајало неколико година док је постојала заједница Срба. Када су Срби отишли из Хање, престала су и богослужења на српском језику.

Један Србин постдипломац Теолошког факултета у Атини прикупио је пре неколико година триста потписа за оснивање парохије. Подсетићу да је за тзв. мисионарску парохију потребно педесет особа, дакле шест пута мање, што значи да је било заинтересованих не за једну, него за шест парохија. Тадашњи амбасадор Душан Батаковић обратио се са предлогом патријаршији да се у оквиру амбасаде организује капела. Међутим, званични став СПЦ је да у Грчкој није потребна српска парохија, јер је то ионако православна земља. Са друге стране, Београду постоји грчка капела на Теолошком факултету. Ово је у складу са православним схватањем да богослужење треба да се обавља на језику разумљивом за вренике, који треба активно да учествују, а не само да присуствују неразумљивим службама. Осим тога, поред грчке, у Београду постоји и руска црква, иако се Руси моле на црквенословенском језику који је заједнички и за Србе.

О парохијском животу при цркви Светог Саве у Солуну у првој половини 20. века било је речи у претходним поглављима. У другој половини 20. века тај живот као и изглед саме цркве доста су се променили.

Током рата и немачке окупације, црква св. Саве је била затворена, а кућу на хиландарском метоху настањивали су Бугари. По завршетку рата, било је најављено постављење свештеника у Солуну, али се то није остварило. У међувремену, у манастирски конак уселиле су се грчке избеглице, па је јеромонах Мојсије тражио од Краљевског Посланства у Атини, помоћ да се зграда испразни и врати на коришћење манастиру. После исељења грчких породица, у зграду хиландарског метоха у Солуну уселили су се српски емигранти. Генерални конзулат желео је да их по сваку цену исели. У вези са исељавањем ових емиграната дошло је и до сукоба међу самим монасима. Део њих сматрао је да не треба одржавати никакве везе са *комунистичким властима нове Југославије*.⁴²⁷

Према подацима које износи Р. Радић, Генерални конзулат се 1946. године споразумео са Хиландарцима да један од њихових јеромонаха буде стално у Солуну и да служи богослужења за колонију у цркви Светог Саве. Два монаха су дошла само једном у Солун и том приликом су обавила богослужење и поправила цркву од новца који им је дао конзулат. Грчке црквене власти ставиле су на располагање конзулату једног свештеника који је служио на црквенословенском језику. Он је кратко служио, а црква је била затворена годину дана. После њега служио је Грк Александар Паркосидис до 1949. године. Свештеник Војислав Гаћановић је дошао 1952. године. Није добио дозволу да служи у цркви Светог Саве јер је био комуниста.⁴²⁸ Милутин Петровић је упућен у Солун 1955. године, уједно као свештеночувар војничког гробља и службеник конзулата. Ни он није добио дозволу од грчких црквених власти да служи у цркви Светог Саве. Митрополит Пантелејмон није дозвољавао служење свештеницима који се као Петровић крећу у цивилу, брију и сл. Он је ипак остао у Грчкој све до 1962. године.⁴²⁹

Крајем 1961. године Хиландарци су срушили стари метох.⁴³⁰ Тако се десило да се црква нашла у улици Камвунион бр. 1, у сутерену зграде која је сазирана изнад ње, а припала је манастиру Хиландар. Изнад улаза у зграду, тј. цркву стоји натпис: *Црква Светог Саве*. Из натписа се не може схватити ком Светом Сави је посвећена црква. Као што је познато Свети Сава Српски добио

⁴²⁷ Р. Радић, н.д., 175.

⁴²⁸ Исто, 176.

⁴²⁹ Исто, 178.

⁴³⁰ Исто, 178.

је име по Светом Сави Освештаном, који је у Грчкој много познатији, тако да многи мисле да је црква посвећена овом светитељу. У цркви не постоји распоред богослужења, нити старешина цркве, тј. званични парох - служи ко и кад хоће. Богослужења су по старом календару.

Метох манастира Хиландара *Каково* налази се на Халкидикију, надомак Јерисоса. Према манастирском предању, метох је поклонио један турски паша који није могао да има деце. Покушао је на различите начине, али све без успеха. На крају је отишао у манастир Хиландар. Монаси су му дали да једе грожђе од лозе која расте на гробу светог Симеона Мироточивог у Хиландару и он је затим добио сина. У знак захвалности поклонио је велико имање, познато као Арсеница. Дакле, манастир је добио посед преко лозе, о чему сведочи фреска на десној страни припрате цркве на метоху.

У склопу имања се налази 1400 хектара шуме, маслињак, река која је три километра спроведена до имања. Ту се некада налазио млин, тако да је овај крај познат и под називом Милос (=μῖλος – млин, грч.). Пре десетак година (деведесетих година 20. века) на метоху је направљен рибњак. Функција метоха је да економски служи манастиру. На имању се налази један монах – економ, који надзире раднике. Осим економске, овај метох има и функцију гостопримства и помоћи поклоницима који желе да посете манастир Хиландар.

Цркву на метоху посвећену Живоносном Источнику подигао је 1959. године старац Никанор. Цркву је иконописао 1981-82. године Јашовић. Празник Живоносног Источника прославља се у петак Светле седмице, тј. у први петак по Васкрсу. Код Срба нису честе цркве посвећене овом празнику, у богослужбеним књигама постоји само кондак празника. Монаси су за потребе овог храма превели отпустителни тропар са грчког на црквенословенски језик. У куполу храма уписан је тропар Успења на грчком језику. Натписи на фрескама су на грчком и српском језику.

У овој цркви су вођене матичне књиге венчаних од 1980. године и крштених од 1984. године. Венчавали су се Срби, а и Грци јер је место јако лепо уређено. Било је венчања људи средњих година који су летовали у неком оближњем месту, па пошто су годинама живели у грађанском браку, користили су прилику да се ту црквено венчају. Осим туриста, ту су се венчавали и парови који живе у Грчкој. Од јула 1980. године до јула 2006. године има 43 увођења. Архимандрит Мојсије венчавао је закључно са 2001. годином. Затим се помињу

различити свештеници и јеромонаси. Од Хиландараца најчешће су јеромонаси Кирило и Серафим обављали ову свету тајну. Први уведени пар био је етнички хетероген: младожења Србин из Аустрије и млада Аустријанка из Беча. Следеће венчање било је обављено тек осам година касније, 1988. године. Често је један од кумова Грк (или Гркиња) – у 13 случајева (од тога су у 2 случаја оба кума Грци), тј. 30%.

У матичној књизи крштених за период од јуна 1984. до јула 2006. године постоји 145 увођења. Само су шесторо кумова Грци, сви остали су Срби. Први кум-Грк помиње се тек 1991. године – један професор из Јерисоса. Сва имена су уобичајна српска. Само је једном новорођенчету 1994. године кума Гркиња дала два имена (Ана-Константина). Свету тајну крштења обављали су углавном архимандрит Мојсије, јеромонаси Кирило и Иларион, као и архимандрит Алексеј (из манастира Високи Дечани). Крштавани су углавном долазили из Србије, само је мањи број Срба дошао из иностранства (Швајцарске, Немачке, Француске). Крштена је 1991. године и једна женска особа којој су оба родитеља Мађари – римокатолици. У два последња увођења деца су рођена у Грчкој, а родитељи су Срби настањени у Грчкој – у једном случају из Атине, а у другом из Солуна.

На метоху се богослужења обављају по старом, јулијанском календару. Богослужењима могу да присуствују сви који то желе. Метох преко лета у већем броју посећују туристи који долазе на летовање у оближњи Јерисос.

Осим српског манастира Хиландара и његовог метоха Живоносни Источник, Срби монахују, додуше у малом броју и у грчким манастирима – како на Светој Гори тако и ван ње. Интересантан је пример манастира Светих Архангела у месту Тари (Θάρη) на острву Родос. У њему живе двојица Срба – јеромонах Евстатије и монах Мелетије. Овај мушки манастир, као и женски манастир посвећен Пресветој Богородици налазили су се под духовним руководством игумана Амфилохија. Управе ових манастира организују сваке године летњи камп у који долазе деца из разних крајева света. Деца мушког пола смештена су при мушком манастиру, а девојчице у женском. Камп има мисионарску функцију. Долазе некрштена деца која ту примају православље. Доводе децу из разних крајева Србије, а најчешће из београдског сиротишта. Деца су по правилу мењали име на крштењу. Многима је та промена имена била шокантна. Нека од деце су касније дошла да живе на Родосу. То је случај

поменутих монаха који су на острво дошли некрштени. Једну девојчицу је усвојила грчка породица, а затим се она удала за Грка. Неколико девојчица из сиротишта по навршеном пунолетству се преселило на Родос. Једна од њих је искушеница у женском манастиру. Србин јеромонах исповеда Србе који живе на Родосу и врши велики утицај на њих. Забележила сам случај девојке из сиротишта којој су монаси пронашли доста старијег супружника.

6. Етничка припадност и друштвени контакти

Узимајући у обзир чињеницу да је на институционалном нивоу слабо развијено окупљање српске популације у Грчкој, желела сам да испитам какав однос према свом етничком идентитету имају сами мигранти: да ли им је то битно, да ли постоје контакти са својим земљацима на индивидуалном нивоу, на који начин њихова етничност утиче на формирање друштвених веза.

6.1. Мигранти о свом етничком идентитету

На питање колико је испитанику битно да човек сачува своју етничку припадност, у Атини одговор *веома* дало је 44% испитаника. Један број испитаника етничку припадност експлицитно доводи у везу са верским идентитетом: *важно је уколико сачува или пронађе хришћански идентитет; врло битно, али само у контексту еклисијалне припадности; етничку припадност стављам на друго место у поређењу са вјером, етничку припадност није могуће избрисати то је карактеристика која се стиче рођењем и важи до краја живота.* Интересантно је да на ово питање нису одговорили постдипломци теологије. Испитаници сматрају да је *веома* важно као значајан део личног идентитета: *у мери у којој је битно да сачува сваки други свој идентитет, да би био човек.* Неопходно је за очување душевног здравља: *да зна ко је.* Постоји схватање да *националност означава наше постојање.* Неки кажу да је то битно у неким нормалним границама, *али не претеривати.*

Србин ожењен Гркињом каже: *после ових 10 година кроз које смо прошли у каквом смо стању изашли из њих - мислим да је то питање камен темељац за наш биолошки опстанак, испирање мозга које смо доживели и потпуно рушење свих стубова нашег националног бића је по мени највећи разлог што смо овај период дочекали потпуно неспремни да реагујемо, и као заједница срљали из*

једне у другу катастрофалну грешку, дозвољавајући да будемо манипулисани од стране сваког ко је то хтео.

У Солуну је 45% испитаника одговорило да је то веома важно: *много важно за здрав однос према другим народима; у овом свету је веома битно; после свега мислим да је то најважније, само треба пронаћи прави начин; то је база свега; за мене је то ствар која не може да се мења, али шта ће бити са мојом децом...; веома, да се не би изгубило културно благо и наслеђе; доста, због личног идентитета; у мјери да не постане «ограничен».*

На Криту само један испитаник сматра да то није много битно. Остали мисле да је веома важно: *врло је битно да човек зна ко је, шта је.*

На питање шта подразумевају под појмом *српство* и шта за њих значи бити Србин, у Атини сам добила следеће одговоре: за један део испитаника то је само осећање националне припадности. Неки те појмове везују за српску културу, историју, традицију и сл: *Србин значи бити онакав какви су били Свети Немањићи.* Српство је родољубље. Један испитаник је одговорио: *бити Србин значи изгубити Косово.* Неки испитаници су поносни на своје порекло: *сматрам се ВеликоСрбином и поносан сам што припадам једној великој, храброј нацији; ја сам поносан на оно што сам; ја волим што сам Србин.* Неки то доводе у везу са карактерним особинама: *наиван и спреман да прашта, али сналажљив, вешт, довитљив који се уклапа у све. Пленимо храброшћу, искреношћу, спонтаношћу, имамо једну необичну словенску топлину.*

Србин - све у свему, «задовољан сам» што ми је «додијелено» да будем то, иако има идиота свакако и у нашем народу, мислим да смо изузевши такве примјере, талентован и широкогруд народ - нема нас много али мислим да вриједимо доста и да смо на задовољавајућем степену цивилизованости упркос многим тешкоћама с којима смо се кроз историју сусретали.

Један испитаник је одговорио да су Срби људи као и други - *за мене не постоји српство.* Неки на прво место у том контексту стављају веру: *прво треба бити вјерник; бити православан.* Српство је оно што наставља традицију Светосавља, не национализам (тј. шовинизам), већ љубав према свом народу, чојство и хуманост према другим народима, бити Србин је велика част. Српство доживљавам као националну припадност, бити Србин, без вјере и није нешто посебно - Српство повезујем са вјером православном и у том контексту оно добија прво мјесто (код мене), Србин без вјере православне за мене није Србин.

За мањи број појам српства је повезан са језиком и културним наслеђем.

Добила сам и два одговора знацима, уместо речи: !!! и ???, као и одговор: *бити Србин значи попуњавати упитнике о животу у иностранству.*

У Солуну један део испитаника уз појам српства уско везује православље, тј.: *Светосавље, Христов Србин - потомак Св. Саве; оно што је рекао св. Николај Велимировић; Божије изабрање и Косовски завет; бити православан пре свега.* За неке је то највећи понос: *Срб је највеће национално име у Евроти; понос; нисмо компромисни, поносни смо, дисциплиновани, образовани и доследни (и инације); Србин значи јак човек; прави човек; бити Србин не по имену, него у души и нигде не окаљати образ Српства.* Неким испитаницима то је само припадност народу као факт, ништа посебно: *проста чињеница која не може да се мења - без поноса, без срамоте.* За неке испитанике српство је *национална припадност, свијест о самом себи, свом поријеклу и култури.*

За Француза српство је *једна мисао, једно осећање - бити Србин значи имати у себи та два елемента, волети Србе.* Један испитаник је одговорио да данас то значи *бити из Србије, иначе много тога. вољети своју земљу и свој народ; Српство – не знам, Србин – одговорност.*

На Криту ове појмове доводе у везу са језиком, земљом, родитељима. Само једна испитаница није никада размишљала о томе. У осталим одговорима често се помиње *језик и љубав: бити Србин значи причати српским језиком и волети ону нашу напаћену државу.* Један испитаник је као одговор написао *језик* и поред нацртао *четири «С».* Постоји мишљење да то значи много, али *Срби у Србији упропаштавају српство.* За двоје то је велики понос: *то подразумева нешто што је најсветије, бити Србин је понос.*

6.2. Етничка припадност и дружење

На питање да ли се радије друже са нашим људима или Грцима, испитаници у Атини већином сматрају да етничка припадност није пресудна при избору пријатеља, мада је већина српског порекла: *вероватно пошто се боље разумемо и имамо сличнији систем вредности; са свима се дружим, али су ми ипак наши људи највећи пријатељи; са нашим људима, али одабраним.* Углавном склапају пријатељства са Србима због језика - *боље се споразумевамо*

и разумемо. Српкиња удата за Грка каже: *не дијелим људе по националности, дружим се са свима подједнако, стицајем околности већина људи са којима контактирам су Грци, то не значи да их више волим, једноставно Срба је јако мали број у мојој близини.* Има доста одговора који говоре о томе да је са Грцима тешко склопити трајније пријатељство: *радо се дружим са свима, Грци су љубазни, али не вежу се ко ми Срби, о другима имам своје мишљење, али здраво за здраво. П.С. дружење са нашим је једна чудна историја.* Други испитаник каже: *Срби су лакши за заједницу, приступачнији.*

По питању дружења са припадницима других народа, претежно су одговорили да немају неки контакт са њима: *најрадије се дружим са нашим јер је ту најприроднији и најлакши избор тема за разговор, али наравно волим и дружење са Грцима, са другим народима који говоре други језик ријетко имам контакт.* У Атини има доста Албанаца, па је овај одговор у складу са тим: *са нашим људима и са Грцима, са припадницима других народа немам контакте, а неке из нашег суседства избегавам.* Жена чији супруг ради, а она је незапослена одговорила је: *са припадницима других народа, зато што су у истом положају као и ја.*

Главни критеријум за дружење у солунском узорку може да се изрази одговором једног испитаника: *свеједно, битно да је човек.* Међутим, ако се одговори погледају детаљније постаје очигледно да и ту преовладава дружење са Србима: *углавном са нашим људима, због језика, блискости, сличних интересовања.* Српкиња удата за Грка одговорила је: *са нашим људима, Енглезима и Русима, због менталитета, озбиљности и дисциплине.* Из овог одговора следи да сматра да Грци и Срби имају различите менталитете, а Грци нису довољно озбиљни и дисциплиновани за њене критеријуме.

Са Грцима се друже студенти, због заједничког студирања. Једна студенткиња која је дошла у Солун на курс новогрчког језика одговорила је: *са свим странцима - желим да упознам друге народе и културе, а пошто ретко путујем у иностранство ово је јединствена прилика.* Занимљиво је да се и Француз дружи више са Србима него са Грцима: *радије се дружим с Југословенима, затим са другим Словенима или са људима из источних земаља - Грцима нисам занимљив па ме избегавају.* Једна Српкиња удата за Грка одговорила је да се углавном дружи са Србима, јер *никад Грк неће бити Србин и моћи да разуме наша схватања, различити смо.*

Овде се није лако дружити ни са Грцима, ни са странцима, а ни са нашим људима из разних разлога - Грци су врло ксенофобични, наши људи зазиру једни од других, а странци се опет друже са својима.

На Криту је половина испитаника одговорила да се дружи са свима који им одговарају, неvezано од тога одакле су. Дружење углавном зависи од посла: *имам врло мали круг људи са којима се дружим - Срба и Грка и врло мало времена за дружења, јер да би нешто зарадио морам пуно радити.* Један испитаник је дао следеће рангирање: *прво са нашим, па припадницима других народа, на крају с Грцима.*

На питање колико је по њиховом мишљењу битно да се људи истог етничког порекла окупљају, у Атини је 39% испитаника дало кратак одговор: *битно је.* 14% сматра да је то небитно. Остали који сматрају да је то битно, дали су и појашњење. Тако неки сматрају да је то битно и лепо уколико осим истог порекла имају још неких заједничких особина, интересовања, љубави. Многи истичу да воле да се друже са нашим људима, али *не по сваку цену.* Често у одговорима помињу да је то битно због осећаја јединства и одржања самосвести о пореклу. Битно је ради *очувања етничког идентитета, али и ради опстајања у Грчкој - ипак лакше човјек комуницира са својима.* Међутим, људи се слажу да није свеједно који су то своји, па кажу: *битно је интелектуално да се пронађу.* Као разлоге наводе одржавање обичаја, језика и корена: *по логици ствари имају много тога да подијеле, да размене мишљење, да помогну једни другима, да одржавају контакте, да не забораве своје коријене у сваком случају. Битно ради очувања животног континуитета и због блискости која се нарочито осећа у иностранству.*

У Солуну 48% испитаника је одговорило кратко да сматра да је то важно. Остали сматрају да је битна основа тог окупљања, као да и то зависи од људи: *мислим да је битно али на жалост то носи са собом увек и негативне појаве: оговарања, мале пакости и зависти.* Сличан одговор дала је једна друга испитаница: *дискутабилно у овом тренутку због свести људи.* Један испитаник сматра да су таква окупљања потребна - *да се види ко је ко!* Испитаница Гркиња сматра да је то важно уколико не смета да се неко уклопи у нову средину.

По неким то је битно јер у људском бићу *постоји та потреба.* Сматрају да је то корисна комуникација, под условом да је на здравој националној основи. Помаже да се одржи традиција. Испитаница која је удата за Грка и већ

15 година живи у Солуну написала је да је то битно - *да не заборављамо језик као ја.*

На Криту само 30% испитаника сматра да је то битно. Услов је да се људи окупљају *са добрим намерама.* Једна испитаница је написала: *ако је једини разлог за окупљање то што смо из Србије, онда то и није неки разлог, зар не?*

У Атини се са нашим људима најчешће срећу *по кућама,* затим *у летим шетњама по граду;* по кафићима, кафанама; на плажи; на факултету; у студентском ресторану; по кућним журкама; дружење у кругу породице, лети на плажама, понекад у цркви; у цркви св. Спиридон (Панграти); у цркви, а после Литургије; у вези са приватним и професионалним контактима. Срби се у Солуну најчешће срећу у конзулату. Студенти су више упућени једни на друге, па се хтели то или не, срећу у мензи у време оброка. Хришћани се срећу у цркви. На Криту се срећу углавном по кафанама и кафићима, на плажи. Један је написао да наше људе среће *у пролазу.*

У вези са испитивањем друштвених контаката сматрала сам корисним да истражим да ли имају контакт са неким из *старог краја.* У Атини је 67% испитаника одржава контакте са пријатељима и рођацима из завичаја. Једна испитаница се чак труди да то буду *баш сви рођаци и пријатељи.* Један испитаник контактира са породицом и *друштвом из основне школе највише, јер ми је то друштво из краја.* У Солунском узорку је готово идентична ситуација, с тим што су неки додали да контактирају и са кумовима. Једна испитаница је одговорила да има *свакодневни контакт* са својима. Упрво је ово предност живота у Грчкој – прекоморски исељеници из економских разлога, јер је телефон скупљи, не могу то себи да приуште. На Криту су одговори исти, само је један испитаник одговорио да контактира ретко и мало, а други је нагласио да је у вези са *пријатељима који су још тамо - мали број.*

6.3. Етничка припадност и брак

На питање да ли би желели да се њихова деца **венчају** са особама нашег порекла, колико им је то важно и зашто, у Атини је 25% испитаника одговорило да им то није важно. Већина сматра да национална припадност није пресудна, али је битна. Кажу да се неће мешати у избор свог детета - *избор је искључиво лични; битно је да се венча са неким кога воли и ко је воли и поштује.*

Једни сматрају да је за мушкарца битније да има жену свог порекла: *изузетно је важно имати женског сапутника из својих корена - немам ништа против супротног мишљења. Са друге стране, неки очеви би своје ћерке радије удали за Србе: ако будем имао кћерку волио бих да се уда за Србина.*

Неки су забринути за будућност српског народа, па би зато да њихова деца ступе у брак са особама српске националности: *желела бих да се венчају са особама које су православне вере, Срби по могућности - због разумевања и одржања нашег народа. Један испитаник ожењен Гркињом одговорио је: волео бих да тако буде, важно је да се колико је у нашој моћи очувамо као народ и у земљи и ван ње, да не бисмо остали стварно «за под шљиву».*

Важно ми је да се моја дјеца вјенчају са особама сличне културе, језика и навика, мислим да је тиме шанса за један успјешан однос већа, иако наравно и даље без 100% гаранција, него да стварају породицу са особом из потпуно другачијег «свијета», ипак не бих се мијешао у њихов избор јер не постоје потпуно непогрешива правила и мислим да у таквом односу треба слушати само своје емоције, а искључити предрасуде.

Било је и духовитих одговора типа: *није битно, само нек су Срби.* Једна казивачица стара тридесетак година већ десет година живи у Атини. Није удата, јер како каже када је дошла у Грчку морала је пуно да ради, тако да није имала времена да размишља о удаји. Са друге стране трпи велики притисак од стране родбине, посебно мајке која је очајна што се њена ћерка није удала. Управо због тога избегава да иде у Србију, јер нема снаге да слуша о томе како треба да ступи у брак. За себе каже да жели да се уда, али не само зато да реши свој социјални статус, већ ће то урадити када нађе одговарајућу особу.

У Солуну 35% испитаника сматра да је етничко порекло супружника небитно. Србин ожењен Српкињом из Америке одговорио је *то веома важно због очувања језика, вере, културе*, а она пак каже да је *то важно за мене и надам се да ће бити и за њих.* Српкиња удата за Грка сматра да је то битно *зато што је много тешко да си далеко од својих.* Људи сматрају да је живот у том случају једноставнији због сличног порекла, језика, традиције - *никад један странац не може да разуме осећања као неко свој.*

На Криту само један испитаник сматра да је то важно: *корени су то.* Осталима то уопште није битно, сматрају да деца сама треба да бирају, а они ће их подржати у одлуци.

Испитаници који су у етнички мешовитом браку са Грцима венчани су у Грчкој. Уколико су обоје супружника Срби, такође су венчани у цркви, али у Србији. И у Атини и у Солуну има мешовитих бракова, где је један од супружника грчке националности, а нису венчани у цркви. У солунском узорку веома је често да нису венчани, али су им деца крштена у цркви. Једна Српкиња је по грчкој пракси удата за време поста за Србина, деца су им крштена. Можда се могло очекивати да се у случају када је младожења Србин, а невеста Гркиња венчање обави у Србији, међутим истраживање је показало да није тако. И Срби и Српкиње се жене, односно удају у Грчкој.

Са друге стране, Србину ожењеном Гркињом, а који су се венчали у Грчкој ћерка је крштена у цркви Ружици у Београду. Остали етнички мешовити парови децу крштавају у Грчкој. У случају када су оба супружника Срби децу углавном крштавају у Србији.

VII. КОНСТРУИСАЊЕ ЕТНИЧКИХ/НАЦИОНАЛНИХ СИМБОЛА И ЊИХОВА УПОТРЕБА У ДРУШТВЕНОЈ ПРАКСИ

Свака врста друштвеног идентитета, па самим тим и етнички, састављена је од знакова и симбола.⁴³¹ У симболу су садржана два суштинска елемента - сам знак и предмет свесног односа, а акценат је на симболизованом појму.⁴³² Симбол, према Гирцу, представља било коју ствар, чин, догађај, квалитет или однос који служи као преносилац неке концепције. Та концепција је значење симбола.⁴³³ Симболи представљају опипљиве формулације или представе, апстракције из искуства фиксиране у опажљивим облицима, конкретна утеловљења идеја, ставова, судова, тежњи или веровања.⁴³⁴

Етнички симболи су видљиве карактеристике једне групе за које се верује да означавају заједништво те групе, а истовремено је одвајају од свих осталих етничких група.⁴³⁵ Етнички симболи су, нпр: језик, име, одећа, обреди, музика, веровања, јела, у случају када као означени и означавајући индикатори етничких посебности, изоловани од своје првобитности, асоцирају на

⁴³¹ E. Lič, *Kultura i komunikacija*, Beograd 1983, 21: *Знак А стоји уместо Б као део уместо целине (метонимија). Симбол А стоји уместо Б произвољном асоцијацијом.*

⁴³² J. Keler, *Religiozni obredi, običaji i simboli*, Beograd 1980, 8.

⁴³³ C. Geertz, *The Interpretation of Cultures*, New York 1973, 91.

⁴³⁴ K. Gerc, *Religija kao kulturni sistem*, časopis Kultura, br.13 - 14, Beograd 1971, 26.

⁴³⁵ Ю. В. Бромлей, *Очерки теории этноса*, Москва 1983, 127 - 128.

припадност неком народу или нацији и повезују значења усвојених индикатора.⁴³⁶

Испитанике сам питала који је од елемената етничког идентитета њима најбитнији. У Атини је највећи број испитаника, 45% одговорило да је то језик. Шесторо је написало да су најбитнији обичаји и језик. За петоро најбитнији су обичаји – интересантно је да међу њима двојица немају никакве везе са Црквом. Добила сам и ове одговоре: *све оно што спада у домен уметности и културе; сачувај душу и извор поштења; еклисијални, сви други секундарни; етничка свест; сва три.*

Размишљања једног Србина који са својом породицом живи десет година у Атини: *у младости смо се чудили кад наши гастрабајтери долазе кући, како им деца говоре неки «српски» сав измешан са неким другим језиком - сада по нашем детету које иде у грчку основну школу видимо колики велики труд је потребан да бисмо се изборили за место нашег језика у њеном образовању, деца почну да мисле на језику средине - иако су обоје Срби боје се за крајњи резултат, показује се витални недостатак допунске школе за нашу децу. Обичаји су такође важни и потребно је да ми који смо нове генерације са познатим недостатком било каквог ораганизованог образовања у националном духу од стране наших институција, учинимо индивидуални напор да премостимо тај амбис и да се ми позабавимо својим информисањем и уједно преносимо ту информацију на децу. Ако то не учинимо стопостотно је извесна њихова потпуна асимилација у нову средину и њихова деца неће имати никакве шансе да продуже «нашу врсту», неће имати више никакве одлике српства.*

У Солуну 32% испитаника сматра да је све битно, 29% на прво место ставља само језик, а 16% језик и обичаје. Један испитаник је написао: *светитељи, историја, језик на све остало.* Други је написао: *језик, вера, музика.* Једна Српкиња удата за Грка сматра да је битно *све што је српско.* Постоји и следеће мишљење: *ни једно од то троје, осећај припадности.*

На Криту 70% испитаника сматра да је то језик, за 10% *сва три*, а 20% даје предност обичајима.

---

⁴³⁶ Е. Petrović, н. д., 10; М. Лукић-Крстановић, н. д., 23; М. Павловић, *Срби у Чикагу; Проблеми етничког идентитета*, Београд 1990, 91; N. Rot, *Rasne i etničke predrasude*, Zbornik radova: Rasizam, rase i rasne predrasude, Antropološko društvo Jugoslavije, Posebna izdanja, sv. 2, Beograd 1974, 115; Ю. В. Бромлей, *Этнос и этнография*, Москва 1973, 27.

1. Име

Лично име је прва одредница која се даје детету приликом рођења. Сваки народ има свој систем личних имена која се вековима понављају. Историја личних имена је условљена културном и политичком историјом и неодвојиво је за њих везана.⁴³⁷

По питању промене личног имена у већини случајева Срби не мењају име. Међутим, код Грка долази до тешкоће приликом изговарања имена која су мање позната у Грчкој. Приликом упознавања Грци углавном питају: *а како је ваше име на грчком* и труде се да или српско име преведу на грчки или да му дају грчки облик. На питање да ли је променио име по доласку у Грчку, један испитаник је одговорио: *нисам, али је било покушаја од стране Грка!* Веома често долази до померања акцента – Немања постаје Неманја, Биљана изговарају као Билјана. Грци упорно покушавају да преведу име. Тако су име једног испитаника који се зове Крстан превели у Ставро, а име Слободан одговара грчкој варијанти Елефтериос, Драган је Агапитос, Кристина – Христина. Нека имена не преводe буквално, већ дају име које је најближе по звучности: Милован-Михалис, Сњежана - Зана, Славица – Сали, Данијела-Дајана (у питању је замена за њима познатије име). Име Јелена изговарају као Елена или Елени. Сугласнике који не постоје у Грчком језику замењују оним који им звуче као најсличнији. Тако **ш** прелази у **с**, **ж** у **з**, **ч** и **ћ** у **ц**. Примера ради, Пеђа постаје Пеза, а Душанка је Дусанка. Због постојања дифтонга у грчком језику долази до уметања самогласника **н** испред **г** и **д**, те име Игор звучи као Ингор, а Радован као Рандован, Младена – Мландена (понекад изговарају и као Бланеда), Нада – Нанда, Горан - Коран. Често имену дају грчки облик, те је Лазар Лазарос, а Владимир је Владимирос. У Солуну је нешто бројнија промена имена и добијање надимка. Што се надимка тиче, понекад их не дају Грци, већ Срби који тако регионално одређују своје сународнике, те је један младић по доласку у Солун добио надимак Врањанац. Један младић из Црне Горе добио је надимак Хрушчов због једног вица о Хрушчову и Црногорцима. Неки добијају кратке надимке због дужине имена, нпр. Нана. У случају имена Ивана, понекад прво слово – и - схватају као члан за женски род, па онда мисле да се особа зове Вана – код Грка постоји то женско име, као

⁴³⁷ М. Грковић, *Имена, у: Лексикон српског средњег века*, Београд 1999, 254.

скраћено или надимак. Име Драгомир – муче се и хоће да га карикирају, уколико је особа са тим именом упорна, науче га они са којима се чешће среће. Један испитаник је одговорио: *не дам име за 1000 надимака, «најлетших»!*

2. Језик

Када говорим о језику, занимало ме је да утврдим у којој мери су наши емигранти овладали грчким језиком и у којој мери га користе. Хтела сам да установим да ли на њему испољавају емоције као што су љутња и нежност, до које мере су се са њим саживели.

Знање грчког језика – онако како су сами испитаници себе оценили:

	Не зна	Слабо	Добро	Врло добро	одлично
Атина	1	13	8	8	6
Солун	-	6	6	11	7
Крит	.	6	3	-	1
Укупно	1	25	17	19	14

Грчки језик слабо знају углавном жене које су дошле са супругом који је запослен, а оне не раде. Тако једна испитаница не зна уопште грчки, иако је годину дана живела у Атини. Један испитаник са Крита написао је да слабо зна грчки, јер због рада није могао да се посвети учењу језика.

У Атини читају и пишу на грчком језику углавном само оно што им је неопходно за посао којим се баве. Не пишу уопште нити читају било шта поменуте жене чији мужеви раде и једна сликарка. Они који су у фази савладавња грчког језика читају само оно што је у оквиру уџбеника уз помоћ којег уче језик. Студенти се ограничавају на читање уџбеника и књига које су везане за факултет, а пишу искључиво семинарске и друге стручне радове. Домаћице читају рецепте грчке кухиње. Уопштено говорећи, испитаници веома мало читају. Ретки су и они који читају новине и часописе. Што се тиче изражавања у писаној форми, ту је ситуација још тежа - већина признаје да слабије пише, јер грчки језик има тешку ортографију. Писање им иде *мало теже, због 4 слова «и»*. Родитељи чија деца иду у школу морају да ангажују око помоћи деци при учењу, те и сами вежбају да читају и пишу: *уз кћерку која иде у грчку основну школу има доста читања и писања*. Један сликар који се бави

уличном продајом слика одговорио је да *кад продам слике пишем посвете на грчком и Грци се обрадују.*

У Солуну је готово идентична ситуација. Један улични свирач је одговорио да на грчком чита молитве у цркви. Неколико студената у оба града (углавном на постдипломским студијама из теологије) бави се преводилачком делатношћу. Наиме, стипендије које примају, посебно оне које су из синодског буџета, нису довољне да подмире основне животне потребе. Да би дошли до новца, даровити студенти преводе углавном књиге теолошког садржаја, а цену диктирају послодавци – издавачке куће из матице.

На Криту је 50% испитаника одговорило да чита новине, а писањем се углавном не баве. Један је одговорио: *немам пуно времена за те активности.*

У Атини 56% испитаника испољава срџбу на српском језику. Само је један одговорио да када је љут говори *на неразумљивом језику.* Већина испитаника је одговорила: *зависи коме се обраћам,* а затим су образложили да говори на језику који саговорник разуме. Тако једна Српкиња удата за Грка када је љута говори на грчком, а и један Србин ожењен Гркињом у афекту користи грчки. Један је одговорио: *на српском, ако изузмемо ретке чарке са домаћима - тада на грчком (и њему је жена Гркиња).*

Један испитаник каже да ако га нешто пуно изнервира онда говори на српском, *а мање, шале ради, на грчком.* Такође, једна испитаница вели да се љути *на грчком, изузев када сам много, много љута, онда на српском.* Друга пак каже да говори и грчки и српски када је љута – *заустим реченицу на грчком, али је изговорим на српском.*

У Солуну кажу да се љуте *на погодном језику тренутка и прилике.* Изражено бројкама, на српском се љути 35%, на оба 23%; на грчком 2 особе (обе удате за Грке!). Одговорили су: *наравно грчки* Гркиња и *српски наравно* Србин, док се Српкиња рођена у Калифорнији љути на енглеском. Један испитаник каже: *са самим собом на српском, а са другима тако да би ме разумели.* На Криту је уопштени одговор: *са Србима српски, са Грцима грчки.*

Нежност на српском језику испољава у атинском узорку 53%, у солунском 39%, у критском 30% испитаника. Заједничко је да то зависи коме се обраћају: они који имају пријатеље, супружнике Грке обраћају им се на грчком. Једна испитаница удата за Грка одговорила је да *нежност према супругу испољавам на грчком, већим делом и према деци, иако се деци обраћам и на*

српском. Осјетим често да ми је на српском лакше изразити оно што мислим и осјећам. Један испитаник са Крита одговорио је: *ријетко богами.*

3. Вера

П. Китромилидис сматра да иако је појам *балканског менталитета* проблематичан и тешко ухватљив концепт, он се ипак може пронаћи у домену Православног хришћанства.⁴³⁸

На питање да ли им је битно да живе у православној земљи, у Атини је 45% одговорило негативно. Другој половини испитаника је битно да живе у православној земљи. Једна испитаница је то образложила на следећи начин: *моја дјеца су стекла многе хришћанске вриједности захваљујући томе, чула су за Бога и од учитељице - мислим да је то важан детаљ.*

За троје испитаника то није битно, али им је драго што је то тако. Један испитаник сматра да то што је у некој земљи православље званична вера, не значи да је земља православна: *број формално православних је небитан, чак више сличности и симпатија налазим и имам за неке православне из традиционално неправославних земаља.*

У Солуну је само 23% испитаника одговорило да им је то небитно. Једна Српкиња удата за Грка написала је да о томе није размишљала. Осталима је битно, један студент архитектуре који не одлази често у цркву написао је да је за њега то *неопходно*. Одговорили су да је битно да тамо где живе постоји православна Црква. Сматрају да је тако *једноставније*, затим, *битно ми је да живим у земљи где доживљавају да се Богу служи на православан начин, а свакако је лепо бити у православној земљи.* На Криту је пола испитаника одговорило да им то није битно.

Желела сам да истражим да ли су и колико Срби у Грчкој *црквени*, да ли уопште постоји потреба за црквом, парохијом. Као што је познато, човек крштењем постаје хришћанин и члан Цркве. Из тог разлога хтела сам да испитам да ли су анкетирани особе крштене и, уколико јесу, где су то обавиле. Занимало ме је да установим место крштења да видим да ли је можда живот у држави у којој је православље званична религија утицао на то да приме крштење.

⁴³⁸ Paschalis M. Kitromilides, "Balkan Mentality": history, legend, imagination, Nations and Nationalism 2 (2), 1996, 163-91.

У Атини свега троје није крштено. Са друге стране, само троје је крштено у Грчкој. Код једног од њих мотив је било склапање црквеног брака са једном Гркињом. Једна се крстила као одрасла особа у Грчкој, али код свештеника СПЦ и у оквиру СПЦ. 15 особа се крстило до четврте године живота, у узрасту од 13 до 23 године крстило се 12 особа, једна особа се крстила са 47 година.

У Солуну један испитаник није крштен. Остали јесу, и то 19 особа крштено до своје 4 године, особа у узрасту од 10 до 25 година 7 особа. Само троје испитаника крштено је у Грчкој. Једна испитаница која је у Грчку дошла 1988. године ради удаје, крштена је у Грчкој са 27 година. Двојица испитаника крштена су на Светој Гори.

На Криту једна анкетирана особа није крштена. 50% испитаника је крштено до 4 године, а 30% у узрасту од 17 до 26 година. Једна особа је крштена у Грчкој са 20 година.

С обзиром на вишедеценијски комунистички систем из кога потичу, у испитиваном узорку је изненађујуће велики број крштених особа, посебно у дечјем узрасту.

Када говоре о томе шта за њих представља Црква, у Атини углавном разликују неколико нивоа значења ове речи. Неки је доживљавају као: извор идентитета; традицију; заједницу; живот, љубав; дом; благодат и пуноту; заједницу Свих Светих; разликујем цркву као институцију од религиозности; спасење, заједницу, веру; храм за вјерски обред, а и очувала је српски народ кроз вијекове; саборност и извор духовности; дом молитве и људи који исповедају Православље; вјеру; начин (место) где да се захвалимо Богу за помоћ, а за Србе то је и кичма народа; светиња кроз коју улазимо у заједницу са Христом; амбијент за духовни доживљај; мјесто смирења, исцјељења, сабрања око Христа и за Христа.

Човек ожењен Гркињом каже да је за њега црква *место духовног ојачања које ми је по доласку у Грчку било од изузетне важности, поготово у моментима криза*. За Србина из Хрватске Црква је *једна од институција, која потврђује један дио мог идентитета, али ја је узимам као такву, значи да лебди ту негде око мене и ја сам свјестан сваког тренутка да она постоји и да јој припадам, ипак не практикујем много активности везане за цркву - напротив, веома мало*. Испитаница чији је отац Грк, а мајка Српкиња вели да је

за њу црква институција која ти омогућава да се опустиш и да неке ствари које те муче сагледаш са више оптимизма.

Један испитаник одлази у грчку цркву да би се, како каже, пронашао: *питам Бога заслужујем ли га, молим се да ме не остави - кад видим да сам се изгубио у цркву одем да се нађем.*

И у Грчкој има Срба верника који су саблажњени понашањем црквеног клира: *немам јасно дефинисану представу - цркву везујем за попа, а они данас и у Грчкој а и код нас возе најбоље аутомобиле, носе за време службе мобилне телефоне - питам се где је ту вера - врлине и грехови, о поштовању поста да и не причамо, имају тарифу за све - тако да радије Бога чувам и поштујем у срцу и глави него у цркви.*

Један део испитаника поседује одлично теоретско знање које у пракси ретко практикује. Тако је једна испитаница која се не причешћује написала да је за њу црква: *литургијска заједница верника сабраних крштењем и евхаристијом око Свете Тројице, заједница која изображава предокушај есхатологије, будућег царства божјијег, царства међусобне љубави.*

Занимљиво је да двоје постдипломаца теологије нису одговорили на ово питање, а само један испитаник је одговорио да за њега црква представља *ништа.*

У Солуну петоро испитаника није одговорило. Неки цркву поистовећују са грађевинам: *археолошко-историјско место; место тишине и одмора; место опуштања; место најближег сусрета Бога и човека.* Једна испитаница каже да је црква *место и начин спасења.* Један део посматра цркву као институцију: *институцију вере, традиције, припадности.* Неки када говоре о цркви, говоре о заједници: *заједница љубави; Цркву представљају побожни људи, а не грађевина; баланс; есхатолошко Царство Божије; Богочовечна заједница; Тело Христово чији смо ми удови и преко кога се спасавамо по Благодати Божијој и нашем личном животу.* Има испитаника за које је црква *вера*, а неки јој придају апстрактнија значења: *Црква као део неба - радост; блискост са Богом; спокој; нешто лепо и спокој; Једини брод који Духом Светим води у луку спасења; мјера којом провјеравамо све што у животу радимо.* За једног испитаника црква представља отприлике «мафију».

На Криту већина испитаника није имала одговор. Они који су одговорили кажу да је то *веза са традицијом, храм православља и духовна установа.*

На питање *колико често и са ким* иду у цркву, у Атини углавном иду сами у цркву или, ако су у браку, онда са супружником. Цркву посећују релативно често: *недељом и празницима; стално; редовно; пар пута недељно; неколико пута месечно; у Војној школи сваког уторка; сваке друге недеље.*

Веома су ретки они који уопште не иду у цркву. Навешћу пример једне жене, која је по образовању економиста, крштена са двадесет година у Београду. За себе каже да је Југословенка. Удата је за Грка, али нису венчани у цркви. Не иде у цркву и не прославља *никакве црквене празнике.*

Одлазак у цркву зависи и од занимања. Испитаница која води бригу о старим и немоћним лицима недељом не може да изађе из куће, тако да у цркву одлази *најчешће сама и када јој околности дозвољавају.*

У Солуну студенти одлазе у цркву чешће од породичних људи. Можда би неко претпоставио да грчки супружници који су одрасли у традиционално православној земљи утичу на своје партнере да одлазе у цркву. Као резултат мог истраживања показало се да постоје Српкиње удате за Грке које иду у цркву саме. Ево одговора двеју таквих испитаница: *трудим се да идем недељом и за велике празнике, сама; сама, 1-2 пута недељно.* Наравно, неке иду и са породицом: *сваке недеље са породицом; једном у месец дана, сама или са мужем; бар једном недељно, сама или са мужем.* И овде се у одговорима наглашава да уколико супруг Грк неће да иде у цркву, она ће отићи сама.

Испитанице са Крита најређе одлазе у цркву. Најчешће је *два пута мјесечно или кад осјетим потребу.* У цркву иду углавном сами или, ређе, са блиским људима – пријатељима и породицом.

На питање да ли увек одлазите у **исти храм и зашто**, у Атини је 64% испитаника одговорило негативно. Различити су разлози због којих не одлазе у исти храм, на пример: *не одлазимо у исти храм, парохија којој припадамо је велика и храм неуслован за дјецу; не, зато што нисам у прилици да то радим и мислим да није важно у који храм се иде докле год се иде; не, још увек упознајем црквену средину.*

Малобројнији који одлазе у исту цркву то раде јер се црква налази близу њихове куће. Троје одлазе у цркву у којој служи српски свештеник, *да би се Литургија наставила и после храма*, тј. да би имали са киме да разговарају на српском језику после службе. Једна испитаница одлази у Руску цркву на Синтагми због језика: *Литургија је на руско-словенском и у дотичном храму мој духовни отац*. Неки одлазе у исту цркву због пријатеља који ту долазе и због квалитетног појања. Један испитаник је запослен у цркви као појак, те одлази само у цркву у којој ради.

И у Солуну 58% не одлази у исту цркву. Као разлог наводе жељу да виде више цркава и упознају више људи. Они који одлазе у исти храм то чине углавном из естетских разлога (одговара им појање) или ради дружења са пријатељима. На Криту одлазе у најближу цркву, а разлог је: *јер ми се тако свиђа*.

На питање да ли у кући имају *кандило и икону* и где се они налазе, у Атини је 25% испитаника одговорило да нема ни једно ни друго, а 17% нема кандило. Иконе стоје у различитим просторијама, а труде се да буду на истоку – *на истоку у кухињи и трпезарији; у челу дневне собе; у својој соби; на зиду који се најбоље види; у спаваћој соби; кандило је у кухињи (огњиште), уз једну икону, а друге иконе су у мојој соби; имамо мали иконостас у дјечијој соби док у спаваћој соби имамо кандило и иконостас (већих димензија)*. Занимљиво је да једна сликарка-иконописац нема кандило, *а икона имам више јер их сликам*.

У Солуну 13% испитаника нема ни једно ни друго. Доста испитаника има већи број икона у разним просторијама - *скоро у свакој соби; у дневној соби; у Србији на истоку, овде где је најприкладније; изнад кревета; на улазу у стан; на западном зиду јер се тако естетски уклапа у ентеријер собе, мада знам да треба да буде на источном зиду; у кухињи; у салону; на централном месту; на зиду у предсобљу; на истакнутом месту; да, свуда; имам иконостас на зиду, источном, моје студентске собе*.

На Криту пола испитиваног узорка нема ни једно ни друго, троје има икону а нема кандило. Код оних који имају иконе стоје: *у дечјој соби; у свакој соби и дневном боравку; у дневној соби код улазних врата и изнад кревета*.

Кандило у Атини не пали никад 56% испитаника. Они који га пале, то обављају недељом и о празницима; свакодневно; кад не заборавим петак вече; кад имам уља; непрекидно гори. Испитаник ожењен Гркињом пали кандило за

наше веће празнике, за славу, а и за грчки Ускрс и Божић. Један испитаник је одговорио: немам кандило, али палио би га често.

У Солуну 26% испитаника нема кандило. Обично га пале недељом и празником. Мада и ту има изузетака, код неких је упаљено *увек; скоро свакодневно; редовно*. Неке особе пале кандило по унутрашњој потреби: *када мислим да треба; када пожелим; кад ми је «мука»; кад се молим*. На Криту и они који га имају никада га не пале. Пали га само један Србин из Хрватске: *пред црквене празнике, недељом*.

На питање да ли **посте** и на који начин, у Атини је 19% испитаника одговорило негативно. Остали посте на различите начине: 22% испитаника је одговорило да пости онако како је прописала Црква. Врло ретко, по црквеном правилу, без хране животињског порекла. Само Бадње вече и Велики петак. Велике постове. Последњу недељу поста. За славу јер је посна и Бадњи дан. По питању поста - тотална неодговорност. Тренутно из разлога физичких напора постим Бадњи дан и Велики Петак. Постим, без рибе, на грчки начин. Постим, али помало блажим. Србин ожењен Гркињом: *по 1-2 седмице пред Ускрс и Божић, преко године не нарочито редовно, петком најчешће једемо рибу*. Други, такође ожењен Гркињом одговорио је да пости *невезано за црквене празнике*.

У Солуну је 10% испитаника одговорило негативно. 26% је одговорило да пости све постове - *како је Црква прописала*. Једна испитаница упражњава *библијски пост - од заласка до заласка сунца, без хране и воде, иначе не једем месо, само рибу*. Углавном пост везују за празнике, посебно за Ускрс: *недељу дана пред велики празник; недељу дана пред Ускрс; ретко, најчешће за Ускрс; врло ретко, за Ускрс углавном свих 6 недеља*. Има случајева да не посте све посне дане, али држе велике постове. Људи посте према могућностима: *кад могу и како могу; да храном, али духом слабо; ретко, по један дан; често себи прогледам кроз прсте!* Има испитаника код којих материјално стање утиче на пост: *постим кад имам пара како ми «дође»*. Један испитаник је одговорио да пости *српски*. Једна испитаница брка вегетаријанство са постом, па каже: *доста дуго сам била вегетеријанац*.

На Криту у испитиваном узорку пости 30%: *једем рибу, поврће итд; само једнодневне постове, као Велики Петак нпр; Бадњи дан и Велики Петак*.

По питању **фреквенције причешћивања** постоје велике осцилације. У Атини је 53% испитаника одговорило да се не причешћује. Врло ретко се причешћује 11% испитаника. Неколико пута годишње причешћује се 8% испитаника. Уз постове се чешће причешћује 6% испитаника, а толико и сваке две недеље. Веома често се причешћује 19% испитаника - *на свакој Литургији; пар пута недељно; што чешће то боље.*

У Солуну се не причешћује 32% испитаника, а од тога су 40% удате за Грке, а 10% је ожењених Гркињама. Ретко се причешћују још две испитанице удате за Грке. У време постова 6% испитаника. Неколико пута годишње 16% испитаника. Редовно, тј. *сваке недеље најређе* причешћује се 16% испитаника. Један испитаник каже да се раније причешћивао сваке недеље, а сада смо за велике празнике. Један испитаник се причешћује у Србији или када иде у Хиландар.

На Криту се у испитиваном узорку причешћује само један - *колико стигне.*

По питању **обележавања црквених празника**, у Атини не обележава 31% испитаника. Остали прослављају углавном све празнике који су убележени *црвеним словом* у црквеном календару. На тај дан одлазе у цркву, а затим код куће имају нешто свечанији ручак на који зову пријатеље и одмарају се. Неки су поменули да последњих пар година постоји окупљање Срба за Светог Саву.

Србин који је ожењен Гркињом каже да његова породица обележава све црквене празнике који се славе у Грчкој, *по овдашњим обичајима*. Српкиња удата за Грка каже да на празнике иду у цркву, а затим се окупљају у кући на ручку, долазе пријатељи и фамилија. За све веће црквене празнике прочитају Јеванђеље и у кући.

У Солуну 26% не обележавају црквене празнике (од тога 2 удате за Грке и једна Гркиња). И овде углавном прослављају Божић и Ускрс. Тога дана одлазе у цркву - *идем у цркву и трудим се да не «грешим» колико је могуће*. Један је написао да празник прославља *молитвено*. Светог Саву прослављају у српској цркви и у конзулату.

На Криту црквене празнике не обележава 60% испитаника. Остали обележавају Божић, Васкрс, *само највеће у складу са обичајима*. Један је

одговорио да празнике прославља тако што не ради неке послове *који се не раде, шетам, дружим се итд.*

На питање шта мислите како и колико су **побожни Грци**, да ли се по томе разликујемо и како, испитаници у Атини сматрају да је 1/3 врло побожна, 1/3 поштује обичаје, главне црквене празнике и традицију и преноси је на своју децу, а 1/3 је *глобализована*. Углавном се сви слажу да Грци често иду у цркву, а наши људи ретко одлазе. Сматрају да су Грци јако побожни: *млађе генерације мање, а старије за мене мало чудно колико - разликујемо се, мислим да моји родитељи и родитељи мојих пријатеља нису ишли у цркву на тако и ми нисмо научили ништа о томе*. Као разлику између њих и нас, наводе да смо ми *углавном варвари са хришћанском глазуrom*.

Мисле да је код Грка све то прешло доста у бизнис, *а ми им се полако придружујемо у претеривању - у Грчкој је нормално да неко вози мотор, у једној руци телефон, другом се крсти кад пролази крај цркве и моли Бога да не направи судар ...*

Срби сматрају да су Грци побожан народ, али да и са Богом тргују и да су сујеверни: *многи традиционално одлазе у цркву - ми смо у историји имали један велики период безбожњаштва који се и данас осећа, Срби много ређе одлазе у цркву*. Један испитаник каже да је побожност ствар појединца, а не народа - *у Србији је мање формалног, тј. они који не верују то слободније изражавају и показују*. Разлику виде и у томе што је у Србији црква била забрањена доста година, па је у последње време више ствар помодарства, него истинске вере: *то је индивидуално, мислим да је њихова свест о вери дубока, али због лагодности живота пролази кризу - ми веру доживљавамо много више осећајно, склони смо крајностима - Грци познају боље православну мисао и теологију, уопште, нама недостаје та врста образовања*.

Црква им је центар живота, одлазе на богослужења, већина се вјенчава у цркви, сви крштавају дјецу непосредно после рођења - али, велики број Грка иде у цркву да задовољи форму, да се причести на имендан, о Божићу и Васкрсу, поштују традицију својих предака врло често без учешћа у св. Литургији - ми дуго година нисмо знали за цркву, на великом смо почетку живота у Цркви, наш прилаз Цркви је потпуно другачији у односу на Грке.

У Солуну Срби виде грчку побожност тако, да су у односу на нас далеко побожнији, али не онолико колико сами они мисле. Подељени су на младе и

старе - млади су сујеверни, а стари побожни. Примећују да су им цркве пуне, али више иду по навици. Сматрају да се ми по томе разликујемо од Грка јер *српски народ поново учи о вери*. У Грчкој од малена имају веронауку у школи, а *моја генерација ('66) то није могла*. Испитаници кажу да су одрасли у другачијем друштву - Грцима је црква у свакодневном животу.

Постоје разлике и у односу према посту: *ми смо за њих чудо, јер можемо да постимо*. У Србији има више младих у цркви и јача је евхаристијска свест. Српкиња удата за Грка каже: *Србин истински пости и истински верује*. Француз је написао: *Срби су искренији*. Већина Срба не зна српске обичаје. У Србији су млади побожни, а стари сујеверни. Један испитаник је написао: *скоро је уведено православље код нас у Србији*.

На Криту сматрају да Грци више показују своју побожност, али није сигурно да ли су стварно више побожни. Сматрају да су Грци *пуно и претерано* побожни и драго им је што се веома разликујемо по том питању. Један испитаник је написао: *изгледа да су побожни, стално се крсте – на ми нисмо толики фанатици*. Сматрају да смо ми за нијансу искреније побожни. *Нема велике разлике, ови славе по римокатоличком календару*.

У Атини 69% испитаника сматра да Црква има значајну улогу у очувању националног идентитета - *за Србе пресудну; апсолутно, посебно због глобализације*. Један испитаник је написао: *да, али за нас Србе тешко је разлучити вјеру од националног идентитета, то је опасно за нас Србе*.

Двоје испитаника су написали да иако Црква има значајну улогу у очувању националног идентитета, то није први ни најважнији задатак Цркве.

У Солуну је 61% испитаника одговорило потврдно. Навешћу неке од одговора: *Црква је Мајка народа; да, посебно српског, јер српски национални идентитет је уско везан за Цркву; да, али не знам колико је то добро - дакле, поистовјећивати Цркву, црквеност и националност; код нас Срба да, не знам само колико је то добро – да не застранимо у неки етнофилетизам?!*

Француз је написао следеће: *не мислим - многе су се револуције одвијале без цркве - у САД, у Француској, у Русији и другде*.

По питању *прихватања неких грчких обичаја*, у Атини је 58% испитаника одговорило негативно. Једна испитаница каже да није прихватила

грчке обичаје јер *није Гркиња*, као и испитаник који их није прихватио јер је *Србин*.

Људи прихватају оне обичаје који им одговарају *оне који ми пашу*, или их управо из тог разлога не прихватају: *«Старог коња» тешко је учити самару – зато што га самар жуља!*

Углавном су прихватили верске обичаје и оне који су у вези са прослављањем истих: *куповина поклона за Божић, зато што је лепо показати људима да вам је стало до њих макар и најмањом ситницом купљеном за тај дан*. Везано за прославу имендана: *честитам имендан и обележавам свој (скромно), из љубави и поштовања према својим грчким пријатељима*. Породица у којој су сви Срби прихватила је *пуштање змајева на Чисти понедељак*. То је први дан Васкршњег поста, који је у Грчкој нерадан и већина породичних људи одлази са децом на тргове или у природу и пуштају змајеве.

Српкиња удата за Грка каже да је грчки утицај то што њено прво дете носи име своје баке, њене свекрве. То јој није сметало, с обзиром да је име православно. Сматра да је научила многе ствари о правом црквеном и духовном животу (у Београду је завршила Теолошки институт) *за то могу захвалити Богу и животу у цркви у Грчкој*. Србин ожењен Гркињом каже да наставља традицију женине породице, *а и веома су слични српским*. Један други Србин такође ожењен Гркињом каже да је прихватио одлазак на вечерњу Литургију на Ускрс, када стигне *«Света светлост» са Христовог гроба у Јеруслиму, и паљењем од свеће на свећу се преноси до свих верних људи који преносе тај пламен од цркве до своје куће и после Литургије обележе њиме своје кућне прагове*. Испитаница чији је отац Грк прихватила је већину обичаја, како каже – *зато што ми је отац Грк*.

Неки под грчким обичајем који су прихватили подразумевају пијење фрапеа, *љети је много бољи од турске кафе* и да *једу касно*.

Неки испитаници мушког пола прихватили су *комболои* – врста бројанице који врте у руци. Један испитаник кога познајем редовно врти комболои, а није то написао!

У Солуну је 45% одговорило негативно. Жене удате за Грке прихватиле су само *њихове обичаје за Божић и Ускрс, по жељи супруга Грка* и имендана. Међутим, једна, такође удата за Грка каже да није прихватила ниједан обичај и

да то *одбија*. Опет, једна друга удата за Грка је прихватила све обичаје – *зато што тако осећам*.

Има испитаника који кажу да вероватно јесу прихватили неке обичаје, посебно они који живе ту већ десет година, али нису свесни који су обичаји у питању. Једна испитаница каже да су то можда честе жеље типа *калó – кало...* *мислим да су јако позитивне и лијепе*. Наиме, Грци сваког понедељка обавезно једни другим желе *добру недељу*, сваког првог у месецу *добар месец*, сваког петка по подне *добар викенд* и сл. Многи испитаници прихватили су гестикулацију, као на пример *климање главом* – у негацији глава се само благо забаци уназад. Како каже једна испитаница, *то сам прихватила, иако нисам намјеравала*.

На Криту је 40% одговорило негативно. Једна испитаница каже да није прихватила религиозне обичаје јер се *боји цркве*. Један је прихватио *оно што се мора, зато што живим у њиховој земљи*. Остали су прихватили углавном обичаје црквеног карактера: *уношење јерусалимске ватре из цркве у дом на Ускрс, леп обичај; Божић славим 25.12. и имендан за сваког члана породице посебно – због деце и мужа*.

На питање шта мисле *о музици у грчким црквама*, да ли им је блиска, у Атини је већина испитаника написала да им се свиђа и да им је блиска. Једна испитаница је одговорила да јој та музика није блиска, јер је одгајана на оној која је сличнија руској духовној традицији. Једна испитаница која не иде у цркву иначе написала је много је гора од наше. Двоје иако живе у Грчкој већ две године нису никад били у цркви, тако да немају никакво мишљење. Навешћу још и овај одговор: *блиска ми је јер се осећају исти корени, уставари византијска црквена музика је јако близу оног стварног почетка хришћанства, помало је егзотична јер вуче у мелосу на Исток што у суштини јесте*.

У Солуну је 19% испитаника одговорило да им није блиска. Осталима прија и доживљавају је као блиску: *овде сам ради тога, веома ми је блиска*. Један испитаник је написао да му се византијска црквена музика допада и да њему личи на духовне јеврејске песме.

На Криту је 20% одговорило позитивно, остали нису имали неки посебан став, а један је написао: *није ми блиска црквена музика уопште*.

4. Музика

На питање *да ли знате и слушате наше песме, које и када*, у Атини већина испитаника слуша *све - од сељачке до хард рока*, мада има и оних који се ограђују од новокомпоноване музике. Понеки слушају и црквену музику. Нашу музику слушају углавном на послу, уз рад – мада и то зависи од врсте посла. Тако неки слушају викендом *Чолића, Сашу Матић, Цецу*. Једна мајка слуша *нарочито деце - кад успављујем бебу и кад се играмо*. Једна сликарка каже: *најчешће слушам народно певање и свирање Србије, Македоније и слично док сликам*.

Испитаник ожењен Гркињом каже: *имам доста касета, слушам у колима и код куће у слободно време (гледамо и наш сателитски програм), углавном «кристалну» народну музику, све остало ме оставља индиферентним. Та нека потреба се појавила тек с протоком година, што смо дуже овде доживљавамо те неке изворне елементе нашег идентитета као нешто што нам је важно, што гајимо и преносимо својој деци*.

Други, такође у мешовитом браку вели: *углавном у часовима одмора, често и са пријатељима Србима. Слушам углавном рок музику, мада имам све жанрове*. Једна испитаница удата за Грка каже да слуша врло често нашу музику, па у наставку наводи шта коначно слуша: *Св. Литургију на српском, уопште богослужења. Поред црквене музике, волим староградске пјесме, старе босанске (Емина, Сојка птица итд.). Музику слушам у својој кући у тренуцима одмора, најчешће сам сама у тим тренуцима.*⁴³⁹

У Солуну *све* слуша 35% испитаника. Остали у слободно време слушају углавном поп, рок и изворну народну музику. Испитаник Француз вели да слуша српске песме *народне и староградске, сваког дана*. Од извођача су навели Ђорђа Балашевића, Звонка Богдана, групе *Бијело дугме, Рибља чорба, Смак, и сл.* Један студент каже да нашу музику слуша *ријетко у Грчкој, чешће кад сам кући у Подгорици*. Једна Српкиња удата за Грка слуша *све у аутомобилу, најчешће кад није у присуству мој муж*. У једном мешовитом браку где је жена Гркиња, а муж Србин, *слушају староградске песме приликом посете пријатеља или кад траже деца*.

⁴³⁹ Ово сам ја подвукла.

На Криту је слична ситуација, углавном слушају домаћи рок - *Бора Чорба, ЕКВ, Азра, Забрањено пушење*. Једна испитаница каже да је углавном заборавила наше песме, слуша *само старе носталгичне*. Жена удата за Грка и у овом узорку нашу музику слуша сама: *слушам када сам сама или са друштвом из земље - рок, забавну, народну*.

Дакле, наши мигранти слушају најразличитије жанрове српске музичке сцене. Домаћу музику, била то рок или новокомпонована музика слушају са својим земљацима или сами. Изгледа да је Грци не разумеју, јер не могу да је поделе чак ни са својим грчким супружницима.

5. Народне игре и ношња

На питање да ли знају наше *народне игре и да ли имају ношњу*, у Атини је 50% испитаника одговорило негативно и на једно и на друго питање, а 36% испитаника знају игре, а ношњу немају. Једна испитаница је одговорила да *слабо* зна игре, али жели да набави ношњу. Дакле, ношњу нема нико, само једна породица поседује *шајкачу* као сувенир. Један испитаник је објаснио да не игра јер за то није баш надарен: *смотан сам ко сајла за народне игре*. Једна испитаница не зна да игра, али воли да гледа.

У Солуну је 52% испитаника одговорило да знају да играју, а ношњу немају; 29% нити зна да игра нити има ношњу. Један студент је написао о народним играма: *на жалост само их препознајем*. То говори о томе да није научио да игра не зато што их презире, јер да је тако не би *жалио*. Једна испитаница је изјавила да би желела да има ношњу. Једна испитаница удата за Грка написала је да зна да игра, јер је играла 10 година фолклор, и има народну ношњу из Србије. Француз зна да игра, нема српску ношњу, а додао је *знам и 50 грчких игара*. На Криту само 20% испитаника игра, а нико нема ношњу.

6. Храна

На питање која се јела чешће припремају њиховој кући - наша или грчка, у Атини је 33% испитаника одговорило *наша*. Једна испитаница је одговорила *наша*, а онда је појаснила шта под тим подразумева: *арапска и турска на српски начин*. Србин ожењен Гркињом каже да је *глад* за нашим специјалитетима посебно изражена зими. Тада се сналазе на разне начине да обезбеде *сировине* за припремање сарме, свадбарског купуса, ајвара, туршије, сувог меса, пребранца,

гибаница, уз наравно наш сир и кајмак, чварке и сл. Доносе и жуту боранију која се у Грчкој не припрема (користе зелену оловку). Српкиња удата за Грка каже: *с обзиром да је домаћица Српкиња, већина јела су српска: чорба, супа, месо у претис лонцу, босански лонац итд, пите наравно правим, мијесим лисната теста.*

Остали спремају и једна и друга јела. Сматрају да Грци имају много лакшу и здравију храну. Једна домаћица спрема мало наша, мало грчка, а мало више кинеска, мексичка јела. Једна студенткиња каже да је репертоар њене кухиње врло оскудан, а главна карактеристика јела је да се лако спремају.

У Солуну је 39% испитаника одговорило да спрема *наша јела*. Остали кувају сва јела подједнако, разноврсна и из разних земаља. Студенти углавном не кувају, хране се у мензи на факултету и грчким куповним јелима, а код куће спремају *пржена јаја*. Једна Српкиња удата за Грка одговорила је: *ако Грк неће нашу сарму, може да иде у парк!*

На Криту је пола испитаника одговорило да припрема наша јела, а остали припремају и *једна и друга и све*. Само један испитаник не припрема храну уопште.

За испитанике из атинског узорка, *типично наша јела* су: супа, сарма, пуњене паприке, подварак, пребранац, пријеснац, пита, суво месо, кисео купус, бурек, плескавица, вешалица, печење, пасуљ, ђувеч, бећарац, пасуљ са месом, купус са ребрима, подварак и све са кајмаком, проја, качамак, гибаница, гњечени пасуљ, прженија, ајвар, пинђур, кисели купус, јела са роштиља, пихтије, разне врсте чорбе, босански лонац, пита од кромпира и фашираног меса, пуњене паприке са месом, масна тијеста.

Србин ожењен Гркињом каже: *нека «типично наша јела» су распрострањена по читавом Балкану (Грчка, Кипар, Бугарска), и имају много везе са турском кухињом, нпр. мусака, сарма, ђеват, ражњић, а спремају се на исти начин као у Србији, а имена су турска, већина «наших јела» се спрема по српском рецепту који је специфичан и укус се разликује нпр., пасуљ, супа.*

Једна испитаница је написала: *мени су «наша» јела она која сам научила од своје мајке и баке, па била она чија год.*

За солунски узорак испитаника наша јела су: сарма, подварак, прокуле, мусака, пасуљ, роштиљ, салате, пасуљ са сланином, прасенце, разне врсте меса, паприкаш, проја, гибаница, сарма са сувим месом, чорбе, супе, пребранац,

шипак, качамак, проја, попара, сланина, пршута, кајмак, шљива-ракија. Српкиња из Америке каже да су наша јела: ћевапи, пљескавице, пасуљ, проја, пуњене паприке, сарма, ајвар, паприкаш, гулаш, ђувеч. За Француза се грчка јела не разликују много од српских, чак су и називи скоро исти.

На Криту осим поменутих јела то су и печене паприке са белим луком, кисели купус, пилећа кромпир чорба; сарма, супа, јагњетина. Један испитаник каже да је српско јело: *пасуљ чорбаста, без костију, пошто у Грчкој нема сувог меса.*

VIII. РЕЛИГИОЗНОСТ И ЦРКВЕНОСТ КАО ОКВИРИ МАНИФЕСТОВАЊА ЕТНИЧКОГ/НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА

Обично се узима да су вера и језик најбитнија обележја етничког самоодређења. У случају српске популације у Грчкој језик је несумњиво елемент етничке различитости. Међутим, у Грчкој је православна вера званично државне. Поставила сам себи за циљ да истражим функционисање популације новодошлих миграната у истоверском окружењу. Дошла сам до резултата да су испитаници примили одређене елементе религијско-обредне праксе, као што су на пример, обележавање празника по новом црквеном календару, прослава имандана. Међутим, постоје елементи религиозности и црквености које су донели са собом, а који служе за манифестовање етничког/националног идентитета на нивоу групе. У оквиру прослављања славе и божићних празника мигрант може да испољава своју етничку припадност на индивидуалном нивоу, а прослава Српске нове године, Светог Саве и Видовдана везана је за испољавање етничког идентитета на колективном нивоу.

1. Слава

Проучавањем славе у Срба бавио се велики број научника различитих профила (историчари, етнологзи, филолози, археолози), те постоји веома обимна литература у вези са овом темом.⁴⁴⁰ Обичај прослављања славе или крсног имена најраспрострањенији је код Срба православне вере, али био је присутан и код римокатолика (у Боки Которској, Конавлима и у јужној Херцеговини), као и

---

⁴⁴⁰ Видети: Зборник *О крсном имену*, Београд 1985.

код Влада у Србији и у Румунији до Крајове (Мала Влашка), код Албанаца римокатолика на Косову, Буњеваца и Крашована у Банату.⁴⁴¹ В. Карацић је забележио да сваки Србин има по један дан у години кога он слави, и то се зове крсно име, свети, свето, и благи дан.⁴⁴² Према Ј. Цвијићу, слава је после Божића и Ускрса код Срба највећи празник, али много више лични, јер свака породица има своју славу, исту коју су славили најдавнији преци.⁴⁴³ Према Д. Бандићу, слава као посебан вид гостопримства доприноси успостављању, обнављању и одржавању коегзистентних односа међу поједницима и међу породицама.⁴⁴⁴

По питању прослављања славе у Атини 14% испитаника не слави славу уопште. Студенти се труде да за славу иду код родитеља у Србију, не прослављају је у Грчкој. Једна студенткиња која слави св. Петку, први пут је после седам година проведених у Грчкој освештала колач и жито за своју славу, у храму св. Петке. Једна некрштена девојка иде за своју славу у Србију, да је прослави са родитељима. Брачни људи такође одлазе код мужевљевих родитеља и заједно прослављају славу.

Србин који је ожењен Гркињом не слави славу, колач секу са женом на Божић, 7. јануара, по српском обичају. Други, пак, који је такође у браку са Гркињом каже да славе Ђурђиц - колач сечемо у цркви, ако има наших свештеника, мада има и грчких који познају наш обред.

Једна испитаница слави св. Василија Острошког, а српски свештеник који се налази на школовању у Атини долази код ње у кућу да пресече колач.

Неки знају која им је слава, али је не прослављају. Тако, рецимо, један Србин из Хрватске каже: *Ђурђевдан ми је слава и 6. маја - знам да је тај дан, али га не обиљежавам на неки посебан начин, нити је то чињено у мојих родитеља.*

Испитаница чији је отац Грк, а мајка Српкиња каже да немају славу, јер јој је отац Грк. Има случајева када се као слава прославља мужевљев имендан: *мој супруг (Грк) слави имендан на дан св. Николе, то је моја девојачка слава,*

⁴⁴¹ М. Филиповић, *Крсна слава*, у: О крсном имену, Београд 1985, 15.

⁴⁴² В. С. Карацић, *Српски рјечник истумачен њемачкијем и латинскијем ријечима*, Београд 1935, 317.

⁴⁴³ Ј. Цвијић, н.д. (1966), 368.

⁴⁴⁴ Д. Бандић, *Функционални приступ проучавању породичне славе*, ГЕИ САНУ, књ. 35, Београд 1986, 18.

идемо заједно у цркву, али колач не сијечемо, ја не знам направити, умијесити колач.

У Солуну је веома слична ситуација. Већина, чак породичних људи прославља славу у Србији или су једноставно констатовали да њихови родитељи славе. Српкиње које су удате за Грке славе мужевљев *имендан као славу*. Срби који су ожењени Гркињама такође не славе славу! Код неких прослава зависи од других животних околности - *иначе славим, али ако сам у «стисци» не славим*. Један студент слави св. Арханђела Михаила - *не сијечем колач, обичајно је славим*.

На Криту пола испитаника не слави. Троје славе своје славе, једна каже да њени у Србији славе, а једна слави *имендан* свога мужа, Грка.

2. Имендан

На питање да ли славе *имендан*, у Атини је 14% испитаника одговорило негативно. Интересантно је да су *имендан* почели да славе у Грчкој, нпр. испитаник који је дошао дошао 2001.

Једна Српкиња удата за Грка не слави *имендан* - *не осјећам то као свој празник-Грци ме позивају и честитају празник, али мени лично је то далеко, стране*.

У Солуну *имендан* не слави 61% испитаника. У једној породици где су обоје родитеља Срби почели су у Грчкој да славе сину *имендан*. Српкиње удате за Грке славе *имендан* углавном свом супругу деци. Међутим, под притиском средине на неки начин славе и оне - *не славим именадан, али Грци долазе непозвани и доносе ми поклоне тако да их обавезно (приморана сам) нешто почастим*. Српкиња која се налази на постдипломским студијама у Солуну док је живела у Београду није славила *имендан*. Међутим, пошто су јој пријатељи Грци честитали *имендан* по новом календару, осетила је потребу да их части.

На Криту *имендан* не слави 80% испитаника.

3. Божићни празници

Бадњи дан Срби празнују 6. јануара, а Божић 7. јануара. Бадњи дан и Божић у суштини представљају целину која се јединствено светкује.⁴⁴⁵ За

⁴⁴⁵ Миле Недељковић, *Годишњи обичаји у Срба*, Београд 1990, 9.

празновање Божића код Срба везано је мноштво обичаја, како породичних тако и у кругу цркве. Истраживању Божића у нашој науци посвећена је велика пажња. О томе сведоче многобројни радови и студије.⁴⁴⁶ Осим тога, описи божићних обичаја постоје и у књижевности. В. Чајкановић је показао да су ови празници уз славу најпопуларнији у српском народном календару.⁴⁴⁷

На питање да ли **Божих** славе 25. децембра или 7. јануара, тј. по новом или по старом календару, у Атини Божих оба датума прославља 11% испитаника. По новом календару слави 11% испитаника, а по старом календару 33%; 19% Божих слави у зависности у којој се држави налазе у тренутку када је празник: када су у Грчкој 25. децембра, у Србији 7. јануара. Један Србин ожењен Гркињом слави Божих 25. децембра, али обележавају га и 7. јануара код куће.

За 8% Божих је суштински само 7. јануара, али и 25. децембра иду на Литургију: *Божих славим по старом календару, али поштујем календар домаћина и присуствујем на «њиховој» Божихној Литургији.* Прослава Божића зависи и од друштва: *25. децембра са Грцима, а 7. јануара ако имам српско друштво.* Неки Божих славе у зависности од тога када су почели пост: *зависи када сам почео са постом.* Испитаница чији је отац Грк, а мајка Српкиња слави *и један и други, али озбиљније и са обичајима 25. децембра.* Божих уопште не слави само један испитаник.

Једна казивачица ми је саопштила да себе иначе доживљава као старокалендарца. Поштује Грке који славе по новом календару, увек им честита празник. Међутим, она празник *осећа* по старом календару. Веома јој недостају празничне Литургије по старом календару.

У Солуну 35% испитаника прославља Божих 7. јануара. Под оба датума слави 19% испитаника, а само 25. децембра 14%. И овде прослављање зависи од државе у којој се налазе, тј. прате локални црквени календар - *када сам у Грчкој, њихов кад дођем у Србију онда наши.* Не слави уопште само један испитаник. Једна Српкиња удата за Грка слави оба Божића *јер јој је муж Грк.*

⁴⁴⁶ О Бадњем дану и Божићу видети: М. Ђ. Милићевић, *Живот Срба сељака*, Београд 1894; А. Јовићевић, *Годишњи обичаји (Ријека пахија и Црној Гори)*, ZbNŽO 1928; Б. В. Марковић, *Народни обичаји Врачана*, Расковник, Београд 1987; М. Златановић, *Божихни обичаји у врањском крају*, Расковник, Београд 1988; П. Ж. Петровић, *Живот и обичаји народни у Грузији*, СЕЗБ, Београд 1948; Ј. Ердељановић, *Етнолошка грађа о Шумадинцима*, СЕЗБ, Београд 1951.

⁴⁴⁷ В. Чајкановић, *Неколике примедбе уз српски Бадњи дан и Божић*, ГНЧ, Београд 1921, 258.

На Криту 70% испитаника слави 7. јануара, а 30% славе оба. Један Србин из Хрватске је написао латиницом: *7.1. као и сви нормални Срби (православци).*

У Атини је 42% испитаника одговорило да не уносе бадњак у кућу. Разлог је што је у Атини скоро немогуће наћи бадњак, али у *Кесаријанију има један храстић*. Српкиња удата за Грка прави *вертеп за дјецу са новорођеним Христом, у јаслама, Богородицом, Јосифом итд.* Испитаница чији је отац Грк, а живели су неко време у Београду каже да ни у Србији нису уносили бадњак. Неки испитаници, посебно студенти Божић увек славе у Србији.

У Солуну је 45% испитаника одговорило да не уноси бадњак - *овде нема бадњака*. То раде у Србији, али *не прави бадњак, већ ону импровизацију са тијаче*. Седморо уноси бадњак код куће *уз предањске обичаје*. Један студент из Црне Горе, то обавља код куће *рано ујутро са оцем, мајка чека и благосиља*.

На Криту пола испитаника не уноси бадњак, јер *нема овдје бадњака*. Један је одговорио *како га кад нађемо*, а двоје кажу да уносе бадњак, само нису одговорили где и како.

За Бадње вече у Атини 42% испитаника, дакле скоро пола, не спрема ништа посебно. Једна испитаница удата за Грка навела је као разлог да *најчешће идемо на бденије на Бадње вече не спремам храну, дан уочи Божића једемо суху храну*.

Они који спремају трпезу за Бадње вече имају посну храну: *једноставну храну - мед, суво воће, печурке; риба; пребранац, печене паприке; слично као и за славу; све шљиве, мандарине, погачу; посно, углавном предјела*.

У Солуну доста испитаника није одговорило на ово питање. Четворо студента су одговорили да последње четири године нису код куће, па самим тим не обележавају Бадње вече. Гркиња удата за Србина и Српкиња удата за Грка не славе Бадње вече и не спремају ништа посебно. Они који имају вечеру за Бадње вече спремају посну храну: *нешто од наших посних специјалитета; рибу; традиционално - рибу и све посно; пасуљ, риба, сарма, посни колачи; риба, пасуљ, чесница, суво воће; све посно на води*.

На Криту ништа не спрема 30% испитаника, а остали за ту прилику на столу имају: *рибу, бакалар - супу од рибе, пиринач (Србин из Хрватске), пребранац, посну погачу, колаче од сувог воћа, орахе*.

4. Српска нова година

А. Павићевић каже да је за српске емигранте који су у Грчкој боравили и пре деведесетих, поред обележавања Дана републике (СФРЈ), које се дешавало у југословенској амбасади, прослава Српске нове године била једини организовани сусрет тадашње српске заједнице. Ова прослава се дешавала у неком ресторану или хотелу и њој су присуствовали сви угледнији Срби. Певали су *четничке* песме, слушали новокомпоновану музику. 2001. година је била прва у којој није било организованог окупљања овим поводом.⁴⁴⁸

Према резултатима мојих истраживања, Српску нову годину у Атини не прославља 42% испитаника. Један је написао: *то не постоји*. Они који је славе, то чине углавном код куће са пријатељима или у неком ресторану или кафићу.

Србин ожењен Гркињом слави Српску нову годину ако се тада задеси у Србији, уз друштво и фамилију - *овде нисмо организовани, било је покушаја неколико пута и овде и окупило се наших људи у ресторану, али се одсликавала сва различитост (по политичкој, националној линији, фолк-афинитетима итд) па не бих рекао да су били успешни, можда ће убудуће бити боље*.

У Солуну Српску нову годину не прослављају две Српкиње удате за Грке и 4 других испитаника. Уколико је славе, то је као и у Атини код куће, породично, са пријатељима. Млади људи понекад организују *журке* тим поводом.

На Криту је прослављају углавном код куће, *са друштвом из Србије, врло весело*.

5. Савиндан

Светосавске прославе уобичајиле су се до краја 19. века свуда где постоје српске заједнице. Светосавске прославе нису просто забаве, већ имају димензију симбола етничког идентитета. Савиндан се посебно свечано прославља у дијаспори, углавном при свим црквено-школским општинама.

Свети Сава је био установљен за школску славу у Србији. Као школском патрону, свуда му је мешен колач и кувано жито.⁴⁴⁹ Крајем 19. и почетком 20. века у српској гимназији *Дом науке* у Солуну, школска слава - Свети Сава, прослављана је по новом календару, 14. јануара. У оквиру прославе Савиндана

⁴⁴⁸ А. Павићевић, н.д., 336.

⁴⁴⁹ М. Недељковић, н.д., 202.

сваке године је приређивана *српска беседа*. Била је врло добро посећивана и *рачунала се у прве забаве солунске*. Касније су беседе замењене концертима и забавама у школској згради.⁴⁵⁰

Савремена прослава Савиндана везује се за 27. јануар или се преноси на најближи викенд. Српски емигранти у Грчкој прослављају овај празник у Атини при амбасади и уколико постоји неки свештеник СПЦ на школовању у Грчкој – у парохији у којој он служи, а у Солуну при конзулату и у цркви Светог Саве.

У амбасади Србије и Црне Горе Савиндан се прославља на дан када падне празник. За атинску популацију емиграната овај празник представља најмасовније и најзначајније окупљање у амбасади током године. Свечана прослава подразумева сечење славског колача, пригодан програм и послужење. У оквиру програма прослава Савиндана на којима сам присуствовала (2003, 2004. и 2006. године), учествовала су деца која су рецитовала и певала песме које су садржински углавном посвећене успомени овог светитеља (нпр. *Српче о Светом Сави, Растко, На Светога Саву*). На крају је аматерски хор, специјално оформљен за ту прилику, отпевао химну светом Сави *Ускликнимо с љубављу*. Након програма уследило је послужење.

Као што сам већ поменула, у Атини не постоји српска парохија. Међутим, уколико се нађе неки свештеник СПЦ на школовању у Грчкој, он одслужи Литургију у част Светог Саве у парохији у којој је запослен. Током мог истраживања један наш свештеник је радио у цркви светог Спиридона. Литургија је била увек у суботу, ма у који дан био празник, а то из два разлога. Као прво, да би запослени људи могли да присуствују служби. Као друго, црквена управа је дала дозволу да се у суботу служи на црквенословенском језику, јер недељом долази већина парохијана - Грка, који не би разумели службу.

У Солуну прослава Савиндана започиње 26. јануара, вечерњом службом у цркви Светог Саве коју одслужи неко од свештеника који се школују у Солуну. На Савиндан 2005. године вечерњој служби присуствовао је монах Симон, Србин који монахује у светогорском манастиру Ватопеду. Од Хиландараца није присуствовао нико, иако је ова црква, као што је познато,

---

⁴⁵⁰ И. Иванић, н.д. (1906), 204.

Хиландарски метох. Сутрадан је одслужена Литургија, а увече је у конзулату уприличено сечење славског колача уз програм сличан атинском.

6. Видовдан

Видовдан је фиксни црквени празник који се прославља 15. јуна по старом, односно 28. јуна по новом календару. Овога дана Православна Црква слави спомен светог мученика Лазара кнеза Српског и свих мученика погинулих са њим на Косову пољу 1389. године, као и свих мученика српских до данас пострадалих.⁴⁵¹ Према М. Недељковићу, Видовдан спада у малобројне по светковању изузетно очуване празнике из старе народне вере. Према овом аутору косовска битка која се одиграла на Видовдан, 15. јуна 1389. године представља најважнији догађај у српској историји за последњих шест стотина година. Током времена дошло је до преплитања историјских чињеница и народних веровања и обичаја. Косовски мит се као најразговорнији знак српске народне свести развијао напоредо са паганским култовима старог словенског божанства Вида.⁴⁵² Од 1913. године уобичајило се да се на Видовдан спомену изгинули ратници у периоду 1912 – 1918. и да се дели јело и пиће за њихову душу.⁴⁵³

Као и за празник Светог Саве, у Атини у спомен Видовадана Литургију служи неки од свештеника СПЦ на школовању у Грчкој, у парохији у којој је запослен. Прослава се пребацује на најближу суботу. Литургија је на српском и црквенословенском језику. У Солуну Литургију служи неки од српских свештеника на сам дан празника (28. јуна), у цркви Светог Саве. Истог дана је и Литургија у хиландарском метоху Живоносни Источник на Какову (Јерисос).

***

Дакле, као што смо видели, у Грчкој је по завршетку Другог светског рата уследио грађански рат, који је трајао до 1949. године. Војна диктатура је започела 1967. године и трајала је седам година. Неповољне политичке и економске прилике у земљи утицале су на бројно исељавање.

⁴⁵¹ Н. Велимировић, *Охридски пролог*, Ваљево 1991, 456.

⁴⁵² М. Недељковић, н.д., 55.

⁴⁵³ Ш. Кулишић, П. Ж. Петровић, Н. Пантелић, *Српски митолошки речник*, Београд 1970, 66.

Током седамдесетих и осамдесетих година 20. века Грчка је постала земља пријема, углавном за емигранте из Пољске, Египта и појединих земаља Африке и Јужне Азије. На прилив емиграната утицао је повољан географски положај Грчке. Постоји шала да је у Грчкој највећи број *туриста* из Албаније. Они заиста долазе са туристичком визом, али као и велики број миграната из других земаља тзв. *Трећег света*, остану по њеном истеку и раде илегално.

О броју Срба не постоји ни један прецизан податак. Понекад се у литератури спомињу Југословени. У периоду од 1987. до 1991. године, по броју депортованих миграната, југословенски држављани били су на другом месту, после Пољака. Током мог истраживања, у амбасади Републике Србије и Црне Горе у Атени, процењивали су број Срба у Грчкој на 4.000 до 10.000 особа.

Српску популацију у Грчкој можемо поделити на, условно речено, *старију* и *новију* миграцију. Првој групи припадају потомци Срба чији су родитељи или родитељи њихових родитеља живели у Грчкој пре Другог светског рата. У другу групу спадају Срби који су долазили у мањем броју осамдесетих година 20. века и масовније почевши од деведесетих година 20. века и почетком 21. века.

Током седамдесетих и осамдесетих година 20. века у Грчку је из Србије дошао веома мали број миграната. Миграторни талас се нагло увећао деведесетих година и траје до данас. Сматрам да Грчка није била привлачна седамдесетих и осамдесетих година 20. века за наше економске емигранте који су у том периоду масовније одлазили у економски развијеније земље (Немачку, Француску, САД, Канаду, итд.). Током деведесетих година 20. века у Грчку је дошао нешто већи број Срба у вези са ратом на територији бивше Југославије. Грчка је имала веома коректан третман према нашим држављанима. Било је, како кажу, *најлакше средити папире*, па је то био један од кључних привлачних фактора. Грчка је била нека врста *пролазне станице*. Већина се трудила да пронађе начин да се исели у економски развијеније државе и у томе је доста њих успело. Многи мигранти из суседних земаља, међу којима и Срби, долазе само ради сезонске зараде и бораве у Грчкој само преко лета.

За разлику од других миграната, за Србе у Грчкој карактеристично је да се, како они сами а и Грци примећују, *не прихватају било ког посла*, тј. ако се и баве услужним делатностима, пазе да имају задовољавајуће услове рада и да буду добро плаћени. У Грчкој борави изванредан број српских спортиста,

новинара, уметника. У студентској популацији многи су могли и раније да заврше факултете, али су одлучили да студирају дуже да би на тај начин имали легалне студентске папире за дозволу боравка.

Једна од специфичности српске емиграције у Грчкој у односу на српске емигранте у другим земљама је чињеница да је и поред постојећих могућности институционализовано окупљање веома слабо развијено. Постоје побратимства међу градовима, велики број удружења грчко-српских пријатељстава. Истовремено, не постоји ни један српски клуб, *чисто српско* удружење. Томе је свакако допринео добар пријем у Грчкој.

Главне институције у којима се повремено окупљају од почетка 21. века су у Атини амбасада (једном годишње), а у Солуну конзулат (једном месечно). Осим тога, у Солуну једном недељно постоји и допунска школа на српском језику, као и богослужења на српском језику у цркви Светог Саве. Главна карактеристика српске емиграције у Грчкој у другој половини 20. века је да је и институционализовано организовање сведено на личну иницијативу.

IX ЗАВРШНА РАЗМАТРАЊА

Рум милет – Срби – Југословени – Срби ... ?

Срби су током своје историје били у непрестаној интеракцији са суседним грчким народом. На територији Грчке о томе сведоче бројни словенски топоними, а има их и са српским етнонимом (*τά Σερβλία*). Међутим, почетком 20. века од стране грчких власти дошло је до замене старих словенских назива, новим - грчким. Тако је нпр. место *Водена* у Македонији постало *Едеса*. То је било у складу са формирањем националне државе и *прикривањем* словенског живља и његовог културног наслеђа.

Осим што су ратовали са Византијом, српски владари су на њеној територији подизали многобројне задужбине. У српској народној култури постоје грчки елементи који су примљени захваљујући развијеним културним и етничким везама. Средњовековна цивилизација српског народа развијала се под утицајем византијског православља. Осим тога, оно је дало основни садржај, боју и тон и српској фолклорној баштини, духовним и материјалним слојевима традиционалне културе. Пропаст старосрпске државе изазвала је сеобе на север и северозапад, у Угарску, Хрватску и Далмацију. Тиме је смањен удео српског елемента у унутрашњости полуострва, у Старој Србији. У периоду турократије издваја се изузетан лик старије ћерке деспота Ђурђа Бранковића, султаније Маре. Била је позната као заштитница хришћана, цењена на Светој Гори, а цариградски патријарси постављали су се и смењивали њеним утицајем.

Српски добровољци помагали су грчки устанак 1822. године. Неки од њих научили су грчки језик, прихватили грчке обичаје и начин живота. Критски устанак (1866-69) био је веома добро пропраћен у српској јавности. Основан је Одбор за Крићане који је прикупљао новчану помоћ и слао је на Крит. Осим тога, било је и српских добровољаца који су непосредно учествовали у устанку.

У периоду када су се оба народа налазила под турском владавином били су обједињени под заједничким називом *Рум милет*. Вера је била изједначена са народношћу. Бугари су да би били признати као посебан народ (*милет*) основали самосталну шизматичку цркву - Егзархију. Многи македонски Словени пришли су тој цркви. У вези са тим, француски научници Pierre Renouvin и Jean-Baptiste Duroselle, приметили су да је за формирање етничког

идентитета понекад пресуднија припадност одређеној цркви него заједнички језик. Наиме, у Македонији су постојале групе људи које су говориле српски, а изјашњавали су се као Бугари, јер су припадали Егзархату. Међутим, и поред тога, код једног дела становништва постојала је свест да припада српском народу. Грцима је одговарао *Рум милет систем* који је помагао процес хеленизације - присвајали су све македонске Србе који су остали верни Цариградској Патријаршији.

Осим тога, Цариградска Патријаршија није хтела да да дозволу за отварање српске школе у Солуну. Турске власти су то ипак дозволиле, и она је отворена 1892. године. Убрзо је отворено још српских школа, тако да их је укупно било четири: једна гимназија, две основне школе за мушку и женску децу и српска Виша Девочијска школа са интернатом за Српкиње из Македоније и Старе Србије. У Солуну је постојала и српска парохија Светог Саве (метох манастира Хиландара).

На основу овог истраживања дошли смо до податка да су се солунски Срби бавили најразличитијим занимањима. Било је доста трговаца, рабација, обућара, пекара, кафеџија, шнајдерки, терзија, млекација, дрводеља, мајстора, столара, комисионера, свештеника, кројача. Помињу се и *трамванџија*, салепџија, јорганџија, *клонфер* и папуџија. У Солун су из Дебра долазили дунђери и предузимачи. Од тридесетих година 20. века помињу се чиновници југословенске слободне зоне у Солуну.

У Грчкој је почетком 20. века умрло знатно више Срба, него што их се родило у истом периоду. Овај феномен је свакако у вези са Балканским ратовима и Првим светским ратом. У српском колективном памћењу Солунски фронт, Албанска голгота, боравак Срба на Крфу оставили су дубок траг и надахнули многа књижевна и уметничка дела. Србија је током Првог светског рата била са свих страна окружена непријатељима, те је природно била упућена на Солун и његово пристаниште. Српске избеглице боравиле су краћи или дужи временски период на Крфу, у Волосу и Атини. На Крфу се налазило седиште српске владе током рата, тако да се цела српска држава налазила у емиграцији у Грчкој. Током боравка на Крфу Срби су са месним становништвом остварили изузетне везе. Понашање Срба било је јако добро. Крфљани су их због тога волели и поштовали. Заједнички су изводили бројне концерте, добротворне

приредбе, позоришне представе, верске свечаности, спортска такмичења, прославе грчких и српских државних празника.

За време Другог светског рата југословенски партизани достављали су велике количине оружја и муниције грчким комунистима. Југославија је током педесетих година 20. века склопила војни савез са Грчком и Турском – чланицама НАТО пакта и на тај начин посредно постала чланица ове војно-политичке групације. Међутим, после сукоба Грчке и Турске, овај тројни савез изгубио је сваки смисао. У грчкој историографији се истиче да су Југославија и Грчка имале коректан однос. Међутим, камен спотицања било је стварање СР Македоније чији назив Грчка није прихватила.

Од седамдесетих година 20. века долази до промене, тј. *македонизације* имена и презимена особа које су рођене тридесетих година 20. века у Солуну, а које су се касније преселиле у Скопље. Илустративан је случај човека који се родио у Солуну тридесетих година 20. века као Грк, а кога су одмах по рођењу усвојили Срби. Седамдесетих година 20. века Грк - усвојени Србин Ђуровић - постао је у Скопљу Македонац Ђуровски. Дакле, по презимену судећи, могуће је да се неко роди као Грк, четрдесет година проживи као Србин, а затим постане Македонац.

Грчка је одувек била држава са израженом емиграцијом. Грци су као Јевреји и Јермени пре свега народ дијаспоре. У историји савремене Грчке постојала су два велика таласа иселавања. Први се одиграо у периоду од 1895. до 1921. године, а други од 1954. до 1973. године. На иселавање становништва утицала су два светска и грађански рат (од 1947. до 1949. године). У периоду од 1945. до 1973. године из Грчке је емигрирало око милион људи. Након периода емигрирања, у Грчкој је дошло до феномена *повратне емиграције*.

Током седамдесетих и осамдесетих година 20. века у Грчку је дошао велики број миграната. Најбројнију мигрантску групу у Грчкој данас чине Албанци. Специфичност српске емиграције у Грчкој у односу на наше емигранте у другим земљама је и у томе, што је у Грчкој дошло до неке врсте дисконтинуитета у емигрирању. У Солуну је до Другог светског рата постојала српска колонија. Срби који су били у мешовитим браковима, нису у јавном животу испољавали своје српско порекло, па су били хеленизовани. У српској дијаспори у Грчкој постоји прекид од четрдесетак година – од четрдесетих до осамдесетих година 20. века. Данас о броју Срба у Грчкој не постоји ни један

прецизан податак. Процене варирају од 4.000 до 10.000 особа. Званично, Грчка није земља пријема, тако да не постоји ни једна организација која би помогла имигрантима да се уклопе у грчко друштво. Право држављанства се остварује према пореклу, а не према месту рођења. Мигрант је у односу на домаће становништво нешто *друго*, није део њиховог живота. То доводи до тога да странци преиспитују свој идентитет, да се осврћу на своју различитост и да пренаглашавају те разлике.

По питању времена доласка, у оквиру савремене српске популације у Грчкој може се разликовати *старији* и *новији* талас миграције. У прву групу спадају потомци Срба чији су родитељи или дедови живели у Грчкој пре Другог светског рата. У другој групи су Срби који су долазили у мањем броју осамдесетих година 20. века и масовније почевши од деведесетих година 20. века и почетком 21. века. По питању правног статуса, мигранти се могу поделити на оне који имају дозволу рада и боравка, а у другој групи су они који у Грчкој бораве илегално. Прва година по доласку већини српских исељеника била је најтежа. Већина испитаника сматра да Грци према Србима у Грчкој имају добар однос.

Једна од специфичности српске емиграције у Грчкој у односу на српску дијаспору у другим земљама је чињеница да је и поред постојећих могућности институционализовано окупљање веома слабо развијено. На то да ли ће у једној земљи пријема припадници истог народа формирати заједницу утиче не само политика те земље, већ и политика и заинтересованост, тј. незаинтересованост матице. Осим тога, не само у односу на српске емигранте у другим земљама, него и у самој Грчкој, уколико се повуче паралела између периода до Другог светског рата и после њега, постоје разлике на нивоу институционалног организовања Срба. У периоду до Другог светског рата, код Срба у Грчкој уочљива је јака повезаност са матицом, постојање институција као што су школе на српском језику, штампа, српска парохија, српска болница и српска гробља. На то су свакако утицале глобалне трансформације друштва у Грчкој и у Србији. Пада у очи да су српски војници на Крфу, иако *живи лешеви*, били у сваком погледу боље организовани него савремена популација Срба у Грчкој. На Крфљане је оставило изузетан утисак њихово беспрекорно понашање, јер иако су били гладни, нису крали. Са друге стране, у Солуну су деведесетих година 20. века у продавницама постојали натписи: *молимо Србе да не краду*.

Потребно је нагласити да су у Грчку током Првог светског рата и деведесетих година 20. века, Срби долазили из сасвим различитих побуда и држава. На Крф су у Првом светском рату дошли изнемогли ратници који су служили отаџбини (Србији) и желели су да се у њу што пре врате. Деведесетих година 20. века било је доста особа које су бежале од војних обавеза (дезертера) и криминалаца који су хтели да се *сакрију*. Срби који су дошли у Грчку деведесетих година 20. века дошли су са територије *бивше Југославије*. Било је људи из Босне и Херцеговине, Хрватске, Србије. Како сам из разговора са испитаницима сазнала, већина је - посебно непосредно по доласку - била уморна од рата и *приче у српству*.

Грчка је једина земља ЕУ која је све време кризе деведесетих година 20. века показивала отворене симпатије према Србији. Пружила јој је не само моралну, већ и реалну економску помоћ у новцу, храни, лековима. Грци су сваке године организовали летовања за српску децу. Често је долазило до крштавања некрштене деце, при чему је име мењано у грчко. Ово је један облик хеленизације, тј. трансформације идентитета, ако се у обзир узме да је лично име битан знак како индивидуалног, тако и етничког идентитета.

Веома је распрострањено мишљење да су Грци пружали солидарност Србима јер припадају истој православној вери. Моја теренска истраживања су показала да то није једини разлог. Међу Грцима постоји велики број атеиста, комуниста и анархиста који су подржавали Србе. Став мојих грчких испитаника је да Грци нису подржали Србе само зато што су православни, већ зато што је према њиховом схватању правда на њиховој страни. Грци се нису слагали са нападом на суверену државу и са бомбардовањем цивила. У прилог овоме говори и чињеница да су Грци помагали многим муслиманским народима, нпр. Курдима, Турцима, Палестинцима, Ирачанима. Уосталом, управо је такав однос према људском страдању – пружање помоћи свима којима је потребна, без обзира на религијско опредељење - у складу са православним хришћанством које има екуменски карактер.

Грчка држава издваја сваке године знатан број стипендија за наше студенте. Постоје побратимства међу градовима, велики број удружења грчко-српских пријатељстава. Истовремено, не постоји ни један српски клуб, *чисто српско* удружење. Томе је свакако допринео добар пријем у Грчкој. Дакле, пошто је однос *ја-они* добар, нису потребни *своји* са којима би формирали *ми-*

групу. Новина у односу на досадашња истраживања српске популације у дијаспори је та што у Грчкој међу Србима долази до феномена *појединачне стратегијске употребе идентитета*. Под овим подразумевам феномен када особа открива своје етничко порекло Грцима занајући да ће од тога имати личну корист, а прикрива га од својих земљака.

Сматрам да је на добар пријем Срба у Грчкој, поред осталог, утицало и то што Срби нису заинтересовани да се сами организују. Осим тога, већина не жели да остане у Грчкој за стално, желе да оду у неку *западнију* земљу (повратак у отаџбину ретко ко помиње). Већ сам поменула сличан коментар једаног италијанског дипломате у Првом светском рату: *Срби су на Крфу били посебно омиљени, јер нико од њих није желео да остане у Грчкој*.

Српски исељеници одржавају контакт са својима у матици, а постоје и дружења на индивидуалном нивоу. Српским мигрантима у Грчкој највише недостају пријатељи, рођаци, као и неки сегменти културног живота: позориште, биоскопи са српским преводом, квалитетни концерти класичне музике, утакмице домаћих клубова. Једном испитанику недостаје матерњи језик и *то да ниси странац*. Генерално свима недостаје дубљи однос са људима.

Главне институције у којима се повремено сабирају од почетка 21. века су: у Атини амбасада (једном годишње), а у Солуну конзулат (једном месечно). Осим тога, у Солуну једном недељно постоји и допунска школа на српском језику, као и богослужења на српском језику у цркви Светог Саве. У близини Солуна налази се метох манастира Хиландара (Живоносни Источник, поред Јерисоса), у коме постоје Литургије сваке недеље и празника. У Атини је на личну иницијативу верника покренута молба за стварање српске парохије, али СПЦ сматра да то није потребно. Залагањем једног приватног лица у Атини је основан *Српски културни центар*, који постоји само формално.

Обично се узима да су вера и језик најбитнија обележја етничког самоодређења. У случају српске популације у Грчкој језик је несумњиво елемент етничке различитости. Међутим, православна вера је званично државна, тако да се новодошли српски мигранти налазе у истоверском окружењу. Примили су одређене елементе религијско-обредне праксе, као што су на пример, обележавање празника по новом црквеном календару, прослава имендана. Међутим, постоје елементи религиозности и црквености које су донели са собом, а који служе за манифестовање етничког/националног

идентитета на нивоу групе. У оквиру прослављања славе и божићних празника Срби испољавају своју етничку припадност на индивидуалном нивоу. Прослава Српске нове године, Савиндана и Видовдана везана је за испољавање етничког идентитета на колективном нивоу. На индивидуалном нивоу многи Срби црквене празнике *осећају* по старом календару.

Дакле, може се констатовати да су Срби у Грчкој током 20. века прошли фазе трансформације идентитета од *Рум милета* (где су етничка припадност и вера изједначени), па преко самосвесних Срба који су имали школу и цркву на свом језику. У периоду између два светска рата школовање и богослужења на српском језику доприносе манифестовању њиховог српског идентитета. После Другог светског рата Срби у Грчку долазе само периодично и то углавном као туристи. Током распада Југославије и ратова деведесетих година 20. века у Грчку опет долазе Срби. Они данас у Грчкој нису институционализована, организована мањина. Међутим, и поред тога на личном плану постоји воља да одрже своју етничку, тј. културну посебност. Неизвесно је у којој мери ће у томе успети ако и даље остану без подршке матице. Асимилација је утолико бржа јер је окружење пријатељски расположено, и истоверско. Дакле, највероватније следи *повратак у Рум милет!*

СКРАЋЕНИЦЕ

ГЕМ Гласник Етнографског музеја

ГЕИ САНУ Гласник Етнографског института Српске академије наука и уметности

ГНЧ Годишњица Николе Чупића

ЕИ САНУ Етнографски институт Српске академије наука и уметности

СПЦ Српска Православна Црква

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Αγοραστάκης Γ., *Οικονομικοί μετανάστες στην Ελλάδα οι επιπτώσεις από τη διεύρυνση της Ε.Ε.*, Εισήφηση στην ημερίδα προγράμματος Q-label στα Χανιά 4-11-2004, www.agis-net.gr/fo2/metanastes.htm

Αωνόμου του Ελληνοσ *Ελληνική Νομαρχία ήτοι λόγος περί ελευθερίας* Έκδ. Τ. Βαλέτας 3. εκδ. Αθήνα 1957.

Αντωνιјевић Д., *Византијско играчко наслеђе*, Народно стваралаштво 1-4, Београд 1986.

Αντωνιјевић Д., *Византијски супстрат у народној култури*, Зборник Српска Византија, Београд 1993.

Babinger F.: *Witwensitz und Sterbeplatz der Sultanin Mara*, Pratzes G. (izdanje J. Bekker), Bon 1838.

Бабић Б., *Сеобе Срба: дијаспора и етничка политика*, Сеобе Срба некад и сад, Београд 1990.

Bakić-Hayden M., *Varijacije na temu 'Balkan'*, Beograd 2006.

Baldwin-Edwards, M. and Fakiolas R., *Greece: The Contours of a Fragmented Policy Response*, in: M. Baldwin-Edwards, J. Arango (eds), *Immigrants and the Informal Economy in Southern Europe* London 1999.

Baldwin-Edwards M. and Safilios-Rothschild C., *Immigration and Unemployment in Greece: Perceptions and Realities*, South European Society & Politics 4/3, 1999.

Baldwin-Edwards M., *Στατιστικά στοιχεία για τους μετανάστες στην Ελλάδα: αναλυτική μελένη των διαθέσιμων στοιχείων και προτάσεις για τη συμμόρφωση με τα standards της ευρωπαϊκής ένωσης*, Mediterranean Migration Observatory 2005.

Балкански П. (Μιχαίλο Ρистић), *Српски народ у скопљанској епархији и његове школе у 1896-1897 години*, Београд 1899.

Bandić, D., *Etnos*, Etnološke sveske IV, Beograd 1982.

Бандић, Д., *Функционални приступ проучавању породичне славе*, ГЕИ САНУ, књ. 35, Београд 1986.

Бандић, Д., *Народна религија Срба у 100 појмова*, Београд 1991.

Банковић М. Т., *Солун 1914 – 1916. године*, Београд [без године].

Barth F., *Introduction in Ethnic Groups and Boundaries, The Social Organization of Culture Difference*, ed. F. Barth, Little, Brown and Co., Boston 1969.

Баришић Р., *Путописци и етнолози о Хиландару*, Зборник радова *Осам векова Хиландара. Историја, духовни живот, књижевност, уметност и архитектура*, Научни скупови САНУ, књ. ХCV, Одељење историјских наука, књ. 27, Београд 2000.

Барјактаровић, др М., *О Етничком опредељењу*, ГЕМ 33, Београд 1970.

Ваућић, I., *Neka suvremena obilježja i problemi vanjskih migracija jugoslovenskih migracija*, Sociologija, časopis za sociologiju, socijalnu psihologiju i socijalnu antropologiju, br. 2, Београд 1973.

Башић Г., *Европски стандарди и положај српске мањине*, Положај и идентитет српске мањине у југоисточној и централној Европи, Одељење друштвених наука САНУ, књ. 25, Београд 2005.

Blagojević G., *Jelena Dragaš poslednja vizantijska carica*, Διάλογος br. 4, decembar 2003.

Благојевић Г., *Обичаји животног циклуса верника српских православних парохија у Калифорнији*, Зборник радова Етнографског института САНУ: *Традиционално и савремено у култури Срба*, Београд 2003.

Благојевић Г., *Срби у Калифорнији, Обредно-религијска пракса и етницитет верника српских православних парохија у Калифорнији*, Етнографски институт САНУ, посебна издања, књ. 54, Београд 2005.

Blagojević G., *Οι Σέρρες και οι γύρω περιοχές στη серβική ιστοριογραφία από την εποχή των τουρκικών κατακτήσεων έως και το πρώτο ήμισυ του 20ου αιώνα*, саопштење на међународном научном скупу “The town of Serres and its territory from the ottoman conquest to current times” у организацији the Municipal Enterprise for the Cultural and Social Development (D.E.P.K.A.) одржаном у Сересу (Грчка) у априлу 2006.

Blagojević G., *Greek and Serbian people through the functioning of Greek-Serbian Friendship societies from the 1990s*, scientific congresses “Greece and the Balkans: 200 Years of Interaction, Exchange and Mutual Influence” organized by the Oxford University Greek Society, at the University of Oxford (Great Britain) 2006.

Blagojević G., *Η απήχηση της κρητικής εξέγερσης στη серβική κοινωνία του 19^{ου} αιώνα*, саопштење на међународном научном скупу *Γ' Διεθνές Κρητολογικό συνέδριο* одржаном у Хањи (Крит, Грчка) од 1. до 8.10.2006. године.

Благојевић Г., *Срби у Солуну – лична имена и етничност – према матичним књигама крштених из цркве Светог Саве у Солуну од 1896. до 1945. године*, ГЕИ САНУ, књ. LIV, Београд 2006.

Богетић Д., *Војни савез Грчке, Турске и Југославије и НАТО пакт (1952-1955)*, часопис Српски југ 5-6, Београд 1998.

Борић Д., *Кроз Албанију 1915-1916*. Спомен књига, Београд 1968.

Bosanac M., Mandić O., Petković S., *Rječnik sociologije i socijalne psihologije*, Zagreb 1977.

Бромлей Ю. В., *Этнос и этнография*, Москва 1973.

Бромлей Ю. В., *Очерки теории этноса*, Москва 1983.

Brailsford H. N., *Macedonia – its races and their future*, London 1906.

Буловић И., *Реч владике бачког, преосвећеног др Иринеја Буловића*, Гласник Друштва српско-грчког пријатељства, vol. 1, Belgrade 1991.

Vakalopoulos A. E., *History of Macedonia 1354-1833*, Thessaloniki 1973.

Βακαλόπουλος Κ. Α., *Νεότερη Ιστορία της Μακεδονίας (1830-1912)*, εκδόσεις Ηρόδοτος 1999.

Vasmer M., *Die Slaven in Griechenland*, Berlin 1941.

Велимировић Н., *Охридски пролог*, Ваљево 1991.

Веселиновић М.М., *Споменик Пајзанима*, Братство IX-X, Београд 104.

Веселиновић, Р., *Београд под влашћу Аустрије 1717-1739*, Историја Београда 1, Београд 1974.

Веселиновић, Р., *Београд под влашћу Аустрије 1717-1739*, Историја српског народа IV, Београд 1986.

Владић-Крстић Б., *Сусрети културних утицаја у производњи платна с посебним освртом на оријенталне утицаје у југозападној Србији*, Гласник Етнографског музеја, 50, Београд 1986.

Vlahović, P., *Postanak i razvoj srpske nacije (etnološki pristup)*, Nastanak i razvitak srpske nacije (Neki metodološko-teorijski problemi u izučavanju nastanka i razvitka srpske nacije), Marksistički centar CK SK Srbije, Beograd 1978.

Vlahović P., *Etnički pluralizam balkanskih naroda i etnos u svetlu antropologije*, Etnoantropološki problemi, sv. 1, Beograd 1987.

Wilson D., *Tito's Yugoslavia*, Cambridge 1979.

Βούρη Σ., *Εκπαίδευση και εθνικισμός στα Βαλκάνια – η περίπτωση της βορειοδυτικής Μακεδονίας 1870-1904*, Αθήνα 1992.

Gavrilović Lj., Kir Janja — stvarnost ili stereotip o Grcima, *Etnički stereotipi, Nova srpska politička misao*, Beograd 2002.

Γεωργάκα Δ. Ι., *Σλαβική επίδραση στο τοπωνυμικό της Ηπείρου*, Αθήνα 1955.

Gerc K., *Religija kao kulturni sistem*, časopis Kultura, br.13 - 14, Beograd 1971.

Geertz C., *The Interpretation of Cultures*, New York 1973.

Грковић М., *Имена, у: Лексикон српског средњег века*, Београд 1999.

Dakin D., Μαζαράκη-Αινίανος Ι.Κ., Κώφου Ε., Διαμαντούρου Ι., *Μακεδονικός αγώνας*, Αθήνα 1985.

Данило Архиепископ, *Животи краљева и архиепископа српских*, Загреб 1866, превод Ј. Мирковић, *Животи краљева и архиепископа српских од архиепископа Данила II*, Београд 1935.

Danforth, Loring M., *The Macedonian Conflict: Ethnic Nationalism in a Transnational World*, Princeton N.J., 1995.

Danforth, Loring M., *The Macedonian Minority in Northern Greece*, in: *Struggles to survive and thrive*, Edited by Jean S. Forward, London 2001.

Дероко А., Неки споменици из српског времена у Серезу и околини, *Споменик САНУ* 106 (1957).

Дероко А., *А ондак је летијо јероплан над Београдом. Сећања*, Београд 1983.

Димитријевић Б., *У контејнеру – записи српског војног хирурга 1916-1918*, Београд 2001.

Дрљача Д., *Опште и посебно у чувању и губљењу етничког идентитета Срба у расејању*, ГЕИ САНУ XXXIX, Београд 1990.

Дрљача Д., Прелић М., *Искусства Етнографског института у проучавању Срба у окружењу*, Положај и идентитет српске мањине у југоисточној и централној Европи, Одељење друштвених наука САНУ, књ. 25, Београд 2005.

Droukas, E., *Albanians in the Greek Informal Economy* Journal of Ethnic and Migration Studies, Vol. 24, No 2 (1998).

Дучић Ј., *Дипломатски списи*, Београд 1991.

Ђермановић Б., *Неулетиане истине, I књига*, Београд 1940.

Ђермановић – Ђера Б., *Срби на Крфу, Голгота и васкрс Србије 1915-1918*, Београд 1986.

Ђорђевић Д., *Царински рат Аустро-Угарске и Србије 1906-1911*, Београд 1962.

Ђорђевић Д., *Огледи из новије балканске историје*, Београд 1989.

Ђорђевић-Јовановић Ј., *Грци у Београду*, Зборник *Скривене мађине на Балкану*, Балканолошки институт САНУ Београд 2004.

Ђурић И., *Сумрак Византије*, Београд 1984.

Ελλάς – η ιστορία και ο πολιτισμός του Ελληνικού Έθνους από τις απαρχές μέχρι σήμερα, τόμος Ι, Αθήνα 1997.

Εμκε-Πουλοπούλου Η., *Προβλήματα μετανάστευσης παλιννόστησης* Αθήνα 1986.

Εμκε-Πουλοπούλου Η., *Μεταναστες και προσφυγες στην Ελλάδα 1970-1990.*, Αθήνα 1990.

Enciklopedija leksikografskog zavoda – 3, Zagreb MCMLVIII.

Живојиновић М., *Солунски метох манастира Хиландара*, Зборник радова Византолошког института 37, 1998.

Ζακυθήνου Δ. Α., *Οι Σλάβοι εν Ελλάδι – συμβολαί εις την ιστορίαν του μεσαιωνικού Ελληνισμού*, Αθήναι 1945.

Ζήκου Ν., *Εζεβαί: ένας βυζαντινός οικισμός στο κάτω τμήμα της κοιλάδας του Στρυμόνα*, Μνήμη Μανόλη Ανδρόνικου, Θεσσαλονίκη 1997.

Иванић И., *Из црквене историје Срба у Турској у 18. и 19. веку*, Београд и Нови Сад 1902.

Иванић И., *Македонија и Македонци, путописне белешке*, Београд 1906.

Иванић И., *Македонија и Македонци, опис земље и народа II*, Нови Сад 1908.

Iosifides T., and King R., *Socio-Spatial Dynamics and Exclusion of Three Immigrant groups in the Athens Conurbation* in: M. Baldwin-Edwards and J. Arango (eds.) *Immigrants and the Informal Economy in Southern Europe* London 1999.

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους (από το 1913 ως το 1941), τόμος ΙΕ', Αθήνα.

Јиречек К., *Историја Срба, прва књига до 1537. године (политичка историја)*, Београд 1952.

Јовановић-Стојимировић, М., *Силуете старог Београда*, 1-2, Београд 1987.

Jorga N., *Geschichte der Osman. Reiches II*

- Καζαζής Ν., *Το Μακεδονικόν πρόβλημα*, Εν Αθήναις 1907.
- Каназир Д., *Писма пријатељима*, Гласник Друштва српско-грчког пријатељства, vol. 1, Belgrade 1991.
- Καραјанис Е. Н., *Реч Његове екселенције г. Е. Н. Карајаниса, амбасадора Грчке*, Гласник Друштва српско-грчког пријатељства, vol. 1, Belgrade 1991.
- Karakasidou A. N., *Fields of Wheat, Hills of Blood: Passages of Nationhood in Greek Macedonia: 1870-1990*, Chicago 1987.
- Καραцић В. С., *Српски рјечник истумачен њемачкијем и латинскијем ријечима*, Београд 1935.
- Karydis V., *Migrants in Greece: issues of policy and theory*, FECL 40 (December 1995/January 1996), www.fecl.org/circular/4010.htm
- Kasimis C. and Kassimi C., *Greece: A History of Migration*, Migration Information Source, June 2004.
- Kasimis C., *Migrants in the Rural Economies of Greece and Southern Europe*, Migration Information Source, October 2005.
- Keler J., *Religiozni obredi, običaji i simboli*, Beograd 1980.
- Kimberly P. Martin, *Diversity Orientations: Culture, Ethnicity, and Race*, Cultural Diversity in the United States, London 1997.
- King, R., A. Fielding and R. Black, *The International Migration Turnaround in Southern Europe*, in: R. King and R. Black (eds.), *Southern Europe and the New Migrations* Sussex 1997.
- Κυριακίδου-Νέστορος Α., *Λαογραφικά μελετήματα II*, Αθήνα 1993.
- Kitromilides P. M., "Balkan Mentality": *history, legend, imagination*, Nations and Nationalism 2 (2), 1996.
- Krstić Đ., *Traces of byzantine law influence in customary law of some areas in Yugoslavia*, Balcanica XI, Beograd 1980.
- Clogg R., *A Concise History of Greece*, Cambridge University Press, 1992.
- Clogg R., *The Greek Diaspora: the Historical Context*, in: *The Greek Diaspora in the Twentieth Century*, London 1999.
- Constantine VII Porphyrogenitus *De administrando imperio*, vol. 1, Washington 1967.

Κωνσταντακοπούλου Α., *Πολιτική και μνήμη στα Βαλκάνια – οι ελληνικές εικόνες του Μαυροβούνιου (19^{ος} αι. – Α΄ Παγκόσμιος πόλεμος)*, Γιάννενα 2004.

Κοφός Ε., *The Making of the People's Republic of Macedonia*, Balkan Studies III, Θεσσαλονίκη 1962.

Κοφός Ε., *Nationalism and Communism in Macedonia*, Θεσσαλονίκη 1964.

Κοφός Ε., *The Macedonian question: the politics of Mutation*, ΙΜΧΑ, Θεσσαλονίκη 1985.

Κωφός Ε., *Το όραμα της «Μεγάλης Μακεδονίας» - παρατηρήσεις στα νέα σχολικά εγχειρίδια των Σκοπίων*, Θεσσαλονίκη 1994.

Κωφός Ε., *Στα 100 χρόνια του Μακεδονικού Αγώνα – διαχρονικές αποτιμήσεις*, Θεσσαλονίκη 2004.

Κοφός Ε., Vlasidis V., eds, *Athens-Skopje an uneasy symbiosis (1995-2002)*, Athens 2005.

Кулишић Ш., Петровић П. Ж., Пантелић Н., *Српски митолошки речник*, Београд 1970.

Λάσκαρις Μ. Θ., *Έλληνες και Σέρβοι κατά τους απελευθερωτικούς των αγώνες 1804-1830*. Αθήνα 1936.

Lazaridis G. and Poyago-Theotoky J., *Undocumented Migrants in Greece: Issues of Regularisation*, International Migration, Vol. 37, No. 4, (1999).

Λιανός Θ. Π., *Σύγχρονη μετανάστευση στην Ελλάδα: οικονομική διερεύνηση* Αθήνα 2003.

Lič E., *Kultura i komunikacija*, Beograd 1983.

Livanios D., *Christians, Heroes and Barbarians: Serbs and Bulgarians in the Modern Greek Historical Imagination (1602-1950)*, in: Greece and the Balkans – Identities, Perceptions and Cultural Encounters since the Enlightenment, Athens 2003.

Λουκάτος Σ. Δ., *Σέρβοι, Μαυροβούνιοι και Βόσνιοι, μαχητές της ελληνικής ανεξαρτησίας (1821-1829)*, (I Ελληνοσερβικό συμπόσιο – Συνεργασία Ελλήνων και Σέρβων κατά τους απελευθερωτικούς αγώνες 1804-1830, Καβάλα 1976), ΙΜΧΑ, Θεσσαλονίκη 1979.

Лукић-Крстановић М., *Срби у Канади - живот и симболи идентитета*, Београд 1992.

Μαλα εнциклопедија 2, Просвета, Београд 1959.

Mackridge P. and Yanuakakis E., *Ourselves and Others: The Development of a Greek Macedonian Cultural Identity Since 1912*, Oxford-Berg 1997.

- Mach Richard von, *The Bulgarian Exarchate; its history and the extent of its*, 1907.
- Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, τόμος έβδομος, Αθήναι.
- Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, τόμος δέκατος – Έλλάς, Αθήναι.
- Μέρτζου Κ. Δ., *Σύμβολη ες την ερμηνείαν των ζένων ηπειρώτικων τοπωνυμίων*, εν Ιωάννινοις 1934.
- Miklosich F., *Monumenta Serbica Spectantia historia Serbiae Bosnae Ragusii*, Viennae 1858.
- Милићевић Ж., *У постојбини наших копаничара и зографа*, Београд 1927.
- Милошевић М., *Србија и Грчка 1914-1918. - из историје дипломатских односа*, Зајечар 1997.
- Mintsis G. I., *History of the Macedonian question*, Thessaloniki 1998.
- Миросављевић В., *Деловање српског избегличког логора у Солуну током 1919. године*, Зборник радова 8, 1990.
- Μόδη Γ., *Ο Μακεδονικός αγών και η νεώτερη μακεδονική ιστορία*, Θεσσαλονίκη 1967.
- Μωυσής Μοναχός Αγιορείτης, *Η αρχόντισσα Μάρω στις Σέρρες και στο Άγιον Όρος*, Οι Σέρρες και η περιοχή τους, από την αρχαιότητα στη μεταβυζαντινή κοινωνία, Σέρρες 1998.
- Μουσούρου Α. Μ., *Μετανάστευση και μεταναστευτική πολιτική στην Ελλάδα και την Ευρώπη* Αθήνα 1991.
- Μουσούρου Α. Μ., *Από τους γκαστραμπάιτερ στο πνεύμα του σενγκέν-προβλήματα της σύγχρονης μετανάστευσης στην Ευρώπη* Αθήνα 1993.
- Недельковић М., *Годишњи и обичаји у Срба*, Београд 1990.
- Недельковић М., *Лексикон народа света*, Београд 2001.
- Ненадовић С., *Архитектура Хиландара, цркве и параклиси*, Хиландарски зборник 3, Београд 1974.
- Nicol D. M., *The Byzantine Family of Kantakouzenos (Cantacuzenus)*, Washington D. C. 1968.
- Никол Д., *Бесмртни цар*, Бања Лука 1997.
- Никол Д. М., *Византијске племкиње, десет портрета 1250-1500*, Београд 2002.

Новаковић Ст., *Царица Мара, историјске црте из XV века*, Летопис Матице Српске.

Новаковић С., *Балканска титања и мање историјско-политичке белешке о Балканском полуострву (1886-1905)*, Београд 1906.

Новаковић С., *Срби и Турци у 14. и 15. веку*, Београд 1960.

The Oxford Dictionary of Byzantium, vol. 2, New York – Oxford, 1991.

Опачић П., *Солунски фронт – Зејтинлик*, Београд 2004.

Ostrogorski G., *Vizantija i južni sloveni*, Jugoslovenski istorijski časopis, br. 1, Beograd 1963.

Острогорски Г., *Серска област после Душанове смрти*, Београд 1965.

Острогорски Г., *Историја Византије*, Београд 1998.

Павићевић А., *Срби и Грчкој, прилог проучавању националног идентитета нових емиграната*, Зборник радова Етнографског института САНУ: *Традиционално и савремено у култури Срба*, Београд 2003.

Павићевић А., *Два примера српске емиграције – Словенија и Грчка*, Положај и идентитет српске мањине у југоисточној и централној Европи, Одељење друштвених наука САНУ, књ. 25, Београд 2005.

Павловић М., *Срби у Чикагу; Проблем етничког идентитета*, Београд 1990.

Pavlowitch S. K., *A History of the Balkans 1804-1945*, London and New York 1999.

Павковић Н., *Право прече куповине у обичајном праву Срба и Хрвата, студија из правне етнологије*, Београд 1972.

Павковић Н. Ф., *Народна религија у Законику и времену цара Душана*, Зборник радова *Законик цара Стефана Душана*, Научни скупови САНУ, књ. CVIII, Одељење друштвених наука, књ. 24, Београд 2005.

Παπαδριανός Ι. Α., Μαυροβούνιοι εθελόντες στον εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα των Ελλήνων στα 1821, Βαλκανικά Σύμμεκτα 11, Θεσσαλονίκη 1999-2000.

Papadimitriou P. N. and Papageorgiou I. F., *The New "Dubliners": Implementation of European Council Regulation 343/2003 (Dublin-II) by the Greek Authorities*, Journal of Refugee Studies Vol. 18, No. 3, Oxford University Press 2005.

Παπαγεωργίου Π., *Αι Σέρραι και τα προάστεια τα περί τας Σέρρας και η μονή Ιωάννου Προδρόμου*, ΒΖ 3 (1894).

Petrović E., *Etnički identitet kao element teorije o etnosu*, Etnoantropološki problemi, sv. 3, Beograd 1988.

Петровић Прота Милутин, *Црква Св. Саве у Солуну и њени свештенослужитељи*, Православна мисао, св. 27, Београд 1980.

Петровић, Ђ., *Цинцари у републици Србији*, Научни скупови САНУ, књ. LXXXIV, Одељење друштвених наука, књ. 19, Београд 1996.

Поповић, Д. Ј., *О Цинцарима, прилози питању постанка наше чаршије*, Београд 1927.

Поповић, Д. Ј., *О Цинцарима*, Београд 1937.

Прелић М., *После Фредерика Барта: савремена проучавања етничитета у комплексним друштвима*, ГЕИ САНУ XLV, Београд 1996.

Прелић М., *Етнички идентитет: проблеми теоријског одређења*, Зборник радова Етнографског института САНУ: *Традиционално и савремено у култури Срба*, Београд 2003.

Promicer K., *(Ne-)vidljivost skrivenih manjina na Balkanu. Neka teorijska zapazanja*, Скривене мањине на Балкану, Балканолошки институт САНУ, посебна издања 82, Београд 2004.

Πρωτοψάλτης Ε. Γ., *Σέρβοι και Μαυροβούνιοι φιλέλληνες κατά την επανάστασιν του 1821, διπλωματικά διαπραγματεύσεις – πολεμικός αγών*, (I Елленосερβικό συμπόσιο – Συνεργασία Ελλήνων και Σέρβων κατά τους απελευθερωτικούς αγώνες 1804-1830, Καβάλα 1976), ΙΜΧΑ, Θεσσαλονική 1979.

Прошић-Дворнић М., *Отвореност, мултикултуралност, толеранција, сигурност – нова српска урбана емиграција у Онтарију (Канада)*, Етнички односи Срба са другим народима и етничким заједницама ЕИ САНУ књ. 44, Београд 1998.

Пуљевић В., *Из ратних бележјака 1912-1918. Анегдоте, ратни хумор, слике и догађаји, ратничке белешке и разговори*, Београд 1970.

Putinja F., Stref-Fenar Ž., *Teorije o etnicitetu*, Beograd 1997.

Radanović N., *U hodočašće slavi – Zejtinlik, srpsko vojničko groblje u Soluni*, www.rastko.org.yu

Раденић А., *Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903-1914*, књ. I, св. 1, Београд 1991.

Радић Р., *Хиландар у државној политици краљевине Србије и Југославије 1896-1970*, Београд 1998.

Радусиновић П. С., *Насеља Старе Црне Горе*, Посебна издања САНУ, књ. 92, Београд 1985.

Ракић Р.Д., *Миграције и национално конституисање Срба; Етнолошки приступ проучавању миграција српског народа*, Сеобе Срба некад и сад, Београд 1990.

Ранђеловић Н., *Српски парламент на Крфу 1916-1918*, Ниш 2003.

Renouvin P. and Duroselle J.-B., *Introduction to the history of International Relations*, London 1967.

Ristović M., *The Macedonian (Salonica) Front in Serbian and Yugoslav Historiography*, The Salonica Theatre of Operations and the Outcome of Great War, Thessaloniki 2005.

Rihtman-Auguštin D., *Etnos kao proces*, Zbornik 1. kongresa Jugoslovenskih etnologov in folkloristov, Rogaška slatina 5 - 9. 10. 1983, Ljubljana 1983.

Rot N., *Rasne i etničke predrasude*, Zbornik radova: Rasizam, rase i rasne predrasude, Antropološko društvo Jugoslavije, Posebna izdanja, sv. 2, Beograd 1974.

Roudometof V., *From Rum Millet to Greek Nation: Enlightenment, Secularization and National Identity in Ottoman Balkan Society, 1453-1821*, Journal of Modern Greek Studies 16 (1), 1998.

Salamone F. A., *The Illusion of Ethnic Identity: An Introduction to Ethnicity and Its Uses*, Cultural Diversity in the United States, London 1997.

Сарамандић Љ., *Ходочашће на Крф*, Београд 2004.

Σάρλης Π., *Η διάλυση της Γιουγκοσλαβίας*, Αθήνα 1993.

Smit A. D., *Nacionalni identitet*, Beograd 1998.

Соловјев А., *Српска црквена правила из XIV века*, ГСНД XXXIV, Скопље 1935.

Socioloski leksikon, Beograd 1982.

Stavrianos L.S., *The Balkans since 1453. with a new Introduction by Traian Stoianovich*, London 2000.

Stoianovich T., *The Conquering Balkan Orthodox Merchant*, Journal of Economic History, XX (1960).

Стојановић П., *Страни утицаји у црногорском праву*, Друштво за науку и умјетност Црне Горе, Титоград 1975.

Стојанчевић В., *Кнез Милошева схватања српско-грчке сарадње против Османског царства*, (I Еλληνοσερβικό συμπόσιο – Συνεργασία Ελλήνων και Σέρβων κατά τους απελευθερωτικούς αγώνες 1804-1830, Καβάλα 1976), ΙΜΧΑ, Θεσσαλονική 1979.

- Терзић С., *Србија и Грчка 1856-1903, борба за Балкан*, Београд 1992.
- Терзић С., *Срби и Грци, поводом 125 година од отварања Генералног конзулата Краљевине Грчке у Београду*, Гласник Друштва српско-грчког пријатељства 4, Београд 1994.
- Терзић С., *Стара Србија – настанак имена и знања о њој до 1912*, Београд 1997.
- Tzampiris A., *Greece, European Political Cooperation and the Macedonian Question*, Published by Ashgate England 2000.
- Τζιλιβάκη Κ., *Μετανάστες χωρίς χαρτιά στην Ελλάδα: χωρίς δικαίωμα περιθάλψης!*, 31/7/2000, www.greekhelsinki.gr
- Τζώρτζεβιτς Δ. Βλ., *Ιστορία της Σερβίας 1800-1918*, Θεσσαλονίκη 1970.
- Трбић Војвода Василије, *Мемоари*, књ. I стр. 20 и књ. II, приредили Александар Драшковић и Стојанче Ристевски, Београд 1996.
- Τριανταφυλλίδου Α., *Ελληνική Μεταναστευτική Πολιτική: Προβλήματα και Κατευθύνσεις*, ΕΛΙΑΜΕΠ, Αθήνα 2005.
- Трифуноски Ј. Ф., *Јежејска Македонија*, Београд 1946.
- Трифуноски Ј. Ф., *Македонизирање Јужне Србије*, Београд 1995.
- Тричковић, Р., *Варош после 1740*, Историја Београда 1, Београд 1974.
- Fakiolas R., *Italy and Greece: from emigrants to immigrants* in: The Cambridge survey of world migration, Cambridge 1995.
- Fakiolas R. and King R., *Emigration, return, immigration: a review and evaluation of Greece's post-war experience of international migration*, International Journal of Population Geography 2, 1996.
- Fakiolas R., *Migration and Unregistered Labour in the Greek economy*, in: King R. and Lazaridis G. and Tsardanidis Ch. eds., *Eldorado or Fortress, Migration in Southern Europe*, London: Macmillan 2000.
- Ферјанчић Б., *Византијски и српски Сер у XIV столећу*, Београд 1994.
- Филиповић М., *Галипољски Срби*, Београд 1946.
- Филиповић М., *Неки елементи византијског порекла код балканских словена*, Balcanica II, Beograd 1971.
- Филиповић М., *Крсна слава*, у: О крсном имену, Београд 1985.

Hassiotis L., *The Serbs in Greece: The Serbian exile in Greece during the First World War* Годишњак за друштвену историју VII/2-3, 2000.

Хаџи-Васиљевић Ј., *Бугарска ексархија и њен утицај на балканске словене*, Београд 1913.

Хаџи-Васиљевић Ј., *Костур и његова околина*, Београд 1927.

Χεκιδούλου Ε. Α., *Θεσσαλονίκη – Τουρκοκρατία & Μεσοπόλεμος*, Θεσσαλονίκη 1995.

Цвијић Ј., *Основе за географију и геологију Македоније и Старе Србије*, Београд 1906.

Цвијић Ј., *Балканско полуострво и јужнословенске земље, основи антропогеографије*, Београд 1966.

Црнојевић В. (Владимир Карић), *Цариград, Света Гора, Солун*, Београд 1889.

Чајкановић В., *Неколике примедбе уз српски Бадњи дан и Божић*, ГНЧ, Београд 1921.

Ђоровић В., *Борба за независност Балкана*, Београд 1937.

Шкриванић Г. А., *Битка на Марици 26. септембра 1371. године*, Војноисторијски гласник, бр. 3, Београд 1963.

НЕОБЈАВЉЕНА ГРАЂА

Матичне књиге крштених православног храма Светог Саве у Солуну 1896 – 1941.

Матичне књиге венчаних православног храма Светог Саве у Солуну 1896 – 1941. (1950.)

Матичне књиге умрлих православног храма Светог Саве у Солуну 1896 – 1941.

Матичне књиге крштених манастира Хиландара метоха Живоносни Источник на Какову (Јерисос) 1980. до 2006. године.

Матичне књиге венчаних манастира Хиландара метоха Живоносни Источник на Какову (Јерисос) 1980. до 2006. године.

ШТАМПА И ИНТЕРНЕТ САЈТОВИ

Србске новине, 21. фебруар 1867.

Србске новине, 2. март 1867.

Илустровани свет, март 1867, Београд.

Напредак, 19. јул 1867. године

Политикин Забавник 22.07.1994.

Политика, 8.1.2005.

Политика, 13.1.2005.

Политика, 4.7.2005.

Политика, 26.5.2006.

Eleftherotypia, 3/8/2001. - Statistical Institute of Greece.

Eleftherotypia, 8/8/2001.

Καθημερινή, 14/10/2001.

www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/gr.html

www.consulatescg.gr/statut

ДОДАТАК

Места из којих потичу солунски Срби (1896-1940)

Алексинач (Петровић, Савић),

Београд (Анастасијевић, Банковић, Бецић, Богдановић, Гавриловић, Денић, Добросављевић, Ђорђевић, Ђурковић, Костић, Лекић, Марковић, Мијатовић, Михајловић, Матић, Недељковић, Николић, Павловић, Поповић, Стојадиновић)

Белановица (Танасијевић)

Белево (Обрадовић)

Битољ (Анастасијевић, Белкић, Бицовић, Вељић, Глигоријевић, Грујић, Јаковљевић, Китановић, Костић, Крстић, Лешњаревић, Лешнаревић, Лозанић, Петковић, Петровић, Питовић, Радовановић, Ракић, Радуловић, Стојановић, Танасијевић, Чалић, Шијаковић)

битољски округ (Мицковић, Чомић)

Бољевац (Петковић)

Босна (Павић, Вејиновић, Књежевић, Матијашевић)

Бостан - Гилански крај (Јовановић)

Брод (Јосифовић, Силјановић)

село Бродац-Југославија (Минић, Спасић)

Ваљево (Кораћ, Јанковић, Ђукановић, Поповић)

Вараждин (Магдић)

Велес (Аловић, Велић, Јанковић, Какић, Ненадић, Николић, Петровић, Радовановић, Софијановић, Сугаревић, Тодоровић, Трбић, Филиповић, Чурић)

Врање (Дингорац, Јовановић, Јовчић, Јоргаћевић, Марковић, Машупковић, Соколовић, Сташић, Стефановић, Стојић, Стошић, Тасић)

Гусиње (Костић)

Далмација Даринка и Аћим Чучаковић *наставник из Далмације* (кћерка Вера); Гаврило Тројановић *инжињер из Далмације*.⁴⁵⁴

⁴⁵⁴ Увођење 21. за 1917. годину.

Дебар (Блажић, Богдановић, Божиновић, Гаљевић, Ивановић, Илић, Илијић, Јовановић, Кузмановић, Лазовић, Миленковић, Секуловић, Сифаровић, Спасић, Спасовић, Стојановић, Стоматовић, Танасијевић, Цапар, Фидановић, Филиповић)

Демир (Диминашовић)

Дојран (Беловић, Глигоријевић, Грашевић, Грчевић, Митровић, Нановић, Порчевић, Продановић)

Драгачево (Цвијетић)

Ђевђелија (Димитријевић, Ичковић, Јовановић, Константиновић, Коцковић, Ристић, Станковић)

Ђунис (Влајић)

село Житковац (Миладиновић, Недељковић)

Зајечар (Валовић, Воловић, Вучковић)

Земун (Вукадиновић)

Јагодина (Динић, Тасић)

Јеница (Шперовић)

Јенице Вардар (Атанасковић, Исперовић, Којчевић)

Кавадар (Пановић)

Карлобаг - савска бановина (Козмић)

Књажевац (Ђорђевић)

Кладово (Антонијевић)

Клење (Стојановић)

Краљево (Никола (или е)тић),

Крушевац (Михаиловић)

крушевачки округ (село Јасика - Петровић)

крагујевачки округ – Јунковац (Петровић)

Куманово (Денковић, Лаваревић, Муровић, Теодосић)

Лесковац (Вуксановић, Поповић, Шајиновић)

Малеш (Доранаковић (?), Ђорђевић, Коколаковић, Поповић)

Манастир (Ђорђевић, Михајловић, Чолић)

село Мрзеница (Савић)

моравски округ (Марковић)

Неготин (Јотић)

Ниш (Баубин, Илић, Марчић, Младеновић, Митић, Настасијевић,
 Петровић, Ристић, Сатировић)
 Нова Варош (Цуцић)
 Нови Пазар (Ђорђевић)
 Охрид (Грдановић, Петровић, Поповић, Ставрић, Филиповић)
 охридски округ (Станојевић); с. Стебљево, округ охридски (Аврамовић,
 Анђелковић, Настасовић, Николић)
 Пирот (Апчевић, Манчић, Мијалковић-Ђечко, Костић, Станојевић)
 пиротски округ (село Држик - Глигоријевић)
 Прокупље (Маринковић)
 Пожаревац (Митровић, Стојановић)
 Прилеп (Констандиновић, Петровић, Трбић)
 Пећ (Лазић, Максић, Максимовић, Ћирић, Ристић, Шантрнић)
 Призрен (Ђурђевић, Јанић, Костић, Лазић, Лозић, Репић, Синадиновић,
 Стефановић)
 Рипањ (Мандић)
 руднички округ (Топаловић)
 Свилајнац (Трпковић)
 Скопље (Вељановић, Ђорђевић, Јовановић, Јосифовић, Караџић,
 Радевић, Ристић, Хаци-Ђорђевић, Христовић)
 Скопска Црна Гора (село Кучевиште - Петровић)
 Смедерево (Василиновић, Влајић, Миловановић)
 смедеревски округ - Азања (Милојковић), (Милосављевић, Перић)
 Соко-Бања (Тодоровић)
 Стара Србија (село Доњи Гуштерац - Капетановић)
 Струга (Угримовић)
 Струмица (Горчовић)
 таковски срез – Доње Врбаво (Марковић)
 Тетово (Анастасијевић, Богојевић, Ђекић, Ђенић, Парлић, Торковић)
 тимочког округ (село Равна – Ђорђевић; Божиковић)
 Трстеник (Ђорђевић, Павловић)
 Ужице (Васић)
Хрватска у загради стоји Аустро-Угарска (Брозовић, Миловановић)

Црна Гора (Павловић, Братоножић, Новичић, Лолевић, Вукашновић, Ивановић, Чеовић, Радонић, Газивода, Вукашиновић, Соколовић, Вукојчић, Лисичић)

Чачак (Радовановић)

чачански округ (Пешовић)

Ћуприја (Павловић, Стојановић)

Шабац (Баришић)

Шишово - Косовски вилајет (Радовић)

Списак Грка одликованих Орденом Светог Саве

Одликовани Орденом Светог Саве I степена:

Његово Блаженство Архиепископ Атински и целе Јеладе и Свети Синод Јеладске Цркве

Његово Високопреосвештенство митрополит арголидски г. Јаков

Његово Високопреосвештенство митрополит виронски и кесаријански г. Георгије

Његово Високопреосвештенство митрополит гуменски г. Димитрије

Његово Високопреосвештенство митрополит калимноски, лероски и астипалејски г. Нектарије

Његово Високопреосвештенство митрополит родоски г. Апостол

Његово Високопреосвештенство митрополит закински г. Хризостом

Његово Високопреосвештенство митрополит Тиве и Ливадије г. Јероним

Његово Високопреосвештенство митрополит Патраса г. Никодим

Његово Високопреосвештенство митрополит Етоло-Акарнаније г. Теоклит

Његово Високопреосвештенство Митрополит Маронијаса и Комотиниса г. Дамаскин

Његово Високопреосвештенство Митрополит Неаполеоса и Превезиса г.

Мелентије

Његово Високопреосвештенство Митрополит Дилианиса и Килкисијуа г.

Апостола

Његово Високопреосвештенство Митрополит Сирирокаструа г. Јоаниса

Његово Високопреосвештенство Митрополит Трикиса и Стагона г. Алексеја

Његово Високопреосвештенство Митрополит Стагона и Метеора г.

Серафима

Његово Високопреосвештенство Митрополит Александропоља г. Антима

Његово Високопреосвештенство Митрополит Јерисоса, Свете Горе и Ардамерије г. Никодима

Његово Високопреосвештенство Митрополит Кисански и Селински г.

Иринеј

Његово Високопреосвештенство Митрополит Калавритско-Егиалијски г.

Амброзије

Његово Високопреосвештенство Митрополит Пирејски г. Калиник

Његово Високопреосвештенство митрополит Тесалиотиде и
Фанариофарсала г. Клеопа

Његово Високопреосвештенство митрополит Перистерија код Атине г.
Хризостом

Његово Високопреосвештенство митрополит Гуменисе г. Димитрије

Његово Високопреосвештенство митрополит Едесе г. Хризостом

Његово Високопреосвештенство митрополит Арголиде г. Јаков

Његово Високопреосвештенство митрополит Илије г. Герман

Његово Високопреосвештенство митрополит Фокиде г. Атинагора

Његово Високопреосвештенство митрополит киринијски г. Павле

Његово Високопреосвештенство митрополит саламински г. Варнава

Његово Високопреосвештенство Митрополит кидонијско-аполоријски г.

Иринеј

Његово Високопреосвештенство Митрополит димитријадски г.
Христулос

Његово Високопреосвештенство Митрополит серезски г. Максим

Његово Високопреосвештенство Митрополит солунски г. Пантелејмон

Његово Високопреосвештенство Митрополит касандријски г. Синесије

Његово Високопреосвештенство Митрополит каламаријски г. Прокопије

Његово Високопреосвештенство Митрополит неопулос-ставруполеоски

г. Дионисије

Његово Високопреосвештенство Митрополит катерински г. Агатоник

Његово Високопреосвештенство Митрополит митилински г. Јаковос

Његово Високопреосвештенство Митрополит китијски г. Хризостом из

Ларнаке (Кипарска Православна Црква)

Његово Високопреосвештенство Митрополит Лемесоса г. Хрисант
(Кипарска Православна Црква)

Његово Високопреосвештенство Митрополит Пафоса г. Хризостом
(Кипарска Православна Црква)

Архимандрит Кирило и Братство Буразерског скита на Светој Гори
Атонској за братску љубав показану према српском православном народу

Архимандрит Теофило, духовник сестринства «Света Лидија
Филипљанка», у Аспровалти

Архимандрит Николаос (Хаци Николау), настојатељ метоха Светог
Вазнесења, манастира Симонопетре (Светогорске) у Атине

Андреас Папандреу и Влада Републике Грчке

Власопулоса Панајотиса, амбасадора Републике Грчке у Београду

Др Андреас Н. Пападопулос, амбасадор Кипра у Београду

Ваздухопловног генерала Панајотиса Мурмуриса, војног аташеа у
Београду за несебичну љубав према Српској Православној Цркви и велику
подршку српском народу у данима његовог великог страдања

Одликовани Орденом Светог Саве II степена:

Свештена општина Свете Горе

Манастир - Исихастирион Преображења Господњег у Милесији

Игуманија Порфирија (Барјактари), настојатељица манастира
Преображења Господњег у Милесији

Игуманија Јустина из манастира Свете Тројице код Колопи - Атина

Високопреподобни протосинђел Игњатије (Јанакопулос) из Пиреја

Братство теолога *Сотир* са седиштем у Атине

Архимандрит Теодор (Бератиса), предстојник Братства теолога *Сотир*, са седиштем у Атини

Архимандрит Никифор, игуман манастира Кикоса (Кипарска Православна Црква)

Архимандрит Атанасије, игуман манастира Ставровуније (Кипарска Православна Црква)

Коло хришћанских православних сестара Архиепископије кипарске

Архимандрит Варнава, из Солуна (Митрополија Неапоља и Ставрupoља)

Архимандрит Амвросије (Јакадије), из Архиепископије Атинске

Архимандрит Партениос из Неополис-Ставрupoлиса код Солуна

Архимандрит Хрисантос из Патре

Архимандрит Поликарп, из манастира Макри у Александропуљу

Свештеник Михаило Пигасије, из Левкосије – Никозија (Кипарска Православна Црква)

Свештеник Спиидон из Лемесоса – Закаки (Кипарска Православна Црква)

Протојереј Ермолај из Патраса

Отац Атанасиос Чаусис из села Ватопеди на Халкидици

Г. Димитриос Циритис, градоначелник Полигирова

Г. Лазаридис, градоначелник Каламарије – Солун

Кипарска патриотска и хуманитарна организација ПАК

Друштво кипарско-српског пријатељства

Удружење кипарских интелектуалаца ЕКЕ

Г. Арис Хаципанајот, председник Кипарске патриотске и хуманитарне организације ПАК

Г. Прокопије Прокопиу, председник Друштва кипарско-српског пријатељства

Г. Фриксос Клеантус, председник Удружења кипарских интелектуалаца

Одликовани Орденом Светог Саве III степена:

Атанасиос Кантарцис, градоначелник Кардице

Илија Кефалис из Софада Кардица

Др Јоанис Тсангарикис из Атине

Апостолос Карахалиос, начелник округа Фокиде, Амфиса

Георгије Арванитис, судија у пензији из Атине

Федра Ликуди из Атине

Г-ђа Софија Орфаниди, издавач из Атине

Г-ђа Евангелија Пандазопули из Атине

Професор Теологије Антоније Калогири и супруга му Ортодоксија

Г-дин Петар и г-ђа Елени Зографу из Левкозије

Г-дин др Андреас Прокопиу из Лемесоса (Кипарска Православна Црква)

Г. Георгиос Евангелу, свршени теолог из Пиреја

Др Георгиос Папазахос, лекар и свршени теолог из Атине

Др Хараламбос Статакису из Атине

АНКЕТА

Анкета коју имате испред себе део је ширег истраживања живота нашег народа у дијаспори, које спроводи Етнографски институт Српске академије наука и уметности. Питања о којима се ради од изузетног су значаја за културну историју српског народа, анкета је анонимна, а Ваши одговори биће коришћени искључиво у научне сврхе (израду докторске дисертације на тему српско-грчких културних контаката). Хвала на сарадњи,

мр Гордана Благојевић, истраживач-сарадник
Етнографског института САНУ, Београд.

1. Када сте дошли у Грчку и зашто?
2. У којим местима у Југославији сте живели?
3. Да ли сте живели изван Југославије и пре доласка у Грчку? Где?
4. Да ли сте у Грчкој завршили неку школу или курс и коју?
5. Коју сте школу завршили у Југославији?
основну   средњу   вишу   факултет
6. Којим се послом бавите/да ли радите у Вашој струци?
7. Да ли сте имали проблема са сналажењем у новој средини?
8. Опишите како је изгледала прва година по доласку (ко вам је помогао, да ли сте били усамљени, којим сте се пословима бавили...)?
9. Да ли сте по доласку у Грчку променили име/добили надимак и зашто?
10. Како сте се по Вашем мишљењу снашли у Грчкој?
11. Да ли и како знате грчки језик
слабо   добро   врло добро   одлично
12. Да ли читате/пишете грчки и шта најчешће?
13. На ком језику говорите кад сте љути?
14. На ком језику испољавате нежност?
15. Да ли и како чланови Ваше породице знају грчки језик
супруг/супруга: слабо   добро   врло добро   одлично

деца: слабо добро врло добро одлично

16. Да ли знате и слушате наше песме, које и када?
17. Да ли би сте желели да се вратите у родни крај и зашто?
18. Чег се најчешће сећате из живота у родном крају?
19. Да ли се радије дружите са нашим људима или Грцима/или припадницима других народа и зашто?
20. Где се најчешће срећете са нашим људима?
21. Где сте крштени и са колико година?
22. Колико често и са ким идете у цркву?
23. Да ли увек одлазите у исти храм и зашто?
24. Шта за Вас представља црква?
25. Да ли сте венчани у цркви, када и којој?
26. Да ли су Ваша деца крштена у цркви?
27. Да ли би желели да се Ваша деца венчају са особама нашег порекла, колико је то важно и зашто?
28. Да ли у кући имате кандило и икону и где се они налазе?
29. Када палите кандило?
30. Да ли славите славу и коју/где и како сечете колач?
31. Која јела припремате?
32. Да ли славите на дан када падне или је померате за викенд?
33. Да ли уносите бадњак у кућу и на који начин?
34. Да ли постите и на који начин?
35. Шта од хране припремате за Бадње вече?
36. Да ли Божић славите 25. децембра или 7. јануара?
37. Где и како прослављате Српску нову годину?

38. Да ли славите имендан?
39. Да ли се причешћујете и колико често?
40. Да ли обележавате неке црквене празнике и како?
41. Да ли сте прихватили неке грчке обичаје и које?
42. Зашто?
43. Шта Вам највише недостаје у Грчкој, а што сте имали код куће?
44. Колико је по Вама битно да човек сачува своју етничку припадност?
45. Да ли Срби и Грци имају неке заједничке особине и које?
46. Која се јела чешће припремају у Вашој кући-наша или грчка?
47. Која су типично наша јела?
48. Који је од елемената етничког идентитета Вама најбитнији (језик, обичаји, фолклор...)
49. Да ли знате наше народне игре/ да ли имате народну ношњу?
50. Колико је по Вашем мишљењу битно да се људи истог етничког порекла окупљају?
51. Да ли сте некада размишљали да одете да живите у некој другој земљи?
У којој?
52. Да ли Вам је битно где ћете бити сахрањени-у Грчкој или у завичају и зашто?
53. Да ли одржавате контакте са неким из завичаја? Са ким?
54. Да ли Вам је битно да живите у православној земљи?
55. Шта мислите како и колико су побожни Грци?
56. Да ли се по томе разликујемо и како?
57. Шта мислите о музици у грчким црквама? Да ли Вам је блиска?

58. Да ли мислите да Црква има значајну улогу у очувању националног идентитета?
59. Да ли се осећате различитим од Грка/шта је то што Вас разликује?
60. Шта подразумевате под појмом српство и шта за Вас значи бити Србин?
61. Колико планирате да останете у Грчкој?
62. Како проводите слободно време?
63. Какав однос имају Грци према нашим људима?
64. Година и место Вашег рођења:
65. Пол:
66. Занимање, школска спрема:
67. Националност:
68. Име и презиме (можете написати уколико желите):
69. Како Грци изговарају Ваше име?

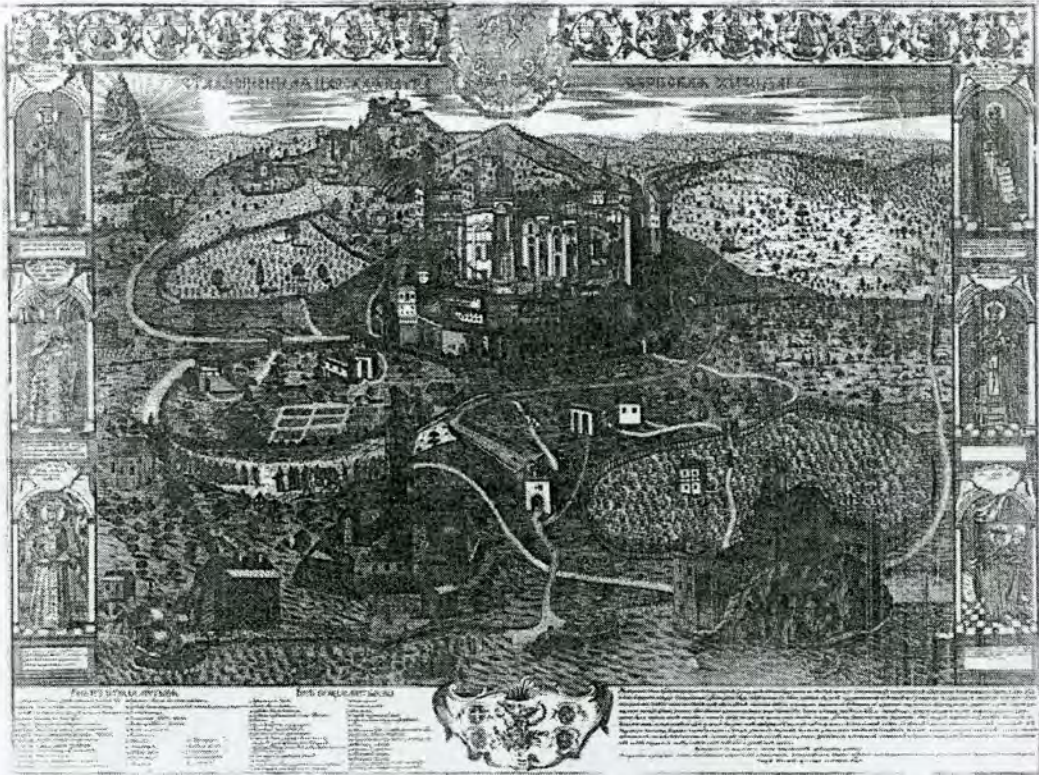
ИЛУСТРАЦИЈЕ

Слика 1. Република Грчка и околне земље

Слика 2. Република Грчка - области

Слика 3. Манастир Ваведeња Пресвете Богородице – Хиландар (Света Гора)

Слика 4. Српска црква Светог Саве, метох манастира Хиландара (Солун)

Слика 5. Српско војно гробље – Зејтинлик (Солун)

Слика 6. Ђорђе Михајловић - чувар српског војног гробља на Зејтинлику

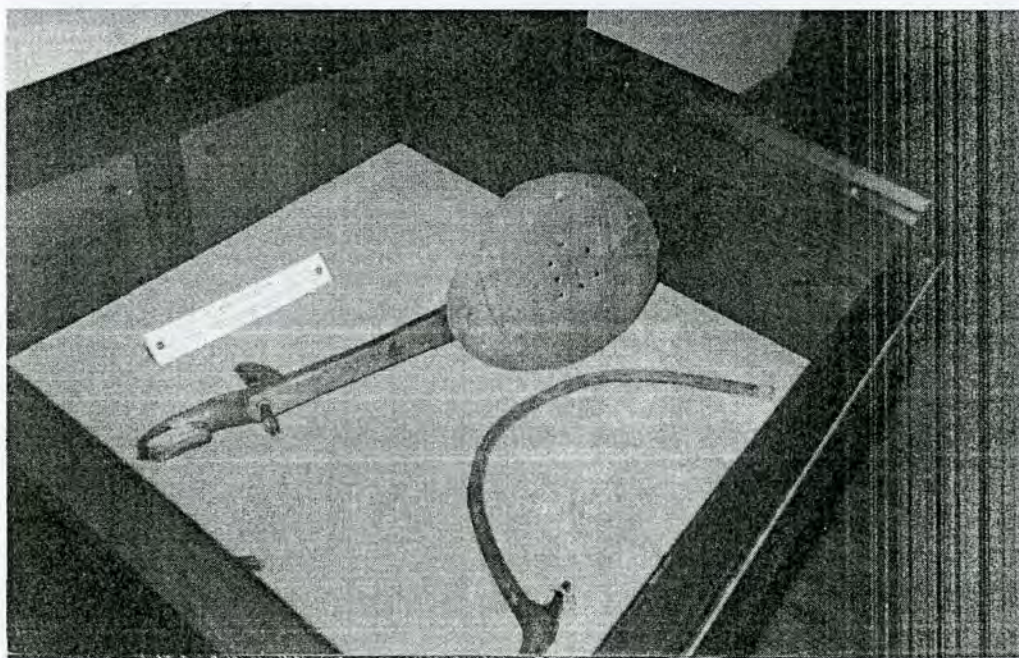
Слика 7. Зграда почасног музеја на Крфу, данас музеј *Српска кућа*

Слика 8. Српски војник по доласку на Крф 1916. године, тежак свега 27 килограма (музеј *Српска кућа*, Крф)

Слика 9. Гуслар Петар Перуновић *Перун* пева јуначке песме болесним српским војницима на Крфу 1916. године (музеј *Српска кућа*, Крф)

Слика 10. Гусле српског војника на Крфу (музеј *Српска кућа*, Крф)

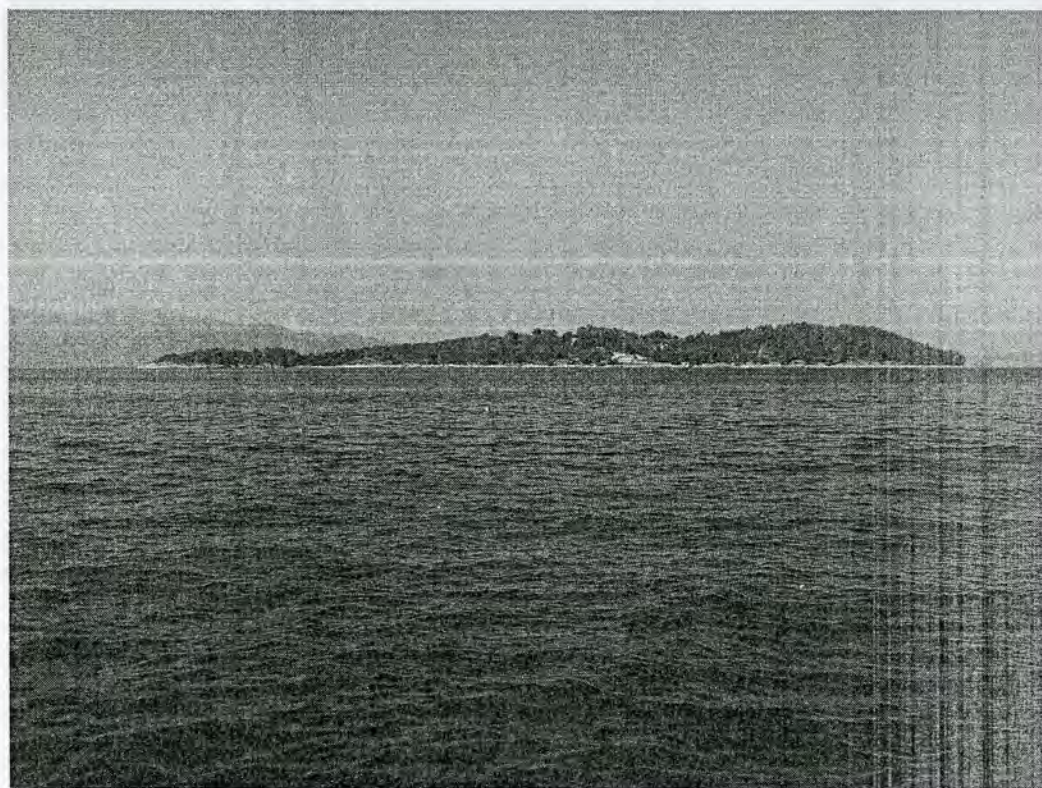
Слика 11. Венчање српског официра и Крфљанке на Крфу, мај 1916. године (музеј *Српска кућа*, Крф)

Слика 12. Заједнички излет српских официра и грчких пријатеља са Крфа, мај 1916. године (музеј *Српска кућа*, Крф)

Слика. 13. Костурница на острву Видо

Слика 14. Острво Видо – острво смрти

ДРАГОШ ИЗ ЛИПОЛИСТА

Станислав Винавер

(одломак)

... На војничком гробљу на Виду
Без обзира на јединицу и позив
Удружени су сви наши борци.
И Драгош из Липолиста, са њима.
- Стари и искусни трећепозивац
- Не чува више обичну ћуприју
Због које је било незгодних речи
И свакојаких шала
- Него чува читаво једно острво.

Слика 15. Плава гробница

Слика 16. Разрушен споменик на српском гробљу надомак Јањице

Слика 17. Натпис на споменику:

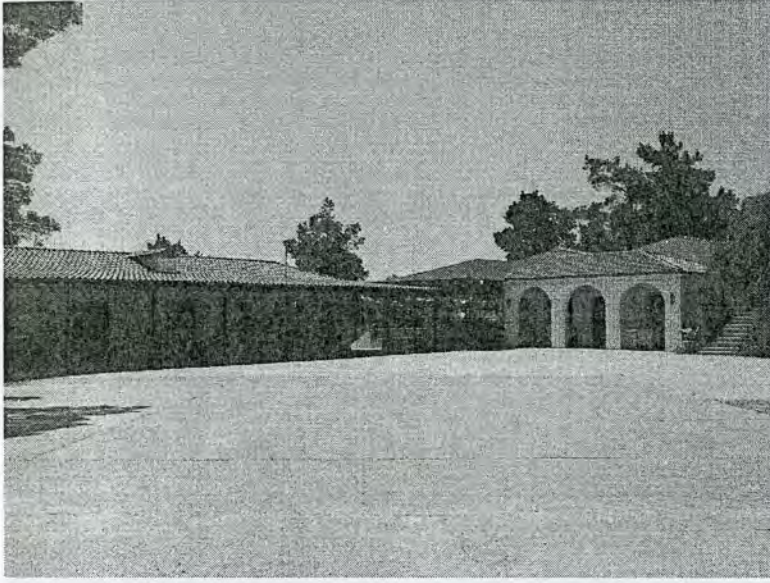
*Под кожухом сурим
Тимочана палих
Вељкових јунака –
Синђелића младих
Овде леже тела.
О Србијо дивна, ми смо овде стигли
Кад Каина казниш, сећај нам се дела.
15. IV 1917. год.*

Слика 18. Метох манастира Хиландара Живоносни Источник на Какову (Јерисос)

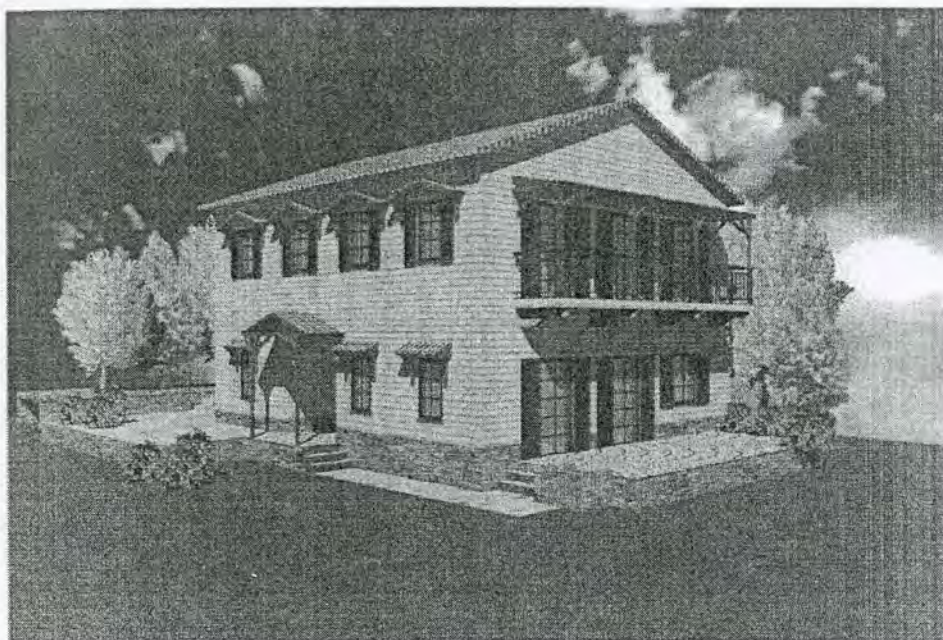
Слика 19. Лоза Светог Симеона, фреска - Метох манастира Хиландара Живоносни Источник на Какову (Јерисос)

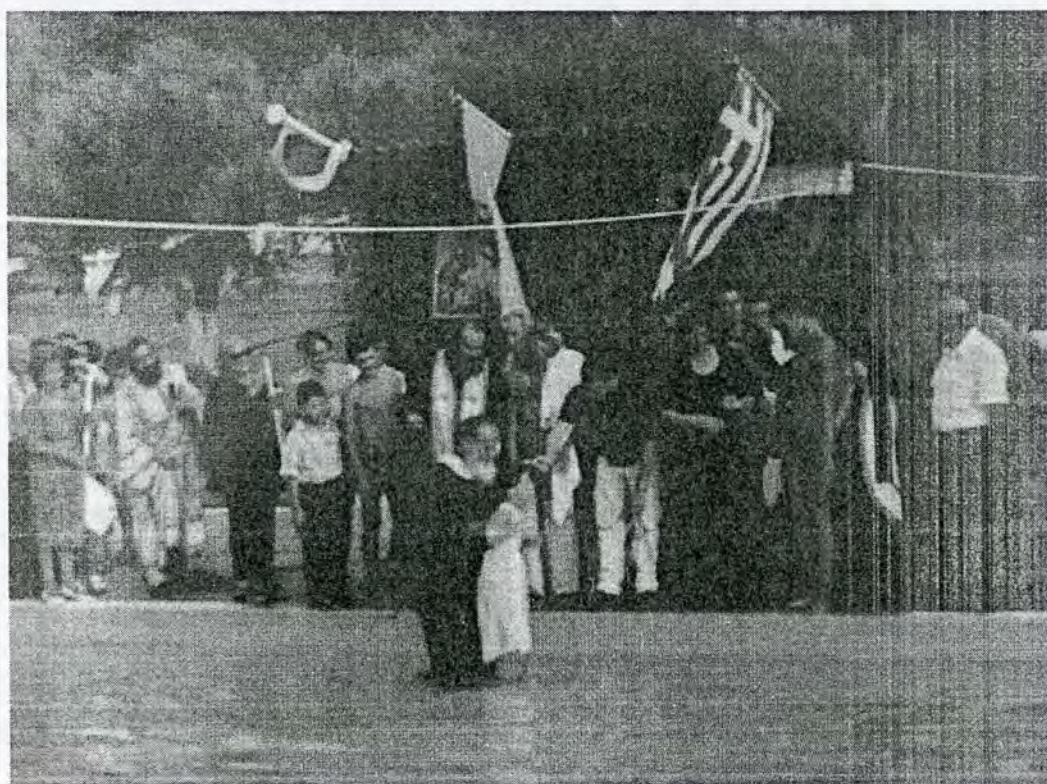
Слика 20. Камп за дечакe (острво Родос)

Слика 21. Карађорђева улица у Атини

Слика 22. Нацрт куће грчко-српског пријатељства на острву Кефалонији

Слика 23. Крштавање српске деце у оквиру програма летовања Друштва грчко-српског пријатељства из Патре.

СПИСАК ИЛУСТРАЦИЈА

Слика 1. Република Грчка и околне земље

www.theodora.com

Слика 2. Република Грчка – области

www.suerbgreece.com

Слика 3. Манастир Ваведења Пресвете Богородице – Хиландар (Света Гора)

Слика 4. Српска црква Светог Саве, метох манастира Хиландара (Солун)

Фото: Гордана Благојевић

Слика 5. Српско војно гробље – Зејтинлик (Солун)

Фото: Гордана Благојевић

Слика 6. Ђорђе Михајловић - чувар српског војног гробља на Зејтинлику

Фото: Гордана Благојевић

Слика 7. Зграда почасног музеја на Крфу, данас музеј *Српска кућа*

Фото: Гордана Благојевић

Слика 8. Српски војник по доласку на Крф 1916. године, тежак свега 27 килограма (музеј *Српска кућа*, Крф)

Слика 9. Гуслар Петар Перуновић *Перун* пева јуначке песме болесним српским војницима на Крфу 1916. године (музеј *Српска кућа*, Крф)

Слика 10. Гусле српског војника на Крфу (музеј *Српска кућа*, Крф)

Слика 11. Венчање српског официра и Крфљанке на Крфу, мај 1916. године (музеј *Српска кућа*, Крф)

Слика 12. Заједнички излет српских официра и грчких пријатеља са Крфа, мај 1916. године (музеј *Српска кућа*, Крф)

Слика. 13. Костурница на острву Видо

Фото: Гордана Благојевић

Слика 14. Острво Видо – острво смрти

Фото: Гордана Благојевић

Слика 15. Плава гробница

Фото: Гордана Благојевић

Слика 16. Разрушен споменик на српском гробљу надомак Јањице

Фото: Гордана Благојевић

Слика 17. Натпис на споменику

Фото: Гордана Благојевић

Слика 18. Метох манастира Хиландара Живоносни Источник на Какову (Јерисос)

Фото: Гордана Благојевић

Слика 19. Лоза Светог Симеона, фреска - Метох манастира Хиландара Живоносни Источник на Какову (Јерисос)

Фото: Гордана Благојевић

Слика 20. Камп за дечаке (острво Родос)

Фото: Гордана Благојевић

Слика 21. Карађорђева улица у Атени

Фото: Гордана Благојевић

Слика 22. Нацрт куће грчко-српског пријатељства на острву Кефалонији

Из архива Друштва грчко-српског пријатељства са острва Кефалоније

Слика 23. Крштавање српске деце у оквиру програма летовања Друштва грчко-српског пријатељства из Патре.

Фото: Из архива Друштва грчко-српског пријатељства из Патре.

SUMMARY

This study represents the result of ethnological/anthropological research. Its aim is to fill the gap in our knowledge about Serbs in Greece. The main focus of attention was the transformation of identity of Serbs which was formed in accordance with the global changes of Greek society and mainstream during the 20th century. The work was created on the bases of my own direct research, and by the use of written material.

A short review of the history of Serbs on the territory which is nowadays a part of the Republic of Greece is given in the first part of the study. The main focus of attention is the Serbian community in Thessaloniki and its neighbourhood in the late 19th and the first half of the 20th century. The modern population of Serbs who moved to Greece during the 1990s and at the beginning of the 21st century is presented in the second part of the study.

In the first period (till World War II) there was a strong connection between Serbs in Greece and their homeland. There were also institutions like schools in Serbian language, the press, Serbian parish, the Serbian hospital and graveyards. In the second half of the 20th century all attempts to organize and start the Serbian community in Greece were mostly limited to a personal initiative. The politics of the recipient country has got an important role in forming a community of the members of the same nation, and not less important is the role of the politics of the homeland, as well as whether it is interested in that or not. Greece was the only country of the EU which was constantly showing an open sympathy towards Serbia during the 1990s crisis. There are many societies of Greek-Serbian friendship in Greece, but there aren't any Serbian clubs, *purely Serbian associations*. A good welcoming in Greece has certainly been one of the reasons for that. That is, since the relationship *me-them* is good, there is no need for one to have *one's own people* to form a *we-group* with.

Serbs in Greece in the 20th century went through transformation of identity phases from *Rum millet* (in which there is an equation between the ethnical and religious affiliation) to the Serbs who had schools and churches in their own language. In the period between the two World Wars schooling and church services in Serbian language contributed to the manifestation of their Serbian identity. After World War

II Serbs visited Greece only periodically and mostly as tourists. During the falling apart of Yugoslavia and the wars in the 1990s Serbs were coming to Greece again. Nowadays they are not an institutionalized, organized minority. Nevertheless, they are personally willing to keep their ethnical, i.e. cultural distinction. It is highly uncertain to what extent they will be able to succeed in all this without the support from their homeland. Assimilation will be even quicker since they are surrounded by friendly welcoming and the same religion.

III. ОСВРТ НА ИСТОРИЈУ ГРЧКА

IV. СРБИ У ГРЧКОЈ ДО ПРВЕ СВЕТОВНЕ 20. ВЕКА

1. Десетинање Словена
2. Срби и Византија
3. Период туркванизације
4. Срби у Грчкој устанак 1832.
5. Срби у Грчкој у другој половина 19. и почетком 20. века

2.1. Словен и словенска област

2.2. Српска просветна дејелност

6. Српске школе и црквене установе у Грчкој

7. Српска црква и Свети Сава у Грчкој

7.1. Професионална структура Срба у словенској области

7.2. Обреди и ритуали у области словенске цркве

7.2.1. Крштење и венчање

7.2.2. Места крштења

7.2.2.1. Ико

7.2.2.2. Култура крштења

7.2.2.3. Промисамена

7.2.2.4. Венчање

7.2.2.5. Светина

7.2.2.6. Мисаона служба

7.2.2.7. Божја и посреба

7.2.2.8. Покло

V. СРБИ У ГРЧКОЈ У ДРУГОЈ СВЕТОЈ СВЕТОЈ 20. ВЕКА

1. Грчки језик и књижевност

2. Грчки језик и књижевност

3. Професионална структура и историја

САДРЖАЈ

- I. ПРЕДМЕТ, ЦИЉ И МЕТОДЕ РАДА
  - II. ПОЈМОВНО ОДРЕЂЕЊЕ ЕТНИЧКОГ/НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА
  - III. ОСВРТ НА ИСТОРИЈУ ГРЧКЕ
  - IV. СРБИ У ГРЧКОЈ ДО ПРВЕ ПОЛОВИНЕ 20. ВЕКА
    1. Досељавање Словена
    2. Срби и Византија
    3. Период туркократије
    4. Срби у Грчком устанку 1822.
    5. Срби у Грчкој у другој половини 19. и почетком 20. века
      - 5.1. Солун и солунска област
      - 5.2. Српска просветна активност
    6. Српске избеглице током Првог светског рата
    7. Српска парохија Светог Саве у Солуну
      - 7.1. Професионална структура Срба у солунској области
      - 7.2. Обреди прелаза током живота појединца
        - 7.2.а. Крштење и веропрелази
        - 7.2.а.б. Место крштења
        - 7.2.а.в. Име
        - 7.2.а.г. Кумства о крштењу
        - 7.2.а.д. Промене имена
        - 7.2.а.ђ. Веропрелази
      - 7.2.б. Венчање
        - 7.2.б.а. Мешовити бракови
      - 7.2.в. Болести и погребни
        - 7.2.в.а. Гробља
- V. СРБИ У ГРЧКОЈ У ДРУГОЈ ПОЛОВИНИ 20. ВЕКА
  1. Грчка као земља емиграције
  2. Грчка као земља пријема
  3. Професионална структура имигранти

4. Економске последице имиграције
5. Грчко друштво и имигранти
6. Грчка имигрантска политика и уклапање
7. Етнички стереотипи: Срби о Грцима

VI. ИНСТИТУЦИОНАЛНИ НИВО КОНСТРУИСАЊА ИДЕНТИТЕТА У ИНТЕРЕТНИЧКОЈ/МЕЂУНАЦИОНАЛНОЈ ИНТЕРАКЦИЈИ

1. Амбасада и конзуларна одељења
2. Школа
3. Српски културни центар у Атини
4. Друштва грчко-српског пријатељства
5. Црква
6. Етничка припадност и друштвени контакти
  - 6.1. Мигранти о свом етничком идентитету
  - 6.2. Етничка припадност и дружење
  - 6.3. Етничка припадност и брак

VII. КОНСТРУИСАЊЕ ЕТНИЧКИХ/НАЦИОНАЛНИХ СИМБОЛА И ЊИХОВА УПОТРЕБА У ДРУШТВЕНОЈ ПРАКСИ

1. Име
2. Језик
3. Вера
4. Музика
5. Народне игре и ношња
6. Храна

VIII. РЕЛИГИОЗНОСТ И ЦРКВЕНОСТ КАО ОКВИРИ МАНИФЕСТОВАЊА ЕТНИЧКОГ/НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА

1. Слава
2. Имендан
3. Божићни празници
4. Српска нова година
5. Прослава Светог Саве
6. Видовдан

IX. ЗАВРШНА РАЗМАТРАЊА СКРАЋЕНИЦЕ

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

ДОДАТАК
ИЛУСТРАЦИЈЕ
SUMMARY

Прилог 1.

Изјава о ауторству

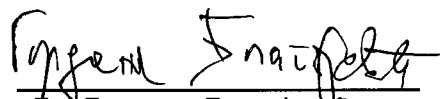
Изјављујем да је докторска дисертација под насловом

Срби у Грчкој у 20. веку: трансформација идентитета

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

Потпис

У Београду, 10. 04. 2014.

Др Гордана Благојевић

Прилог 2.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Срби у Грчкој у 20. веку: трансформација идентитета

која је моје ауторско дело.

Сагласан сам да електронска верзија моје дисертације буде доступна у отвореном приступу.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство

2. Ауторство - некомерцијално

3. Ауторство – некомерцијално – без прераде

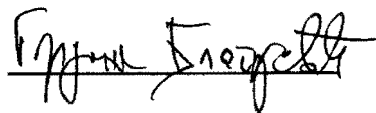
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима

5. Ауторство – без прераде

6. Ауторство – делити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци. Кратак опис лиценци дат је на следећој страници.)

Потпис

Др Гордана Благојевић

У Београду, 10. 04. 2014.